

Berg Interneringsleir

Fangevoktere og administrasjon

Anders Ryen

Masteroppgave i historie

UNIVERSITETET I OSLO

Institutt for arkeologi, konservering og historie

Våren 2014

Forord

Å skrive denne oppgaven har vært en krevende prosess som jeg kommer til se tilbake på med skrekkblandet fryd. Timene som har gått med på Riksarkivet til leting etter gode kilder. Det har vært frustrerende når det ikke lykkes, men desto mer morsomt når man finner det man leter etter. I perioden denne oppgaven har blitt skrevet er det flere som fortjener en takk. Først og fremst må jeg takke min dyktige og svært engasjerte veileder Vibeke Kieding Banik. Som også var den som fikk meg på sporet av Berg interneringsleir da jeg slet som mest å finne tema for oppgaven. I tillegg vil jeg takke medstudent Per Ivar Engevoold for gode faglige samtaler, (selv om det også blir noen mindre faglige) ikke bare gjennom disse to årene på masterstudiet, men også de tre årene vi gikk på Lillehammer. I tillegg skal samme person ha takk for å lese korrektur. Det samme gjelder Henrik som har gått gjennom oppgaven og pyntet på den ettersom. Takk til alle på Riksarkivet for god hjelp gjennom hele prosessen.

Jeg vil også få takke hybelkameratene mine Katinka, Linda og Isak, for at de har gjort stedet til en plass hvor man faktisk kan sitte hjemme å jobbe med skolearbeid, dette har vært viktig for meg. I tillegg takkes alle venner og bekjente for at jeg tross alt har hatt et glimrende sosialt liv inne i studiene.

Mest av alt vil jeg rette en stor takk til min far, bror og bestemor for all støtten de har gitt meg opp gjennom årene på alle mulige måter. Uten dere hadde ikke dette vært mulig. Tusen takk.

Anders Ryen, Oslo 09.05.2014

Forkortelser

Nasjonal Samling forkortes til NS

Schutzstaffel forkortes til SS

Reichsicherheitshauptamt forkortes til RSHA

Befehlshaber der Ordnungspolizei forkortes til BdO

Det tyske sikkerhetspolitiet forkortes til Sipo

Kommandeure der Sicherheitspolizei und des SD forkortes til KdS

Nasjonal Samlings Ungdomsfylking forkortes til NSUF

Innholdsfortegnelse

Kapittel 1

1.0 Innledning	10
1.1 Problemstillinger	10
1.2 Avgrensning	11
1.3 Utgangspunkt	13
1.4 Tidligere litteratur	13
1.5 Primærkilder	17
1.6 Oppgavens struktur	19

Kapittel 2

2.0 Metode	21
2.1 Hva er et narrativ?	21
2.2 Den nasjonale grunnfortellingen – Hvor står okkupasjonshistorien i dag?	22
2.3 Kollektivtradisjonen	25
2.4 Kollektive erindringer	26
2.5 En ny tradisjon for formidling av okkupasjonshistorie?	27
2.6 Tidsvitner som kilde – metodiske utfordringer	28
2.7 Sammenligning som metode	30
2.8 Metodiske utfordringer ved sammenligning	32
2.9 Anonymisering og taushetsplikt	33

Kapittel 3

3.0 Tønsberg-distriktet under andre verdenskrig og opprettelsen av Berg int.	35
3.1 Opprettelsen av Berg interneringsleir	35
3.2 Nasjonal nyordning	38
3.3 Propaganda i Tønsberg	40
3.4 Arbeidstjeneste og Tønsberg NSUF	42
3.5 Demonstrasjoner, skolestrid og arrestasjoner	43
3.6 Forbindelser til lokale bedrifter- Holmestrand aluminiumsfab. og Sem Sag	46
3.7 Nær nedleggelse?	49
3.8 Oppsummering	50

Kapittel 4	
4.0 Fangevoktere	52
4.1 Utvalget	52
4.2 Alder	54
4.3 Kriminalitet og fangebehandling blant fangevokterne	57
4.4 Hvor var de fra?	60
4.5 Motiver for å søke stilling som fangevokter	62
4.6 Frontkjempere på Berg	68
4.7 Lokale fangevoktere – lokale fanger?	69
4.8 Rettsoppgjøret til Berg-vokterne	71
4.9 Berg interneringsleir i det nasjonale narrativ	72
4.10 Oppsummering	73
Kapittel 5	
5.0 Leiradministrasjon	75
5.1 Den tyske leiradministrasjonen	75
5.2 De tyske fangeleirene i Norge – SS-Strafgefengenenlager Falstad	79
5.3 Polizeihäftlingslager Grini	81
5.4 Utgangspunkt for leiradministrasjonen på Berg	82
5.5 Leiradministrasjonens forhold til NS-myndighetene	82
5.6 Berg-administrasjonen	84
5.7 Vaktinstruksen til fangevokterne på Berg	87
5.8 Oppsummering	88
Kapittel 6	
6.0 Avslutning	90
Litteraturliste	94

Kapittel 1

Innledning

Mange har nok hørt om fangeleirene Grini i Bærum og Falstad utenfor Levanger. Leirene som ble opprettet og styrt av tyskerne under den andre verdenskrig var de to største fangeleirene på norsk jord etter den tyske okkupasjonen 9. april 1940, og frem kapitulasjonen i mai 1945. Tusener av fanger var innom disse leiren i løpet av krigens fem år og har rettnok blitt viet mye plass i forskningen om Norge under den andre verdenskrig.

Færre har nok hørt om Berg interneringsleir utenfor Tønsberg. Dette til tross for at leiren på lik linje med Grini og Falstad huset fanger som senere ble deportert og sendt til konsentrasjonsleirer i Tyskland og det tysk-okkuperte Øst-Europa. Det betyr ikke at det gjør leiren til et mindre viktig kapittel i historien om Norge under den andre verdenskrig. Den åpenbare forskjellen mellom mellom Berg interneringsleir sammenlignet med Grini og Falstad, var at Berg ble initiert og opprettet av Nasjonal Samling, heretter NS. Det var også NS som stod for driften og administrasjonen av leiren under hele dens eksistens. Berg ble planlagt å huse omlag 3000 fanger, men den ble aldri helt ferdigstilt.

Jeg ønsker i denne oppgaven å belyse sentrale spørsmål rundt fangevokterne og administrasjonen på Berg. Hovedfokus vil derfor ikke ligge på fangene, men på NS-medlemmene som var ansatte som fangevoktere, i leiradministrasjonen forøvrig og også sentrale personer i Tønsberg-distriktet og bidro til opprettelsen og driften av Berg interneringsleir. Oppgaven vil undersøke årsaker for hvorfor Berg ble opprettet akkurat ved Tønsberg, hvordan leiren ble drevet og hvem det var som ble ansatt som fangevoktere i leiren. Jeg er også interessert i hvordan leiren stiller seg i forhold til andre fange- og konsentrasjonsleirer både nasjonalt og internasjonalt. Det er skrevet mye om konsentrasjonsleirene i Tyskland og Øst-Europa, og også de tyske fangeleirene i Norge. Jeg vil først i denne innledning gjøre rede for problemstillingene for oppgaven, for senere å gjøre rede for utgangspunktet for undersøkelsen, sekundærlitteratur og primærkilder.

1.1 Problemstillinger

Som nevnt er det flere spørsmål rundt Berg interneringsleir som fortsatt er relativt lite beskrevet i

litteraturen. Dette gjelder spesielt sett fra et rent akademisk og faghistorisk ståsted. Spørsmålene under er spørsmål jeg ønsker å belyse gjennom sentrale problemstillinger som jeg mener er viktig i en undersøkelse av fangevoktere og leiradministrasjonen på Tønsberg. De fleste spørsmålene angående selve leiren og andre ytre faktorer om hvordan den er oppbygd er godt dekt i litteraturen, og vil derfor ikke være hovedfokuset i min oppgave:

1. Hvorfor opprettet NS en egen interneringsleir på Berg, og var det spesielle egenskaper eller NS-krefter i Tønsberg-distriktet som gjorde området spesielt godt egnet?
2. Hvem ble ansatt som fangevoktere i på Berg, og hvorfor?
3. Hvilke likheter og ulikheter hadde Berg sammenlignet med andre fange- og konsentrasjonsleirer både i Norge og i Europa?

Dette er de tre hovedspørsmålene jeg ønsker å finne svar på i min oppgave. Jeg mener at dette er spørsmål som vil bidra til å nyansere oppfattelsen av Berg interneringsleir, og sette leiren inn i et større nasjonalt og internasjonalt perspektiv. Utifra tidligere forskning og det kildematerialet som er tilgjengelig mener jeg at dette er spørsmål det er mulig å finne svar på, og som samtidig vil gjøre dette til et selvstendig og originalt forskningsarbeid. For å svare på de tre hovedproblemstillingene mine er det relevant for meg ha noen underproblemstillinger å støtte meg til i arbeidet:

1. Hadde NS og tyskerne interesser i Tønsberg-området hvor de kunne dra nytte av å ha en interneringsleir på Berg?
2. Hvilken personlig bakgrunn hadde fangevokterne, og hadde noen av dem sentrale verv i lokale NS-ledelser?
3. Hvorfor var leiradministrasjonen strukturert som den var? Og var det trekk som gjorde at den var spesielt egnet i den daglige driften av Berg?

Dette er spørsmål jeg vil forholde meg til i arbeidet med hovedproblemstillingene og som jeg mener det er viktig å finne svar på for å belyse de. Det sentrale for meg vil bli å forklare hvorfor Berg interneringsleir utviklet seg som den gjorde og belyse faktorer som bidro til dette.

1.2 Avgrensning

Som hovedproblemstillingene viser er det en del faktorer jeg ønsker svar på gjennom arbeidet. Spesielt vil de ytre faktorene spille en mindre rolle i denne oppgaven. Den rent praktiske oppbyggingen av Berg interneringsleir vil bli lagt liten vekt på. Det samme gjelder til en viss grad

fangesammensetningen og deportasjon av fanger til tyske konsentrasjonsleire. Dette er den delen av Berg-historien som er best dekt i litteraturen. Fangene vil likevel være av interesse da jeg vil ta i bruk kilder etter overlevende til å beskrive leiradministrasjonen, fangevokterne og Tønsberg-distriktet i årene leiren var i drift. I en analyse av fangevokterne vil hverdagen og forholdene i leiren være vanskelig å komme utenom, men hovedfokus vil ligge på leiradministrasjonen og tjenestemennene på Berg. Grunnen til at jeg velger å ta for meg NS i Tønsberg-distriktet er at jeg er interessert i å undersøke hvorvidt de som var ansatt som fangevoktere, og i leiradministrasjonen, hadde ulike verv i de lokale NS-myndighetene og på den måten kunne bli oppfattet som aktive nazister, eller om det rett og slett var tilfeldigheter som gjorde at man kunne ende opp som fangevokter på Berg. Dette kan i utgangspunktet ses på som en ytre faktor for det som skjedde, men som jeg mener bidrar til å nyansere mine problemstillinger i analysen av fangevokterne og leiradministrasjonen.

Som nevnt vil dette også være en komparativ studie hvor jeg ønsker å sette Berg inn i et større perspektiv for å unngå at dette blir en ren lokalhistorisk undersøkelse. Det er likevel viktig for meg at jeg bruker komparasjonen til å belyse det som er hovedfokus i oppgaven. Spesielt vil serberleirene bli brukt til en sammenligning på nasjonalt nivå tilknyttet fangevokterne, og jeg vil bruke Grini og Falstad for å presentere likheter og ulikheter Berg hadde med andre fangeleire i Norge rent administrativt. Det samme gjelder konsentrasjonsleire i Tyskland og Øst-Europa, hvor jeg ønsker å ta i bruk deler av den omfattende litteraturen om de tyske konsentrasjonsleirene i tillegg til beretninger fra fanger, som overlevde både Berg og konsentrasjonsleiren i Europa, for å få det komparative elementet inn i oppgaven.

I arbeid med kilder om og rundt fange- og konsentrasjonsleire er valg av metode og de utfordringene dette fører med seg av stor betydning for oppgaven. Arbeidet med overlevendes beretninger, sammenligningen som metode og arbeidet med landssviksaker og taushetsbelagte opplysninger er bare noen utfordringene jeg vil støte på gjennom mitt arbeid. Jeg vil derfor ikke inkludere metode i dette innledningskapitlet, men vil istedenfor ha et eget metodekapittel som tar for seg narrativet i historiefortellingen om norsk okkupasjonshistorie, metoden jeg bruker for å belyse hovedproblemstillingene på best mulig måte og utfordringene jeg møter ved bruk av landssviksaker som fortsatt innehar en del opplysninger som ikke er fritt tilgjengelig. I det neste kapitlet søker jeg derfor å redegjøre for dette, samtidig drøfte mulige løsninger for hvordan jeg kan løse de metodiske utfordringene og hvordan jeg har valgt løse oppgaven i sin helhet.

1.3 Utgangspunkt

Den første gangen allmennheten fikk høre om planene om å opprette en interneringsleir på Berg var våren 1942. Disse planene ble lansert av Vidkun Quisling selv under nazistenes Borre-stevne samme år. Berg har ofte fått tilnavnet *Quislings hønsegård*, dette har sitt opphav i at de såkalte jøssingene, motstandere av nazismen og som var kongetro nordmenn, den 17. mai 1942 brukte hønseringer i nasjonale farger. Dette ble sett på som en provokasjon, og på Borre-stevne uttalte Quisling at han hadde tatt et oppgjør med hønsementaliteten til jøssingen, og derfor opprettet en hønsegård til dem på Berg utenfor Tønsberg.¹

Berg interneringsleir er unik i norsk målestokk da det var den eneste fangeleiren i Norge under den andre verdenskrig som var under direkte administrasjon av det nazistiske norske politidepartementet. De andre fangeleiren, inkludert Grini og Falstad, var under ledelse av det tyske sikkerhetspolitiet (heretter Sipo). På det meste satt det 500-600 fanger på Berg på et tidspunkt, men planen for leiren var i utgangspunktet adskillig større enn det. Sverre Riisnæs, justisminister i Vidkun Quislings regjering, ville at leiren skulle omfatte hele landet og ikke bare begrense seg til et mindre området. Planer for dette ble også utarbeidet, men leiren ble aldri ferdigstilt og det var den siste krigsvinteren at fangetallet var på sitt største i leiren.²

De første fangene kom til Berg 26. oktober 1942, hvor de første fangene var jøder. Fra denne dagen og frem til den tyske kapitulasjonen var Berg interneringsleir i full drift. I ettertid er det kommet frem lite tilknyttet til Berg interneringsleir i motsetning til de tyske fangeleirene i Norge. Grunnene til dette vil bli drøftet i neste kapittel, men på generelt grunnlag er det grunn til tro at mye av årsaken skyldes at leiren i ble drevet av nordmenn og ikke tyskerne. Mye av historieforskningen har tatt for seg motstandskampen og selve okkupasjon av Norge, mens nordmenn som havnet i tysk tjeneste under krigen har vært en mindre utforsket del av historien, selv om det i senere tid har blitt et større fokus på personene som havnet i tysk tjeneste. Likevel eksisterer det fortsatt flere gråsoner, også om Berg interneringsleir som jeg ønsker å gi et bidrag til med denne oppgaven.

1.4 Tidligere litteratur

I tilknytning publikasjoner som omhandler Berg interneringsleir er boken *Quislings hønsegård* fra 1948 en av de mest kjente.³ Boken er skrevet av de tidligere Berg-fangene Carl Haave og Sverre Herstad, og tar i stor grad for seg forholdene på Berg og er derfor en subjektiv fremstilling av

1 Carl Haave og Sverre J. Herstad, *Quislings Hønsegård*. Alb. Cammermeyers Forlag, Oslo 1948.

2 Haave og Herstad 1948: 14 ff.

3 Haave og Herstad 1948

fangevokterne, da Haave og Herstad var tidligere fanger i leiren. Boken er ikke en ren historiefaglig fremstilling, noe som er en svakhet med boken, da den ikke forholder seg til annen litteratur om hverken Berg interneringsleir og norsk krigshistorie forøvrig, mye på grunn av at den ble publisert allerede tre år etter krigens slutt. Den vil likevel spille en rolle i min undersøkelse da boken inneholder oversikt over dommene til flere av fangevokterne under rettsoppjøret etter den andre verdenskrig, i tillegg til at den fungerer som en type fangeberetning da boken er skrevet av tidligere fanger.

Eirik Veum publiserte i 2012 boken *Nådeløse Nordmenn: Statspolitiet 1941-1945*.⁴ Veum er journalist og boken er dermed ikke en faghistorisk undersøkelse av Statspolitiet. Boken fikk mye kritikk da den ble utgitt, da mange faghistorikere mente at dette ikke var måten man skulle skrive historie på. Historikere mente at boken hadde metodiske og etiske svakheter, ved at Veum relativt ukritisk navngir personer tilknyttet det norske Statspolitiet.⁵ Veum forholder seg ikke til tidligere forskning i boken og kan sies å jobbe ut fra prinsippet at alle nordmenn i tysk tjeneste var blant «de onde» under krigen. Jeg må med bakgrunn i dette forholde meg kritisk til informasjonen i Veums opplysninger, men jeg vil ikke benytte meg av annen informasjon enn personopplysningene i Veums bok. I boken er det publisert informasjon om bortimot samtlige av fangevokterne som var innom Berg interneringsleir fra 1942 til 1945. Personene er identifisert med navn, alder, fødested og i de fleste tilfeller også tid for ansettelsen ved Berg interneringsleir.

De fleste av navnene tilknyttet Berg interneringsleir er kjent fra tidligere litteratur, blant annet Haave og Herstad, og ingen med svært liten tilknytning til Berg interneringsleir vil bli navngitt i min undersøkelse. Dette gjør at jeg har muligheten til å bruke disse opplysningene i en mer nyansert og faghistorisk fremstilling av fangevokterne enn det som er tilfelle i Veum sin publikasjon. Grunnen til at dette gjør min jobb enklere og er en styrke for meg, er at jeg gjennom disse listene har fått oversikt over viktig informasjon tilknyttet fangevokterne uten at jeg selv har måttet gå gjennom samtlige landssviksaker for å finne opplysningene. Å gå gjennom omlag 70 landssviksaker ville vært for omfattende i en masteroppgave, og derfor vil jeg bruke Veums opplysninger om fangevokterne på Berg, kryssjekke dem med mine kilder og annen sekundærlitteratur, for skrive en faghistorisk fremstilling av fangevokterne. Kryssjekke påstander og andre opplysninger som jeg eventuelt tar i bruk fra Veum sin bok med annen sekundærlitteratur er derfor viktig for meg, da det ut i fra Veum bok er uklart hvor han har hentet informasjonen fra. Min oppgave er ment for å være

4 Eirik Veum, *Nådeløse Nordmenn: Statspolitiet 1941-1945*. Kagge Forlag, Oslo 2012.

5 - *Nådeløs Nordmann*, Aftenbladet 22.10.2012. Artikkel av Sven Egil Omdal
http://www.aftenbladet.no/meninger/kommentar/Nadelos-nordmann-3054257.html#.U276Jfl_s-U

et bidrag for å gi et mer nyansert bilde av opplysninger som har kommet frem i Veums sin bok. *Quislings Hønsegård* og *Nådeløse Nordmenn* de to bøkene jeg vil forholde meg til som har en helt direkte er tilknyttet Berg interneringsleir.

En bok som vil være svært sentral for meg i undersøkelsen av fangevokterne på Berg er Nils Christie sin sosiologiske undersøkelse i boken *Fangevoktere i Serberleirene*⁶. Boken tar for seg flere ulike aspekter ved fangevokterne som var ansatt i de såkalte serberleirene i Nord-Norge under den andre verdenskrig. Christie tar for seg alderssammensetningen på fangevokterne, i tillegg til at han har tatt for seg vold og mishandling blant fangevokterne i leiren og knytter det opp mot alder for å undersøke eventuelle mønstre. Han har også undersøkt fangevokternes personlige yrkesbakgrunn. I kapitlet om fangevoktere har jeg valgt å bruke Nils Christie sin undersøkelse som sammenligningsgrunnlag i min undersøkelse av fangevokterne på Berg. Min undersøkelse har fulgt de samme hovedprinsippene som Christie sin undersøkelse, ved at jeg tar for meg alderen til fangevokterne, yrkesbakgrunn og vold og mishandling knyttet til alder, og at jeg derfor undersøker om jeg kan finne likheter og ulikheter i strukturen blant fangevokterne. I tillegg har jeg fokusert på den lokale tilknytningen til fangevokterne rent geografisk til Tønsberg-distriktet. Dette vil stå utenom sammenligningen med Christie sin undersøkelse. I forhold til Christie sin undersøkelse har min oppgave et rent faghistorisk ståsted, mens Christie sitt utgangspunkt for undersøkelsen var sosiologisk. Styrkene med å bruke Christie sin undersøkelse som sammenligning er at jeg har muligheten til å legge de samme prinsippene som Christie i min undersøkelse, for å sette Berg inn i et nasjonalt perspektiv.

Nina Drolsum Kroglund publiserte i 2012 boken *Hitlers Norske Medhjelpere: Nordmenns samarbeid med Tyskland 1940-45*.⁷ Boken er en faghistorisk publikasjon som tar for seg ulike aspekter ved Norge og nordmenns deltakelse i tysk samarbeid under den andre verdenskrig. Hun drøfter både bedrifter sin betydning i den tyske krigsinnsatsen, personer i NS-regjeringen, rettsoppgjøret og den kommunale nyordningen i Norge etter den tyske okkupasjonen. Alle disse momentene vil være svært sentrale for meg da jeg har tatt for meg NS-myndighetene i Tønsberg-distriktet før opprettelsen av Berg interneringsleir som kunne ha en nær tilknytning til den kommunale nyordningen som ble innført i Norge og Tønsberg. Jeg vil også undersøke om lokale bedrifter i Tønsberg hadde en tilknytning til Berg interneringsleir enten gjennom arbeidskraften til

6 Nils Christie, *Fangevoktere i konsentrasjonsleire: En sosiologisk undersøkelse av norske fangevoktere i «serberleirene» i Nord-Norge i 1942-43*. Pax Forlag A/S, Oslo 1972.

7 Nina Drolsum Kroglund, *Hitlers Norske Medhjelpere: Nordmenns samarbeid med Tyskland 1940-45*. Forlaget Historie og Kultur, Oslo 2012.

fangene eller samarbeid på andre måter. Drolsum Kroglund har drøftet flere av de mest sentrale aktørene i NS-regjeringen i Norge under den andre verdenskrig. Grunnen til at dette er viktig for min oppgave er fordi jeg har valgt å undersøke leiradministrasjonen på Berg sitt forhold til de øverste NS-myndighetene. Drolsum Kroglunds bok vil derfor være et viktig bidrag i den diskusjonen. Svakheter med denne publikasjonen er at lite av informasjonen i boken er direkte tilknyttet Berg interneringsleir. Jeg er derfor avhengig primærkilder og annen sekundærlitteratur for å kunne knytte Drolsum Kroglunds arbeid opp mot min oppgave. Styrkene er at dette er et faghistorisk arbeid som forholder seg til allerede eksisterende litteratur. Jeg vil bruke opplysningene i Drolsum Kroglund sin bok å undersøke om hennes analyser kan knyttes opp til faktorer som var viktige i Berg interneringsleir sin historie.

I kapitlet som omhandler leiradministrasjonen hvor jeg har sammenlignet Berg med Falstad og Grini, er det i hovedsak to publikasjoner jeg har forholdt meg til. Den ene er Jon Reitan og Trond Risto Nilssens bok *Falstad: Nazileir og landssvikfengsel*.⁸ De har tatt for seg Falstads historie i sin helhet, med fokus på både leiradministrasjon og leirlivet til fangene. Jeg vil bruke opplysningene de har kommet med for å kunne ha et godt sammenligningsgrunnlag med leiradministrasjonen. Falstad var en tysk-administrert leir og hvis det kommer frem av opplysningene til Reitan og Risto Nilsen at Falstad fulgte en tysk administrasjons-modell blir perspektivet til Falstad ikke bare nasjonalt, men til en viss grad også internasjonalt. Jeg mener dette vil bidra til å sette min analyse av Berg inn i et bredere perspektiv, og bidra til å sette Berg interneringsleir inn i en større kontekst både som leirtype og administrativt.

Den andre publikasjonen som vil stå sentralt er Kåre Preben Heglands hovedoppgave i historie fra 1989, *Polizeihäftlingslager Grini 1941 – 1945*.⁹ Fangeleiren på Grini var den største og den leiren som i ettertid har blitt mest kjent av fangeleirene i Norge. Hegland undersøker Grini i et nasjonalt og internasjonalt perspektiv ved å sammenligne leiradministrasjonen på Grini med administrasjonsmodellen som gjaldt i de tyske fangeleirene. Hans undersøkelse gjør at jeg har en god mulighet til å drøfte mine funn og analyser av leiradministrasjonen på Berg opp mot både Grini og den tyske administrasjonsmodellen, da dette er godt dekt i Heglands hovedoppgave. Undersøkelse er en faghistorisk undersøkelse, men det er likevel litt vanskelig å vite nøyaktig hvilke arkiver og sekundærlitteratur han har hentet opplysningene sine fra, da bare enkelte steder blir henvist til kilder fortløpende i teksten. Kildene blir i hovedsak oppgitt på slutten av oppgaven uten noen

8 Jon Reitan og Trond Risto Nilssen, *Falstad: Nazileir og landssvikfengsel*. Tapir Akademisk Forlag, Trondheim 2008.

9 Kåre Preben Hegland, *Polizeihäftlingslager Grini 1941 – 1945*. Hovedoppgave i Historie, Universitetet i Oslo 1989.

sidereferanse, noe som gjør det til en vrien øvelse å sjekke opplysningene.

Terje Emberland og Matthew Kott publiserte i 2012 boken *Himmlers Norge: Nordmenn i det storgermanske prosjekt*.¹⁰ Dette svært omfattende arbeidet tar for seg rollen nordmenn hadde i SS-Reichsführer Heinrich Himmlers sitt prosjekt om et storgermansk rike uavhengig av landegrenser. Måten jeg har brukt denne boken på er at jeg har undersøkt om det var elementer i Tønsberg-distriktet som var forenlig med analysen til Emberland og Kott, og om tjenestemennene på Berg var involvert i organisasjoner eller tjenester som går inn under det storgermanske prosjektet til Heinrich Himmler. Eksempler på hva som kan karakteriseres som denne typen elementer er blant annet om det var organisasjoner, foreninger, lag eller frontkjempere som ble ansatt som tjenestemenn på Berg, som også hadde stillinger eller verv som kan knyttes opp mot Emberland og Kott sin forskning.

For å ha et internasjonalt perspektiv vil boken *The Nazi Concentration Camps* være sentral.¹¹ Boken er samling av bidrag fra flere historikere som tar for seg ulike aspekter ved det tyske konsentrasjonsleirsystemet. De mest nærliggende bidragene som jeg har forholdt meg til er Falk Pingel og Shlomo Aronsons bidrag. Grunnen til at jeg bruker internasjonal sekundærlitteratur er fordi jeg vil sette Berg som fangeleir inn i en større kontekst. Jeg har undersøkt hvilken type leir Berg var sett i forhold til leiren i andre deler av de tysk-okkuperte områdene under den andre verdenskrig.

De nevnte publikasjonene utgjør den mest sentrale sekundærlitteraturen som jeg har forholdt meg til i min oppgave. Hvor plasserer jeg min oppgave opp mot litteraturen? Først og fremst påvirker det oppgaven min i den retning at jeg gjennom oppgaven vil ha et sterkt fokus på komparasjon, spesielt i forhold til de tysk-administrerte leirene i Norge, men med et innslag av hvor Berg kan plasseres internasjonalt. Ved å bruke dette litteratur utvalget mener jeg at min oppgave kan bidra å dekke noen av gråsonene som eksisterer rundt forskningen av Berg interneringsleir.

1.5 Primærkilder

Som i det fleste andre forskningsarbeider er det primærkildene som vil være hovedfokus i min oppgave. Det meste av arkivkildene består av et utvalg landssviksaker, 13 i tallet, som jeg har gjennomgått i kildearbeidet. Jeg har brukt landssviksakene i alle delene av oppgaven, da

10 Terje Emberland og Matthew Kott, *Himmlers Norge: Nordmenn i det storgermanske prosjekt*. Aschehoug & co, Oslo 2012.

11 Yisrael Gutman og Avital Saf (red.), *The Nazi Concentration Camps: Structure and Aims, The Image of the Prisoner, The Jews in the Camps*. Vad Yashem, Jerusalem 1984.

hovedfokus ligger på fangevoktere og leiradministrasjon. Landssviksakene inneholder informasjon tilknyttet opprettelsen av Berg interneringsleir, personopplysninger om den enkelte og også om de øvrige tjenestemennene som var ansatt på Berg. At landssviksakene til de dømte tjenestemennene på Berg inneholder også informasjon og oversikt over de øvrige fangevokterne på Berg, noe som gjør at jeg ved å bruke dette utvalget, også kan få en oversikt over bortimot samtlige tjenestemenn og derfor drøfte fangevokterne på Berg i sin helhet. Spesielt nærliggende er dette i drøftingen angående alder, lokal tilknytning til Tønsberg-distriktet blant vokterne, yrkesbakgrunn og drøftingen rundt dommene tjenestemennene på Berg fikk under landssvikoppkjøret.

Svakhetene ved å bruke et begrenset utvalg av landssviksaker er at jeg ikke får et dypt innsyn i hver enkelt av tjenestemennene sine dommer. Landssviksakene er omfattende og tidkrevende å gå gjennom i sin helhet, og jeg er derfor blitt tvunget til å begrense utvalget. Etter å ha gjennomgått mitt utvalg av landssviksaker mener jeg likevel at dette utgjør et tilstrekkelig kildegrunnlag for å besvare de problemstillingene jeg har drøftet i min oppgave. I tillegg gjelder fortsatt taushetsplikten for noen av opplysningene i forbindelse med vaktpersonalet på Berg, som medfører enkelt metodiske utfordringer som jeg må løse på best mulig måte. Dette vil bli grundigere drøftet i oppgavens neste kapittel om metode.

Landssviksakene inneholder også muntlige kilder etter tidligere fanger og NS-medlemmer som ble avhørt i forbindelse med rettsoppkjøret etter krigen. Styrkene til disse kildene er at jeg vil ha materialet tilknyttet personer som faktisk var involvert i utviklingen av Berg interneringsleir, enten som fanger eller NS-medlemmer. Svakheter med dette er at jeg vil ha et indirekte forhold til opplysningene og at jeg derfor må analysere ut i fra egne tolkninger og inntrykk. Denne metodiske utfordringen vil bli drøftet i det neste kapitlet i oppgaven.

I tillegg til de utvalgte landssviksakene har jeg gått gjennom arkivmaterialet etter leiradministrasjonen på Berg, og dokumenter tilknyttet NS-myndighetene i Oslo i forbindelse med opprettelsen og driften av Berg interneringsleir. Mye av kildene etter leiradministrasjonene i fange- og konsentrasjonsleirer ble systematisk ødelagt de siste dagene før frigjørelsen, og kildematerialet etter leirledelsen er derfor noe begrenset. Jeg har likevel materialet etter leiradministrasjonen som har vært viktig i min oppgave. Brevkorrespondanse mellom leirledelsen på Berg og NS-myndighetene i Oslo er noen av kildene som har blitt bevart etter krigen. Noe korrespondanse mellom den tyske okkupasjonsmakten og NS-myndigheter er også funnet, men var av svært sjelden art. Dette gjør at en tematikk som i utgangspunktet var aktuell for oppgaven, nemlig Berg

interneringsleir sin forbindelse til de tyske myndighetene i Norge, ikke har blitt viet så mye plass som jeg hadde håpet, men jeg har ut fra de kildene jeg har forsøkt å gi et bilde av denne forbindelsen.

Jeg har også tatt i bruk aviskilder tilknyttet Tønsberg-distriktet for å finne informasjon om både tjenestemenn og Berg som fangeleir. Spesielt fruktbart har aviskildene vært i drøftingen om NS-myndighetene i Tønsberg, hvor sterke NS-kreftene var i distriktet og hvilket arbeid de gjorde for å øke oppslutningen om partiet under den andre verdenskrig. Avisen som har gitt mest resultater er Tønsberg Blad, og den har vært mest nærliggende å bruke i forbindelse med rekrutteringen av NS-medlemmer og eventuell nazi-propaganda i Tønsberg og omegn. Jeg har også undersøkt Larvik Dagblad som var lokalavisen i Larvik-distriktet og som eksisterte fra 1943 til 1945, etter en sammenslåing av Østlands-Posten og Arbeiderpartiavisen Nybrott etter ordre fra det tyske Pressedirektoratet i Norge under krigen. Jeg har ikke lyktes i å finne informasjon tilknyttet Berg interneringsleir og de ansatte tjenestemennene i Larvik Dagblad, og har derfor vært avhengig av Tønsberg Blad for analysere propagandaen og informasjonen i avisen fra Tønsberg-distriktet. En styrke ved å bruke aviskilder i min oppgave er at jeg har mulighet til å få fram en kronologi som er problematisk å få fram ved bruk av landssviksaker. I tillegg får jeg satt Berg i en lokalt kontekst som kreves for å undersøke hva som eventuelt gjorde Berg til en særegen leir i norsk og internasjonal sammenheng.

1.6 Oppgavens struktur

Oppgaven består av seks kapitler hvor jeg tar for meg ulike faktorer tilknyttet opprettelsen av Berg, tjenestemennene som var ansatt og selve strukturen til leiradministrasjonen. Etter dette innledningskapitlet kommer et eget metodekapittel som tar for seg metodiske utfordringer knyttet til mitt kildematerialet og andre hensyn jeg må ta i en oppgave om Berg interneringsleir og fangevoktere. Grunnen til at jeg har valgt å ha et eget metodekapittel fremfor å inkludere dette i innledningskapitlet er fordi de metodiske utfordringene knyttet til landssviksaker og NS, er av såpass størrelse og viktighet at de jeg mener de krever grundigere drøfting og derfor et eget kapittel i oppgaven. Det tredje kapitlet omhandler Tønsberg-distriktet under andre verdenskrig hvor jeg har tatt for meg NS-myndighetene i distriktet, for å undersøke om det var spesielle NS-krefter i distriktet som gjorde at det ble opprettet en leir på Berg. Samtidig har jeg tatt for meg organisasjoner, bedrifter, foreninger og lag, og undersøkt om jeg har funnet en forbindelse mellom disse og Berg interneringsleir samt dens tjenestemenn. Fjerde kapitlet omhandler fangevokterne i sin helhet. Jeg har her blant annet tatt for meg alderssammensetningen til fangevokterne,

yrkesbakgrunn, vold og mishandling blant fangevokterne knyttet til deres alder, hvorfor fangevokterne endte opp som tjenestemenn på Berg og rettoppgjøret mot fangevokterne etter krigen. Gjennom kapitlet vil jeg i stor grad ha Nils Christie sin undersøkelse av serberleirene som et komparativt element. I kapittel fem tar jeg for meg leiradministrasjonen på Berg i et komparativt perspektiv med de tysk-administrerte leirene Grini og Falstad, samtidig som jeg vil drøfte generelle trekk ved det tyske konsentrasjonsleirsystemet for å sette Berg i en internasjonal kontekst. I avslutningskapitlet har jeg drøftet funnene mine i forhold til de problemstillingene jeg har satt opp i innledningen, og ut i fra dette konkludert innenfor de ulike funnene jeg har gjort i oppgaven.

Kapittel 2

Metode

I dette kapitlet vil jeg gjøre rede for de narrativ som har eksistert i norsk okkupasjonshistorie og de metodiske tilnærmingene som har blitt brukt i arbeidet med oppgaven. I arbeidet med materialet i landssviksaken og tilknyttet overlevende fra fange- og konsentrasjonsleirer dukker opp flere metodiske utfordringer som er viktig å drøfte og reflektere rundt. Muntlige kilder, offentlig informasjon, okkupasjonshistoriens narrativ og anonymisering er alle faktorer som skaper metodiske problemer som jeg har vært nødt til å ta høyde for i denne oppgaven, og som krever grundigere drøfting. Grunnen til at narrativet er viktig for meg i denne oppgaven er fordi de har forandret seg over tid etter den andre verdenskrig. Dette er viktig for meg å drøfte i forhold til sekundærlitteraturen som jeg har lagt til grunn for undersøkelsen i innledningskapitlet. Spesielt er det grunn til å argumentere for at to tilfeller i sekundærlitteraturen jeg tar i bruk i min oppgave, *Quislings Høsegård* og *Nådeløse Nordmenn: Statspolitiet 1941-1945*, representerer et bestemt narrativ for hvordan man har formidlet den norske krigshistorien under den andre verdenskrig. Disse to publikasjonene har formidlet okkupasjonsårene i Norge ut i fra det prinsippet at NS og okkupasjonsmakten var «de onde», mens motstandskjemperne, kongen og den norske regjeringen var «de gode». Dette har vært det dominerende narrativet i norsk okkupasjonshistorie i etterkrigstiden. Har dette narrativet forandret seg? Hvor står okkupasjonshistorien i Norge nå? Dette er spørsmål jeg ønsker å drøfte i dette kapitlet, i tillegg til de metodiske utfordringene som er knyttet til mine primærkilder.

2.1 Hva er et narrativ?

Flere forskere har definert begrepet narrativ på forskjellige måter. Forenklet mener jeg at begrepet beskriver en struktur som fortelleren, bevisst eller ubevisst, velger å formidle en historie på. Dette kan gjelde både beretninger fra tidligere fanger og også et bestemt narrativ for hvordan historieforskningen formidles gjennom et bestemt narrativ. Som nevnt representerer *Quislings Høsegård* og *Nådeløse Nordmenn: Statspolitiet 1941-1945* det dominerende narrativet etter den andre verdenskrig. Dette vil bli grundigere drøftet i neste del av dette kapitlet.

Paul Knutsen mener at man trekker et skille mellom narrativ historie og det han kaller for

strukturhistorie. I det legger han at fortellingen definatorisk bestemmes som hovedsaklig deskriptiv, personorientert og dermed pr. implikasjon som overfladisk. Strukturhistorien fremstilles derimot som analytisk og mer rettet mot de upersonlige omstendigheter og rammer for handling, og derfor oppfattes som dypere enn fortellingen.¹² Hans refleksjoner gjelder selve historiefagets vitenskapsfilosofi, men jeg mener hans tanker rundt narrativ historie er viktige sett i forhold til drøfting av muntlige kilder historieskrivning.

2.2 Den nasjonale grunnfortellingen – Hvor står okkupasjonshistorien i dag?

Den nasjonale grunnfortellingen er et begrep som har blitt brukt av historikere for å beskrive det dominerende narrative i norsk historieskrivning etter den andre verdenskrig. Umiddelbart etter krigen var *heltenarrativet* det dominerende, hvor de overlevende ble fremstilt som helter i historieskrivningen og som et ledd i nasjonsbygging etter krigen. Med økende tidsavstand gikk det derimot i retning av at de overlevende inntok en offerrolle i narrative. Dette kommer frem i Anette Storeides 140 tekster hun har tatt for seg, hvor narrative i de tidlige tekstene og de som kom senere, særlig på 90-tallet, forandret seg.¹³

Dette synspunktet deles av Anne Eriksen som tar for seg strukturen i fortellingen om okkupasjonstiden. Eriksen mener at den norske fortellingen om krigen består av tre faser: overfall – okkupasjon – frigjøring, men at disse tre fasene har svært ulik karakter og lengde i den norske grunnfortellingen om krigen. Overfall og frigjøringen fungerer som parenteser i grunnfortellingen, mens okkupasjonen utgjør den store majoriteten i fortellingen.¹⁴ Eriksen mener historieskrivningen etter krigen hadde en typisk fortellerstruktur hvor resultatene av en rekke begivenheter ble omformet til en beretning. Hun argumenterer for at den ene banale forskjellen mellom historiene som florerte under krigen, og historiene som ble formidlet i etterkrigstiden, er at man vet hvordan krigen endte. Samtidig understreker hun at de to fortellingene før og etter krigen aldri vil kunne bli helt identiske akkurat på grunn av denne helt vesentlige forskjellen.¹⁵ Fortellingen som ble fortalt under krigen var ikke et fenomen som ble videreført i historiefortellingen i etterkrigstiden. Denne ensidige historieformidlingen betegner Eriksen som kollektivtradisjonen. Dette er viktig begrep i denne oppgaven, da denne oppgaven vil være et bidrag til gråsonene som har blitt skapt gjennom kollektivtradisjonens historiefortelling.

12 Paul Knutsen, *Analytisk Narrasjon: En innføring i Historiefagets Vitenskapsfilosofi*. Fagbokforlaget, Bergen 2002. s. 23 ff.

13 Anette Storeide, *Fortellingen om fangenskapet*, Conflux Forlag, Oslo 2007. s. 151-152.

14 Anne Eriksen, *Det var noe annet under krigen*, Pax Forlag A/S, Oslo 1995. s. 31.

15 Eriksen 1995: 31.

Et interessant perspektiv Linda Helèn Haukland tar i sin masteravhandling om Bodø under andre verdenskrig er det lokale narrativet kontra det nasjonale. Hun undersøker om den lokale grunnfortellingen i Bodø samsvarer med den nasjonale grunnfortellingen i Norge, og viser til at Eriksen mener den lokale og nasjonale grunnfortellingen innehar store likheter.¹⁶ Her har Haukland funnet stoff og tekster som ikke samsvarer med Eriksen sin teori hvor Eriksen beskriver NS som en sær minoritet i den nasjonale historiefortellingen. Haukland omtaler derimot det hun beskriver som en menneskeligjøring av NS-medlemmer i stoffet hun har funnet, og i enkelte tekster er NS kun idealistisk ungdom som ble ført bak lyset.¹⁷ For meg er dette en interessant undersøkelse da min oppgave også vil ha en lokal forankring rundt Tønsberg-distriktet. Skiller Tønsberg seg fra den nasjonale fortellingen og viser likheter med Haukland undersøkelse av Bodø-distriktet? Eller er det trekk ved Tønsberg som skiller seg fra begge teoriene og gjør byen og distriktet særegent innenfor fortellingen om okkupasjonstiden? Dette er spørsmål jeg har måttet ta høyde for i min oppgave i tilknytning til kildearbeidet om Berg interneringsleir. Man kan bruke kildene til å undersøke om det har dannet seg et eget narrativ i Tønsberg-distriktets fortelling av okkupasjonshistorien og ut i fra den på best mulig måte løse de metodiske utfordringene dette skaper. En problem ved dannelsen av et slikt narrativ kan for eksempel være enkelte opplysninger fra Berg interneringsleir som ikke var vanlig å fortelle og jeg derfor ikke nødvendigvis har kunnet ta for gitt at enkelte opplysninger beskriver opplysninger, hendelser og utvikling slik de faktisk var.

Hvor står egentlig okkupasjonshistorien i dag, og hvor kan jeg plassere min undersøkelse i forbindelse med det? Ole Kristian Grimnes beskriver i sin publikasjon *Hvor står okkupasjonshistorien nå?*¹⁸, en grunnstruktur for okkupasjonshistorien hvor man hadde den nasjonale helten Kong Haakon 7 på en side, mens den nasjonale forræder Vidkun Quisling stod på den andre siden. Kongen ble tegnet i hvitt, mens Føreren ble tegnet i svart. Det eksisterte ingen fargenyanser og motsetningene mellom de to sidene var total. Grimnes argumenterer for at den nasjonale fortellingen omkring okkupasjonstiden ble spunnet rundt denne motsetningen. Han mener heller ikke at denne grunnstrukturen er blitt avgjørende endret, og at dette fortsatt fremstår som svart hvitt.¹⁹ Likevel peker Grimnes på at man de senere år har moderert forståelsen av de to motsetningene i den grad at man nyanserer grunnfortellingen, men ikke utradrer den. Grimnes argumenterer videre for at gråsonene i historien som man vil ha frem, forutsetter at noe er svart eller hvitt, og at nyanseringene består av å påvise hvor mye eller lite delfortellingene avviker fra

16 Linda Helen Haukland, *Bodø under andre verdenskrig. Narrativ og faktisk tilnærming til muntlige kilder*, Masteroppgave i historie. Høgskolen i Bodø, 2010. s. 8.

17 Haukland 2010: 55.

18 Ole Kristian Grimnes, «Hvor står okkupasjonshistorien nå?» i *Nytt Norsk Tidsskrift* 03/04-2009

19 Ole Kristian Grimnes, «Hvor står okkupasjonshistorien nå?» i *Nytt Norsk Tidsskrift* 03/04-2009. 481

grunnfortellingens dikotomi.²⁰ Grunnen til at min oppgave er relevant i denne sammenhengen er at min oppgave har som utgangspunkt å nyansere grunnfortellingen om fangevokterne på Berg og NS-kreftene i Tønsberg-distriktet. En grunnfortelling som gjennom tidligere publikasjoner, som jeg har gjort rede for i innledningen, har bidratt til innenfor den nasjonale grunnfortellingen.

Synne Corell argumenterer for at en nasjonal forståelse av okkupasjonstiden fortsatt spiller en sentral rolle i norsk historiografi og minnekultur. Hun belyser hovedtendenser innenfor det norske narrativet under den andre verdenskrig som kan forstås både individuelt og sammenflettet.²¹ Den første faktoren Corell argumenterer for er dannelsen av et homogent norsk samfunn, og at narrativet ble brukt for å skape en nasjonal identitet som har skulle det norske samfunnet som en gruppe som var en motsetning til NS og den tyske okkupasjonsmakten etter den andre verdenskrig.²² En svært viktig faktor som Synne Corell peker på i sin argumentasjon er at det stadig blir publisert tekster om okkupasjonstiden i Norge, ikke bare innenfor academia, men også av journalister og såkalte amatørhistorikere.²³ Dette er svært relevant for min undersøkelse da mye av litteraturen rundt Berg interneringsleir er skrevet av forfattere uten historikerutdannelse, og som derfor ikke forholder seg til de samme prinsippene i historieskrivningen som en historiker. Med det mener jeg å forholde seg til gjeldende litteratur, og at disse publikasjonene kan inneholde en egen agenda fra forfatterens side, eller at de ubevisst følger opp de tradisjonelle narrative. Dette er en problemstilling jeg har stått overfor i oppgaven, og som jeg har måttet løse ved å kryssjekke opplysningene i de ulike publikasjonene med primærkildene jeg har hatt tilgang til.

Odd- Bjørn Fure peker på en rekke temaer som han mener er blitt oversett av norske historikere i etterkrigstiden. Blant temaene som har blitt oversett nevner Fure blant annet frontkjemperne og nazi-kollaboratørene under krigen.²⁴ Min drøfting rundt fangevoktere vil berøre både eventuell frontkjemper-innsats blant fangevokterne på Berg, i tillegg til en vurdering av eventuelt samarbeid med den tyske okkupasjonsmakten på flere områder, både bedrifter og organisasjoner. Jeg ser derfor på mine undersøkelser som et bidrag til dette feltet som, ifølge Fure, er et oversett tema blant norske faghistorikere. I ettertid av Fure sin argumentasjon skal det sies at litteraturen omkring disse temaene er blitt vesentlig mer vektlagt blant norske historikere. To av eksemplene er Nina Drolsum

20 Ole Kristian Grimnes, «Hvor står okkupasjonshistorien nå?» i *Nytt Norsk Tidsskrift* 03/04-2009. 481

21 Synne Corell, *The Solidity of a National Narrative: The German Occupation in Norwegian History Culture*, i Henrik Stenius, Mirja Österberg og Johan Östling (red), *Nordic Narratives of the Second World War*. Lund 2011. s. 102 ff.

22 Corell 2011: 102.

23 Corell 2011: 102 ff.

24 Odd-Bjørn Fure, *Norsk okkupasjonshistorie. Konsensus, berøringsangst og tabuisering*, i Stein Ugelvik Larsen (red.) *I Krigens Kjølvann: Nye sider ved norsk krigshistorie og etterkrigstid*. Oslo 1999. s 34 ff.

Kroglund sin bok *Hitlers Norske Medhjelpere*, og Terje Emberland og Matthew Kott sin publikasjon *Himmlers Norge: Nordmenn i det storgermanske prosjekt*.

2.3 Kollektivtradisjonen

Eriksen mener at i kollektivtradisjonen fantes det tre typer mennesker under okkupasjonen. Det var tyskere, quislinger og jøssinger.²⁵ Quislingene var nordmennene som bidro i tysk tjeneste i Norge under krigen, hvor av de fleste av dem ble medlemmer av NS. Jøssingene var kongetro nordmenn som ikke støttet den tyske okkupasjonen. Særlig har norske motstandsmenn en stor rolle i historieformidlingen etter krigens slutt. Et argument Eriksen legger til grunn for at denne historieformidlingen gir et skjevt bilde av historien er at umiddelbart etter den tyske okkupasjonen 9. april 1940 og frem til 25. september samme år, gikk de gjenværende myndighetene og Administrasjonrådet langt i å finne en samarbeidslinje med den tyske okkupasjonsmakten. Som hun understreker var ikke Norge kun preget av forakt for den tyske okkupasjonsmakten, men også av nysgjerrighet.²⁶ Hun mener derfor at kollektivtradisjonen speiler lite av denne holdningen overfor tyskerne. Tilbøyeligheten til samarbeid blir et utforsket kapittel i kollektivtradisjonen hvor heltedyrking og nasjonsbygging ble det dominerende narrative i historiefortellingen. Hva var grunnen til at historieformidlingen tok denne retningen etter frigjøringen?

Anne Eriksen tar spesielt utgangspunkt i at det var et spesielt miljø som tok over historieformidlingen etter krigen.²⁷ Dette standpunktet støttes av Tore Pryser som mener det har oppstått gråsoner i formidlingen av norsk okkupasjonshistorie, som videre bidrar til å ha skapt skjevheter i virkelighetsforståelsen. Heltenarrativet som eksisterte etter krigen var den tidens måte å formidle tiden under okkupasjon og fangenskap på. Over tid, mens kulturen har forandret seg i tillegg til de overlevendes identitetsutvikling, har det oppstått flere narrativer i den norske okkupasjonshistorien. Det er likevel viktig å merke seg at erindringene til de tidligere fangene i fange- og konsentrasjonsleire ble brukt som et ledd i nasjonsbygging, og at det i tiden etter krigen derfor ble formidlet en ensidig nasjonal krigshistorie.²⁸ Dette er en svært viktig faktor, men som Pryser påpeker, er det en diskusjon som bygger på selve historieførståelsen, ikke narrative i historieskrivningen. Dette er viktig å skille når man jobber utifra de overlevende sine erindringer fra fangenskap.

25 Eriksen 1995: 53.

26 Eriksen 1995: 53.

27 Eriksen 1995: 42.

28 -Har skapt et glansbilde, *Klassekampen*, 23.12.2008. Intervju med professor Tore Pryser

Hvilke faktorer var det som bidro til at dette ble det dominerende historiesynet i etterkrigstiden? En viktig faktor, som Eriksen og Pryser argumenterer for, var at et bestemt miljø tok styring over historieformidlingen. Var det flere faktorer som spilte inn? Jeg mener det er viktig å sette den historiske og kulturelle konteksten i denne sammenhengen. At Norge var et land som akkurat hadde kommet ut av fem år under okkupasjon, og derfor hadde behov for heltedyrkelse som et ledd i nasjonsbyggingen, mener jeg er en viktig faktor. Og at det derfor i denne konteksten ikke var alt som var vanlig å fortelle. Samtidig kan det argumenteres for at krigen visket vekk de sosiale forskjellene som hadde eksistert i mellomkrigstiden og at det etter krigen var behov for en nasjonal enhet. I hovedsak gjelder nok dette opplevelser og erindringer fra fange- og konsentrasjonsleire, spesielt Berg interneringsleir hvor administrasjonen var nordmenn. Denne virkeligheten hadde vanskelig stemt overens med hva som var viktig i historieformidlingen på dette tidspunktet.

2.4 Kollektive erindringer

I kollektivtradisjonens historiefortelling er de overlevendes fra fange- og konsentrasjonsleirer sine erindringer blitt brukt i stor grad til å formidle okkupasjonshistorien. Tidligere fanger, og også motstandsmenn sine erindringer, ble ofte brukt til å dyrke heltenarrativet i etterkrigstiden og har en sentral rolle fortsatt. Spesielt sentralt for denne oppgaven har erindringene til overlevende fra Berg interneringsleir vært, dette gjelder også fangevokterne. Og kunne bruke tidligere fangers og fangevokterne sine erindringer vil være viktig i en undersøkelse av tjenestemennene og administrasjon på Berg, og helt nødvendig da kildene rundt administrasjonen på Berg er få. Gjennom erindringene vil jeg undersøke likheter og ulikheter og jeg vil søke å skape et nyansert bilde av hvordan fangene opplevde fangevokterne på Berg, og dermed også understreke at den kollektive erindringen i fangeleire ikke nødvendigvis speiler et ensidig narrativ. Jeg mener at enkeltindividets erindringer er like viktige som kollektivet i den forstand at man da kan skape et mer nyansert bilde av Berg interneringsleir.

Likevel er det et område jeg mener det er viktig å sette et skille. Dette gjelder fangevokterne og fangene sine erindringer. Her støtter jeg meg til Nils Christie sine argumenter om at man ved å skille fangenes erindringer og fangevokternes vil man ha en prinsipiell likhet i kildematerialet og i den generelle skildringen av konsentrasjonsleirene.²⁹ På tross av at hans undersøkelse var en sosiologisk avhandling mener jeg det er viktig å skille de to på grunn av både den vesentlige rollen de hadde i leiren og ikke minst de ideologiske forskjellene, og hva som ville betraktes som dårlig adferd i rollen som fangevokter.

²⁹ Christie 1972: 43.

Den kollektive erindringen henger derfor i til en viss grad sammen med narrativet, men jeg mener det er svært viktig å separere de to fra hverandre. De kollektive erindringen som ble brukt i heltenarrativet er på samme måte i de senere år blitt brukt i et narrativ hvor de overlevende har inntatt en mer offerrolle. Jeg mener derfor det er viktig å underbygge at det ikke nødvendigvis er de kollektive erindringene som har forandret seg over tiden, men narrativet. Dette forsterker argumentet om at det ikke er noen grunn til å betvile sannheten bak erindringen som kom tidlig etter krigens slutt sammenlignet med de som kom senere. Måten å formidle virkeligheten på er det derimot verdt å argumentere for.

2.5 En ny tradisjon for formidling av okkupasjonshistorie?

Hvilken betydning har kollektivtradisjonen hatt for krigsfortellingen? Eriksen mener at krigen har fungert som en av de «store fortellingene» i vår tid, og har bidratt til å forme våre verdier og kultur. Stadig blir ny litteratur om krigen publisert, det gjelder alt fra faglitteratur, erindringslitteratur og skjønnlitteratur.³⁰ Anette Storeide har argumentert for at narrativet i erindringslitteraturen forandret seg gjennom årenes løp fra et heltenarrativ til et offernarrativ. Som Pryser argumenterer ble det i årene etter krigen formidlet et ensidig nasjonal krigshistorie, men har dette forandret seg de senere år? Her mener jeg at den senere tids faglitteratur har bidratt til det. Selv om det fortsatt er flere uutforskede felt i okkupasjonshistorien vises det en stadig økende holdning om å formidle flere sider ved krigen enn tidligere. Spesielt har forskningen rundt NS og nordmenn i tysk tjeneste blitt viet mer oppmerksomhet de senere år. En naturlig faktor som har bidratt til dette er at mange av opplysningene i landssvikdommene etter krigen fikk 60 års taushetsplikt, og at disse arkivene de siste årene har blitt åpnet. Dette er spesielt relevant overfor amatørhistorikere som ikke tidligere har hatt tilgang til disse arkivene, og som nå har muligheten til å gi ut egne publikasjoner basert på arkivmaterialet fra rettsoppgjøret etter krigen.

Det er også viktig å sette dette inn i et internasjonalt perspektiv. Er dette en særnorsk tradisjon eller ser man den samme tendensen på et internasjonalt nivå? Jeg mener at den internasjonale tendensen har hatt sterk innvirkning på forandringen i den norske tradisjonen for formidlingen av norsk okkupasjonshistorie. Tilgangen til arkiver i Øst-Europa etter jernteppets fall, og stadig ny kunnskap om konsentrasjonsleire i Tyskland og Øst-Europa, har nok bidratt til et lignende historienarrativ i Norge.

30 Eriksen 1995: 9.

2.6 Tidsvitner som kilde – metodiske utfordringer

Etter den andre verdenskrig, og spesielt i tilknyttet forskning rundt Holocaust, har kilder etter tidsvitnene hatt en svært sentral og viktig rolle i historieskrivningen både nasjonalt og internasjonalt. I en tid der tidsvitnene fra fange- og konsentrasjonsleirer blir færre, er materialet etter de en nyttig kilde i historieskrivningen. De vil også spille en sentral rolle i denne oppgaven. For min oppgave har disse svært sentralt da de gjenværende skriftlige kildene fra administrasjon på Berg er få. Dokumenter fra rettsoppgjørene etter krigen som inneholder både intervjuer og avhør vil derfor være viktige. Tolkning av erindringer og de muntlige kildene er derfor nødvendig for å kunne gi en omfattende fremstilling av Berg interneringsleir. Materialet jeg har brukt rundt tidligere fanger og personer tilknyttet NS i oppgaven, er først og fremst avhør knyttet til tidligere fanger på Berg og forklaringene de har gitt i tilknytning rettsoppjøret mot fangevokterne på Berg. Kjeldstadli går langt i å avvise at det eksisterer et stort og klart skille mellom muntlige og skriftlige kilder. Til grunn for denne påstanden argumenterer han at de skriftlige kildene ofte er blitt til gjennom at noen har spurt andre. Blant annet mener han at dette er grunnlaget for mange av de eldre folketellingene.³¹

Hvilke narrativer er det som har oppstått blant tidsvitnene etter den andre verdenskrig? Som nevnt er det sterke argumenter for at narrative har forandret seg fra et heltennarrativ i etterkrigstiden og frem til 1980- og 1990-tallet. De nye ønskene om å fylle gråsonene i norsk okkupasjonshistorie har hatt sitt å bidra til at narrative har forandret seg til tekster og erindringer som skal underbygge fakta og hvordan ting faktisk var. Dette betyr ikke at fortellingene umiddelbart etter krigens slutt ikke var sanne, men at narrative har forandret seg til å større grad fremheve fakta fremfor heltedyrkelse.

På tross av at de tidsvitnenes legitimitet i historieskrivningen oppstår det likevel metodiske utfordringer som må drøftes nærmere. I de neste avsnittene vil jeg ta for meg metodiske utfordringer jeg står overfor i bruken av kildene og reflektere rundt hvordan vi kan løse disse problemene. Kjeldstadli peker på flere utfordringer ved bruk av muntlige kilder i historieskrivningen. Iaktakelse og det begrensede perspektivet blir begge nevnt av Kjeldstadli, og er relevant i de fleste tolkninger av muntlige kilder. Det som vil være mest nærliggende og åpenbare å diskutere i forhold til min oppgave er tidsperspektivet til de overlevende. Kjeldstadli peker på glemsel som et åpenbart kildeproblem i folkeminnet. Hva menneske husker baserer seg på flere faktorer, blant annet tidsavstand, hvilke forhold det dreier seg om og i tillegg eksisterer det

31 Knut Kjeldstadli (red), Bjarne Hodne (red) og Göran Rosander (red) *Muntlige kilder. Om bruk av intervjuer i etnologi, folkeminnevitenskap og historie*. Universitetsforlaget Oslo-Bergen-Tromsø 1981.

forskjeller enkeltmennesker mellom som har påvirkning på hva man husker.³²

I likhet med Kjeldstadli mener jeg det er viktig å påpeke at glemsel og tidsavstand ikke følger noen fast lineær sammenheng. En økende og lengre tidsavstand kan derfor ikke sies å være grunn til å avvise senere tolkninger fra overlevende i større grad enn de som kom rett etter krigens slutt. Dette forsterkes gjennom Anette Storeide sin forskning hvor hun tar for seg 140 tekster fra overlevende fra konsentrasjonsleire under den andre verdenskrig. Storeide mener tvert imot at traumatiske opplevelser, som et fangenskap, ofte krever tid for å bearbeides. Det er likevel viktig å understreke at det ikke er sannheten ved vitnesbyrdene som ble gitt umiddelbart etter krigens slutt hun mener forandret seg, derimot narrativet.³³

En viktig faktor som Knut Kjeldstadli er nøye med fremheve er hvilke minner mennesker har lettest for å huske. Spesielt argumenterer han for at rutiner og gjentatte handlinger er det som setter seg best i minnet hos mennesker. I tillegg påpeker han mennesker evne til å huske oppsiktsvekkende og sjokkartete hendelser og opplevelser. Men mellom disse to ytterpunktene i minne vil det kunne eksistere gråsoner for hvilke handlinger man husker og når de skjedde.³⁴ Spesielt vil menneskets evne til å huske rutiner kunne være en styrke ved å bruke overlevendes erindringer i en avhandling om fange- og konsentrasjonsleire hvor hverdagen ofte bestod av rutiner. Samtidig er det ikke tillegge skjul på at sjokkartete opplevelser også oppstod og som sannsynligvis har satt seg i minnet hos overlevende. Dette vil være klare styrker som er viktige for meg å fremheve ved bruk av de tidligere fangenes erindringer.

Hvordan kan jeg i min oppgave best mulig kunne løse disse problemene? Å kunne verifisere de muntlige kildene med skriftlige kilder fra Berg interneringsleir vil være en klar styrke. Det vil uansett oppstå tilfeller hvor de skriftlige kildene ikke er tilstrekkelig til å kunne verifisere fangenes erindringer. Jeg vil alltid ha et indirekte forhold til hva som egentlig skjedde, og derfor skape mine egne inntrykk av andre sine opplevelser. En sammenligning av fangenes opplevelser vil derfor være viktig for undersøke om man kan se klare mønstre og likheter. Altså en form for kollektiv erindring. Slik som Anne Eriksen argumenterer utgjør dette kvalitativt mer, men kvantitativt mindre enn en individuell erindring.³⁵ Eriksen fremhever at kollektivtradisjonen gir en innsikt som går utover det individuelle og setter de overlevendes beretninger inn i et større perspektiv, og vil som følge av

32 Kjeldstadli 1981: 68.

33 Storeide 2007: 14 ff.

34 Kjeldstadli 1981: 70.

35 Eriksen 1995: 14.

dette gi økt betydning. Der kildene fra overlevende viser klare svakheter vil jeg gjennom sammenligning og gjennomgang av flere overlevendes opplevelser fra Berg forsøke å styrke oppgaven ved å finne kollektive erindringer og mønstre for fangenes opplevelser på Berg. Men samtidig ta høyde for forskjellene mellom de individuelle erindringene.

2.7 Sammenligning som metode

En av metodene jeg vil ta i bruk gjennom oppgaven vil være å sammenligne Berg interneringsleir med øvrige fangeleire i Norge under den andre verdenskrig. Knut Kjeldstadli peker på at foruten å prøve årsaksforklaringer, kan komparasjon tjene to ulike formål. Den ene teorien kan være å vise at en teori gjelder allment. Det vil si å undersøke om en teori som gjeldende for et fenomen også gjelder for parallelle fenomener. Kjeldstadli illustrerer dette ved hjelp av en bonderevolusjon. Om vilkårene for at en bonderevolusjon skal oppstå er en svekket herskerklasse og en bondeklasse som ikke vil la seg styre, så kan komparasjon med parallelle fenomener være et viktig verktøy for å undersøke om teorien gjelder allment. Det vil si at man legger de samme vilkårene til grunn for for eksempel den franske revolusjonen. Kjeldstadli peker derfor på at man gjennom å undersøke teorien gjennom flere parallelle fenomener, i beste fall kan kunne underbygge at det er en god teori med stor forklaringskraft.³⁶

Det andre formålet Kjeldstadli drøfter er at man ved å sammenligne ønsker å finne ut noe og forklare, ikke vise at en forklaring er god. Måten man kan gjøre dette på er at man setter et bestemt fenomen, som i mitt tilfelle har vært Berg interneringsleir, opp mot andre med andre lignende fenomener og derfor undersøke det særegne med fenomenet.³⁷ Dette er det som har vært noe formålet mitt ved å sammenligne Berg interneringsleir med andre fangeleirer i Norge. Gjennom tidligere forskning er det vist at Grini fangeleir hadde klare likheter med konsentrasjonsleirer i Europa.³⁸ Gjennom å sammenligne Berg med i hovedsak Grini fangeleir har jeg ønsket å undersøke det særegne med Berg, men også eventuelle likheter, og dermed sette leiren inn i et større perspektiv. Slik Kjeldstadli argumenterer driver man ved en slik undersøkelse ikke sammenligningen lengre enn til at man finner individualiteten til fenomenet, og underbygger dette.³⁹

Dag Hundstad skiller ut tre hensikter hva angår historisk komparasjon. Det første er det særegne, hvor Hundstad støtter Kjeldstadli i argumentet om at vi undersøker særtrekkene med

36 Knut Kjeldstadli, *Fortida er ikke hva den en gang var*. Universitetsforlaget, Oslo 1999. s. 263-264

37 Kjeldstadli 1999: 264.

38 Hegland 1989.

39 Kjeldstadli 1999: 264.

undersøkellesobjektet vårt. Likheter og ulikheter vil tre frem og la seg formulere når man måler opp mot en idealtipe.⁴⁰ Den andre hensikten Hundstad legger til grunn er årsaksforklaringer. Hundstad mener komparasjonen krever at vi skiller viktig fra uviktig i jakten på generelle kausalitetsforklaringer. Eksperimentteorien til Kjeldstadli støttes altså i stor grad av Hundstad gjennom at han mener at det deskriptive formålet utvikles til et forklarende formål.⁴¹ Jeg mener dette har vært viktig i forhold til min oppgave hvor jeg har søkt ulikheter gjennom komparasjon, men tar skrittet videre for å bruke komparasjonen som forklaringverktøy for hvorfor Berg eventuelt skilte seg fra Grini fangeleir på de punktene jeg mener har vært viktige for at Berg skal kunne fremstå som særegen. Den tredje hensikten Hundstad legger til grunn er det han kaller for «på tvers av grenser». Dette gjelder både på tvers av kulturgrenser, politiske, administrative og landegrenser. Og kunne sette fenomener inn i et overordnet perspektiv og sammenheng er en styrke som komparasjonen utgjør. Å dra linjer gjennom en transnasjonal historie er en sentral hensikt med komparasjonen.⁴²

Derfor er det naturlig at undersøkelsen følger en logikk hvor man systematisk sammenligner det som er likt og ulikt.⁴³ Hvorfor har denne praksisen relevant for min oppgave? Jeg har fulgt denne logikken gjennom å dele opp leirdriften i forskjellige kategorier. Jeg vil blant annet ta for meg opprettelsen, vaktmannskaper, administrasjon og fangebehandling, og sette mine problemstillinger tilknyttet disse delen av leirdriften opp mot i hovedsak Grini og Falstad, for så å undersøke og underbygge trekkene som gjør Berg interneringsleir til et særegent fenomen nasjonalt og kanskje også i internasjonal sammenheng. Logikken i forklaringer er at dersom man gjennom undersøkelser oppdager at forekomsten av et bestemt fenomen har en årsak, så kan man bruke samme årsaksforhold til å prøve denne antakelsen på andre lignende fenomener. Dette har utgjort ryggraden i hvordan jeg har ønsket å sette Berg inn i et overordnet perspektiv og som individuelt fenomen.

Det eksisterer, slik Kjeldstadli argumenterer, to forskjellige tilnærminger til sammenligningen. Ved overensstemmelsesmetoden tar man utgangspunkt i to fenomener som er svært ulike, og søker etter likheter på tross av forskjellene. Ved forskjellsmetoden tar man utgangspunkt i det motsatte, hvor man leter etter forskjeller mellom alle likhetene. Ettersom at jeg i min undersøkelse ønsker å belyse

40 Dag Hundstad, *Komparasjon i historieforskning – metodiske og teoretiske utfordringer*. Prøveforelesning for PhD-graden i historie. Universitetet i Bergen 2013. s. 5-6
<http://teststruct.uib.no:8080/ahkr/proveforelesning/2013/02/proveforelesning-for-ph.d.-graden.-dag-hundstad> Sist besøkt 09.052014

41 Hundstad 2013: 6 ff.

42 Hundstad 2013: 8-9.

43 Kjeldstadli 1999: 265.

ulikhetene og det særegne med Berg, er det i mitt tilfelle mest nærliggende og naturlig å bruke forskjellsmetoden for å illustrere ulikhetene mellom Berg og øvrige fangeleire.

2.8 Metodiske utfordringer ved sammenligning

Hvilke metodiske utfordringer vil man møte gjennom sammenligning? Først og fremst vil det være viktig å velge faktorene man skal sammenligne utifra hva man mener og tror kan være med på å gjøre et fenomen særegent. Ved en sammenligning av Berg og Grini vil det være lite fruktbart å sammenligne nasjonaliteten til vaktmannskapene opp mot hverandre, da det åpenbart er bevist at Grini hadde tyske vaktmannskaper, mens Berg hadde norske tjenestemenn. Det som derimot vil være fruktbart å sammenligne i kategorien om fangevoktere vil være holdninger og adferd. Dette er en faktor som har hatt potensiale til å sette Berg i en særegen posisjon. Kjeldstadli understreker at vi sammenligner ikke alt, man sammenligner det man mener er avgjørende for at et fenomen vil skille seg fra andre lignende fenomener.

Dag Hundstad drøfter også ulike metodiske utfordringer man står overfor ved bruk av komparasjon. Han peker blant annet på at forskningsprosjekter hvor flere forskere er involvert, så kan dette skape utfordringer, særlig ved transnasjonale komparasjoner, fordi hver forsker ofte vil kunne «favorisere» sitt hjemland eller region. Denne problemstillingen vil ikke være den mest relevante for meg da denne oppgaven er en individuelt arbeid.⁴⁴ En av utfordringen man vil kunne støte på i individuelle forskningprosjekter hvor komparasjon som metode blir brukt, er at man bør ha god kjennskap til alle objektene som skal sammenlignes.⁴⁵

Hvordan kan man løse et slikt metodisk problem? For det første peker Hundstad på noe som er relevant for min undersøkelse. Jeg har ikke presentert forskningsresultatene i en komparativ struktur ved å ha dette i et eget kapittel, men beholdt et komparativt perspektiv gjennom oppgaven. Jeg har også tatt i bruk andre forskeres resultater om Grini i komparasjonen med mine resultater med Berg. Som Hundstad utdyper ligger det her et innebygget problem. I eget arbeid bygger man studiene på eget utvalg av primærkilder hvor man selv kan kontrollere kildeutvalget og metode, men når man skal sammenligne med andre forskningsobjekter er man prisgitt andre forskeres vurderinger når det gjelder deres resultater.⁴⁶

Mine problemstillinger jeg har hatt overfor mitt undersøkelsesobjekt har ikke nødvendigvis vært de

44 Hundstad 2013: 10.

45 Hundstad 2013: 10.

46 Hundstad 2013: 10-11

samme spørsmål som andre forskere har stilt overfor sammenligningsobjekter. Det er ikke gitt at alle mine spørsmål har latt seg besvare gjennom komparasjon. Knut Ågotnes argumenterer for at en «løsere komparasjon» har en mer søkende stil enn en strengere form for komparasjon.⁴⁷ Jeg mener dette er en løsning som kan gi min oppgave større kredibilitet. Sammenligningen i oppgaven har ikke vært dominerende i den forstand, men har fungert som et verktøy for hvordan jeg søkt resultater for mine spørsmål vedrørende Berg sin særegenhet som fenomen. Som Hundstad argumenterer vil en for strengt anlagt komparasjon mellom objektene, i mitt tilfelle Berg og Grini, potensielt kunne gjøre at den historiske dynamikken forsvinner. Dette gjelder spesielt om man skulle foretatt det man kaller for en diakron komparasjon.⁴⁸ Altså at man sammenligner objekter over en tidsakse og sammenligner nå med da. Siden mine undersøkelsesobjekter var samtidige fenomener har det vært en synkron komparasjon som har vært min måte å sammenligne Berg og Grini på.

2.9 Anonymisering og taushetsplikt

I arbeid med fangeleire- og konsentrasjonsleire under krigen er det naturlig at sensitive opplysninger om enkeltmennesker kommer i løpet av kildearbeidet i oppgaven. Sensitive opplysninger som er underlagt taushetsplikten må derfor anonymiseres og ikke publiseres på en slik måte at de kan knyttes til gjenkjennbare personer. For mitt vedkommende gjaldt dette anonymiseringen i forhold til landssviksakene til NS-mannskapene på Berg. Enkelte opplysningene som ikke har kunnet formidles er helsemessige opplysninger rundt personalet og fanger. Dette omhandler også alkoholisme som var et kjent fenomen blant fangevoktere i konsentrasjonsleirene i Tyskland og Øst-Europa. Oppgaven har derfor ikke omhandlet helsemessige opplysninger blant fangevoktere da det meste av disse opplysningene er i strid med reglene til Riksarkivet. Dette har ikke så mye innvirkning på min oppgave, da problemstillinger rundt fangevokternes helse ikke har vært en problemstilling for meg. Mitt formål har vært å se fangevokterne i sin helhet, og har i mindre grad gått inn på det enkelte individets personopplysninger.

I enkelte av landssviksakene jeg har fått tilgang til er en forlengelse av taushetsplikten gjeldende fra 60 til 80 år. I enkelte saker er offentlig stillingsinnhav og gjerninger utført ved Berg interneringsleir fritt tilgjengelig. En utfordring jeg har møtt i dette er arbeidet har vært å unngå og knytte fritt tilgjengelig opplysninger opp mot informasjon hvor opplysningene har fått en forlengelse etter forvaltningsloven. Jeg har på best mulig måte anonymisert personer hvor

47 Knut Ågotnes, *Komparasjon – metode eller oppdagelsesreise?* Universitetet i Bergen 1989. s. 75

48 Hundstad 2013: 13

taushetsplikten fortsatt gjelder, eller skrevet det på en måte som gjør at opplysningene ikke kan knyttes opp mot enkelte personer. og også unngått å bruke opplysninger om andre personer som ikke nødvendigvis er taushetsbelagte, men som kan knyttes opp mot personer hvor anonymisering er nødvendig.

Kapittel 3

Tønsberg-distriktet under andre verdenskrig og opprettelsen av Berg interneringsleir

I dette kapitlet har jeg tatt for meg okkupasjonsårene før leirdriften på Berg ble igangsatt. Dette er viktig for å kunne få en tydeligere oversikt over hvorfor NS valgte å opprette en egen fangeleir på Berg. Var opprettelsen av en interneringsleir på Berg mer en tilfeldighet enn nøye planlegging? Kan det tenkes at Tønsberg og områdene rundt viste spesielle egenskaper ved seg som gjorde byen til et naturlig sted å opprette en fangeleir? Jeg har undersøkt både konkrete hendelser som kan bidratt til en slik oppfattelse, i tillegg til og undersøk hvor sterkt NS stod i Tønsberg etter den tyske okkupasjonen og i hvor stor grad lokale NS-drivkrefter bidro til opprettelsen.

Fra før vet vi at tyske konsentrasjonsleirer ofte ble opprettet utenfor større byer og gjerne i områder med store naturressurser, eller som var tilknyttet fabrikker.⁴⁹ Deportasjoner av et slik omfang som under andre verdenskrig var kun mulig ved hjelp av jernbanene som var tilknyttet de større byene. Denne formen for organisering må i stor grad tilegnes kravene om logistikk.⁵⁰ Auschwitz utenfor Krakow og Dachau utenfor München er noen av eksemplene som var tilknyttet større byer. Auschwitz-området var både rikt på naturressurser i form av kull og hadde også tilknytning til fabrikken IG-Farben som produserte syntetisk gummi.⁵¹

De tyske leirene i Norge fulgte samme mønsteret ved å ligge i nær tilknytning til de store byene som Oslo, Bergen og Trondheim. Argumentene for at det største antallet jøder og politiske motstandere fantes i de største byene, og at byene var naturlige steder å legge leirene mener jeg har sterk tyngde. Om NS la noen av de samme kriteriene til grunnen for sin opprettelse av Berg er noe av det jeg er interessert i og undersøke i dette kapitlet. Hadde Tønsberg naturressurser som gjorde byen spesielt egnet? Var det andre grunner til at det ble opprettet en leir ved Tønsberg?

3.1 Opprettelsen av Berg interneringsleir

Prosessen med å opprette en leir i Tønsberg-distriktet var en lang prosess, som etter den tyske

49 Einhart Lorenz, *Leirene*, HL-senterets temahefte nr. 3 2007. s. 15. Kart side 18-19

50 Einhart Lorenz, *Veien mot Holocaust*, Pax Forlag A/S, Oslo 2003 s. 61

51 Lorenz 2007: 15

okkupasjonen av Norge hadde forutsetninger for å kunne realiseres. Det var likevel ingen selvfølge at Berg interneringsleir ble opprettet. I kildene mener jeg det er sterke indikasjoner for at de første forhandlingene mellom de ledende NS-ministrene og Eivind Wallestad og Eivind Bjerck fant sted 15. november 1941. I et brev datert denne datoen argumenteres det for nødvendigheten av å opprette en ny fangeleir for å huse motstandere av NS og okkupasjonen. Dette var altså i god tid før Quislings tale på Borre-stevnet hvor han gjorde planene om en leir på Berg offisielle. Fengslene var overfylt og det samme gjaldt den nye leiren på Bredtvedt. I brevet anbefales det at å opprette forhandlinger mellom NS og den tyske okkupasjonsmakten om å opprette en moderne velinnredet konsentrasjonsleir med muligheter for samfunnsnyttig kroppslig arbeid i forbindelse med sport og ideologiske foretak. I tillegg ble det argumentere for at fangene i den nye leiren skulle behandles på en forsvarlig og verdig måte.⁵² Avsenderen av dette brevet er ukjent, men det meste tyder på at dette kommer fra de lokale NS-myndighetene i Tønsberg ved Eivind Wallestad og Eivind Bjerck. Gjennom denne informasjonen kan det være vedlegg for å si at dette kan ha vært en indikasjon på at blant annet jøder ikke var blant fangene som skulle til Berg.

I overkant av en måned senere 20. desember 1941 sender justisminister Sverre Riisnæs brev til minister Jonas Lie med informasjon om et sted som egner godt for utbyggelsen av en fangeleir. Gården Søndre Berg, på 540 mål, innmark, skog og myrer. Til gården hørte det også til et stort våningshus med rikelig plass hvor brakker kunne settes opp og leiren kunne huse flere tusen fanger dersom det skulle bli nødvendig. Ikke minst blir det argumentert for at gården ligger isolert til, ca 6 km fra Tønsberg, noe som ville vært idèelt for en fangeleir. I fronten for byggeplanene sto Eivind Wallestad og Eivind Bjerck og de har allerede planene klare for leirkommandant, driftbestyrer og avdelingsledere. Bjerck hadde også gjort foranstaltning for å sikre materialer for brakkebygging.⁵³

Etter at Riisnæs på anmodning fra Wallestad og Bjerck har anbefalt politiminister Jonas Lie om at planene om en fangeleir på Berg bør opprettes, utarbeider de kommunale NS-myndighetene i Tønsberg en kostnadsoversikt over hva det ville koste å opprette en leir. Kjøp av gården i tillegg til bygging av brakker og elektriske- og kjøkkenanlegg i tillegg til utstyr til leiren beregnes til å skulle koste omlag 910 000 kroner, mens driftskostnadene ville ligge på rundt 400 000 for hvert år.⁵⁴ Det er her grunn til å tro at lønn til fangevokterne var inkludert i driftkostnadene, da utgiftene da sannsynligvis ville vært noe høyere. Finansdepartementet utarbeider en lignende kostnadsoversikt

52 Riksarkivet (heretter RA) – Berg interneringsleir eske 3, dokument 6. Avsender ukjent, stor sannsynlighet for at NS-myndighetene i Tønsberg er avsender.

53 RA – Berg interneringsleir eske 3, dokument 8. Brev fra justisminister Sverre Riisnæs til politiminister Jonas Lie med anmodning om at det bør opprettes en fangeleir på Søndre Berg utenfor Tønsberg.

54 RA – Berg interneringsleir eske 3, dokument 11.

som er tilnærmet identisk med den NS-myndighetene i Tønsberg utarbeidet, men her blir det beregnet 100 000 ekstra til kjøpet av gården.⁵⁵

Først 12. juni 1942, sju måneder etter Wallestad og Bjerck sin oppfordring til justisdepartementet, blir byggeplanene for Berg interneringsleir godkjent. Dette skjer på en konferanse hvor Wallestad og Bjerck selv er tilstede. I tillegg er politiminister Jonas Lie, avdelingsjef Røstad og sjefen for Bauinspektion der Waffen SS und Polizei Norwegen hauptsturmführer Riedl tilstede. Sistnevnte representerte den tyske bygningsavdeling for okkupasjonsmakten i Norge.⁵⁶ Bygningsarbeidet på Berg ble utført av norsk firma, men bygningsarbeidet ble overvåket av Bauleitung der Waffen SS und Polizei.⁵⁷ En av personene som var ansatt i den tyske bygningsavdelingen som overvåket arbeidet var Fridtjof Foyn Gulliksen. Han tjeneste gjorde under den tyske avdelingen frem til 1. desember 1942, før han deretter ble ansatt som politibetjent i leiren.⁵⁸

Selv om byggeplanene er vedtatt oppstod det problemer i planleggingen av leiren. Dette problemet gjaldt lønningene til fangevokterne. Innkalling av søkere til stillingene som fangevoktere blir sendt ut 27. juli 1942. På listen over innkalte søkere finner man flere fremtidige fangevoktere på Berg. De aktuelle søkerne skulle møte til kontroll ved Majorstuens politikaserne 3. august. Ut fra innkallelsen tyder det på at ansettelsen fant sted etter kontrollen med en lønn på 4020 kroner pr år med vanlig reguleringstillegg og uniformsgodtgjørelse⁵⁹ Det er i forbindelse med dette lønsspørsmålet det oppstår problemer i planleggingsfasen.

Eivind Wallestad sender 11. august 1942 brev til hirdsjef Oliver Møystad med oppfordring om at gasjespørsmålet måtte ordnes snarest mulig, da flere av de aktuelle søkerne til stillingene som fangevoktere var gifte og hadde familie å forsørge. Wallestad hadde på dette tidspunktet allerede sendt 35 hirdmenn til utdanning ved Ordenspolitiets skole i Kongsvinger.⁶⁰ Dette problemet vedvarer mens byggingen av Berg interneringsleir pågår og så sent som 3. september, ikke mere enn noen uker før de første fangene ankom Berg, sendte Wallestad på ny brev til hirdsjef Møystad. I brevet uttrykker Wallestad sterk misnøye med at Finansdepartementet sammenligner fangevokterne på Berg med fengselsbetjenter sine tariffer om lønn. Wallestads plan med leiren var å innføre et nytt

55 RA- Berg interneringsleir eske 3, dokument 13. Kostnadsoversikt for bygging av Berg interneringsleir ved finansminister Prytz.

56 RA – Berg interneringsleir eske 3, dokument 16.

57 Bauleitung der Waffen SS und Polizei var SS-avdelingen som overvåket konstruksjon og oppbyggelsen av konsentrasjonsleire.

58 RA – L-sak Tønsberg politikammer, dom 9/51, dokument 1a

59 RA – Berg interneringsleir eske 3, dokument 10a

60 RA – Berg interneringsleir eske 3, dokument 10

system for sikring av visse personer, og at leiren derfor måtte drives etter militærregler. Han argumenterte i brevet for at uten et slikt regelsett ville det være vanskelig å opprettholde disiplinen i leiren. Samtidig mente han at det ikke var mulig å holde på fangevokterne med enn lavere lønn enn den han hadde foreslått. Fangevokterne måtte ha konstabel-lønninger mente Wallestad, da fengselsbetjenter hadde en lavere tariff.⁶¹ En av grunnene til lønns-disputten til Berg-vokterne kan ha vært at de sammenlignet seg med andre leire i Norge og derfor krevde en lik lønn som dem. En annen faktor kan ha vært at de mente at en stilling som tjenestemann i en interneringsleir kontra de norske fengslene var en mer krevende stilling, og som derfor krevde høyere lønn. Siden Berg interneringsleir var administrert under Politidepartementet var nok dette også en avgjørende faktor for at Wallestad krevde konstabel-lønninger til fangevokterne.

Jeg har ikke funnet noe svar fra hverken Finansdepartementet eller hirdsjef Møystad til leirkommandant Eivind Wallestad, men ut i fra lønningslistene til fangevokterne på Berg virker det som Wallestad fikk gjennomslag for sine klager, da lønnen på fangevoktere som var ansatt i leiren i omlag et år hadde en lønn på omlag 4020 kroner.⁶²

De første fangene ankom Berg 26. oktober 1942. Til da var det reist tre brakker som skulle huse fangene. Men det var store mangler på utstyr til fangene i leiren. Kjøkkenredskaper, madrasser og dusj- og toalettfasiliteter var nærmest fraværende.⁶³ At fange- og konsentrasjonsleirer ofte tok imot fanger før leirene stod ferdigstilt var ikke noe som var særegent med Berg. Dette var også tilfelle i tyske konsentrasjonsleirer i Europa. Auschwitz manglet det meste av utstyr da de første fangene ankom leiren.⁶⁴

3.2 Nasjonal nyordning

Høsten 1940 ble det bestemt at de norske kommunene skulle nyordnes i samsvar med den tyske okkupasjonsmaktens interesser. Reichskomissar Josef Terboven ville plassere flere lojale støttespillere i riksrådet for en gradvis overgivelse av makten til et norsk nasjonalsosialistisk parti. Grunnen til denne gradvise omveltningen var at Norge ikke var klare for noen nasjonalsosialistisk revolusjon. Omdannelsen av kollaborasjons-styret skulle derfor skje gradvis for å skape minst mulig motstand, og NS var et viktig redskap for denne transformasjonen.⁶⁵

61 RA – Berg interneringsleir eske 3, dokument 17. Brev fra Eivind Wallestad til Generalmajor Møystad.

62 RA – L-sak Tønsberg politikammer, dom 17/49, dokument 61. Lønningsliste fangevoktere på Berg.

63 Haave og Herstad 1948: 15.

64 Rudolf Höss, *Autobiography of Rudolf Höss in KL Auschwitz seen by the SS*: 32.

65 Emberland og Kott: 151-152.

Denne nyordningen skulle ikke bare gjelde den øverste norske statsmakten under krigen. NS sitt nasjonalsosialistiske program skulle innføres i det norske samfunnet, noe som forutsatte at ordførerne måtte være villig til å gjennomføre NS' politikk. Et av kravene som ble lagt til grunn var at ordførerne måtte melde seg inn i NS. Alternativet var at de skulle byttes ut med et NS-medlem. I slutten av februar 1942 ble den siste fylkesmannen som ikke var medlem av NS fjernet fra sin stilling. Spesielt var dette viktig for å kunne opprettholde kontrollen på fylkeskommunene i Norge, men også for å sikre oppslutning rundt NS-styret. Josef Terboven var for en kommunal nyordning som skulle ligne på den tyske. Og kun ha en ordfører å forholde seg til, i motsetningen til et helt kommunestyre, ville være gunstig for tyskerne i saker hvor de trengte gjennomslagskraft.⁶⁶

Å opprette en interneringsleir som etterhvert skulle huse norske jøder og politiske motstandere av NS, og som i tillegg skulle bli administrert og drevet av andre nordmenn, var naturlig å skape reaksjoner fra lokale motstandere av NS. Den kommunale nyordningen var derfor viktige for Tønsberg hvor tyskerne og NS kun ville ha en ordfører og forholde seg til, for å unngå et kommunestyre som kunne ha motsigelser mot at Tønsberg skulle opprette og drive en slik type fangeleir.

I Tønsberg var det Eivind Bjerck som hadde stillingen som ordfører da Berg interneringsleir ble planlagt. Bjerck var tidligere rørleggermester og hadde vært medlem av NS siden 1940. Ikke bare var han ordfører, men han var også en av de viktigste pådriverne til å opprette en egen leir på Berg. Bjerck hadde helt siden 1934 ønsket å opprette en leir for negative elementer i Tønsberg-distriktet.⁶⁷ Denne ideen var naturligvis avhengig av en tysk okkupasjon av Norge, da det er vanskelig å forestille seg en lokal interneringsleir i fredstid i Norge. Bjerck hadde høsten 1941 vært i kontakt med justisminister Sverre Riisnæs, og Riisnæs stilte seg positiv til å opprette en leir på Berg.⁶⁸

Jeg mener derfor at Eivind Bjerck, som hadde hatt idèen om en arbeidsleir på Berg allerede i 1934, etter okkupasjonen hadde en stor mulighet for å få gjennomslag for sine planer. Ikke minst hadde Bjerck med seg en av de mest sentrale personene i Berg sin historie med på initiativet, den fremtidige leirsjefen Eivind Wallestad. Wallestad som var fra Holmestrand kjente nærmiljøene godt og hadde vært medlem av NS og hirden allerede fra sommeren 1940. Wallestad var kjent som et svært aktivt NS-medlem som deltok i både razzia, arrestasjoner og hirdoppmarsjer. Sommeren 1941 ble han også utnevnt til fylkingsfører for hirden i Vestfold, med kontor i Tønsberg, og innehadde

66 Drolsum Kroglund 2012: 262-263.

67 Veum 2012: 850.

68 Svein Bugge, *Skyggen fra Quislings hønsegård*. Færder forlag Tønsberg 2001.

dermed en stilling gjorde at han kunne lede aksjoner overfor motstandere av NS. Wallestad hadde derfor egne argumenter for hvorfor det burde opprettes en fangeleir ved Tønsberg. Wallestad var kjent med de politiske motstanderne av NS i årene før opprettelsen, noe gjorde at han passet til arbeidsoppgavene han hadde overfor de politiske motstanderne. En fangeleir som skulle huse politiske motstandere var derfor i hans interesser.⁶⁹

I hvor stor grad bidro den kommunale nyordningen til at Berg ble opprettet? Det er enkelt å peke på at Bjerck og Wallestad var plikttoppfyllende medlemmer som talte NS' sak. Men dette alene er ikke nok til å kunne forklare hvorfor initiativet til Berg kom på det tidspunktet som det gjorde. Med kunnskap om lokalbefolkningen og stillingen som fylkingsfører hadde Wallestad muligheten til å arbeide for å fjerne NS-motstandere og illojale fra sentrale stillinger i Tønsberg-distriktet som ville svekke oppslutningen om NS.⁷⁰ Spesielt så NS-myndighetene i Tønsberg det som viktig å sikre oppslutning blant ungdommen i distriktet, og det ble derfor jobbet hardt for sikre at NS' program ble fulgt i skolene. Nyordningen bidro nok også sterkt til at Bjerck som ordfører slapp å forholde seg til et helt kommunestyre for å måtte ta saken videre til NS-myndighetene i Oslo. Mulighetene for at Bjerck og Wallestad kunne få sine planer realisert ble derfor betydelig styrket gjennom omdannelsen av de norske kommunene.

3.3 Propaganda i Tønsberg

Jeg mener at for å kunne skape et mer nyansert bilde av Berg, så er det viktig å forstå hvordan Tønsberg-distriktet fungerte i forkant av leiroprettelsen. Spesielt interessant er dette da flere av personene som var involvert i sentrale stillinger i forkant av opprettelsen senere ble ansatt som fangevoktere på Berg. Foruten nevnte Wallestad var Alf Kjølner en sentral person i NS sitt arbeid i Tønsberg. Kjølner var kjøpmannsønn og jobbet i familiebedriften Emil Kjølner AS helt til han på grunn av sine egenskaper innen forvaltning og gode forretningssans, ble ansatt som økonomileder i Tønsberg lag i omlag tre måneder høsten 1941. I tillegg til denne stillingen fungerte han som propagandaleder for NS i Tønsberg lag fra våren 1941 til våren 1942. I tiden som propagandaleder jobbet Kjølner aktivt for å øke oppslutningen om NS i Tønsberg-distriktet.⁷¹

Spesielt aktiv var Kjølner i Tønsberg Blad hvor han gjennom en rekke artikler agiterte for Tyskland og Nasjonal Samling. Tidlig etter okkupasjonen la tyskerne ned retningslinjer for den norske pressen som redaktørene måtte følge, og som en følge av dette ble mange aviser nedlagt under

69 RA – L-sak, Tønsberg politikammer, dom 6/51

70 RA – L-sak, Tønsberg politikammer dom, 6/51

71 RA - L-sak, Tønsberg politikammer, dom 17/49

okkupasjonsårene. I starten av okkupasjonen regnes det at det var omlag 260 aviser som kom ut i Norge. Ved krigens slutt var antallet aviser redusert til 114.⁷² Tønsberg Blad var ikke en av avisene som ble nedlagt, tvert imot økte opplaget fra 10600 i 1940 til 11300 i 1944. Likevel skal det nevnes at den økningen i opplaget til Tønsberg Blad viser seg å ha vært relativt moderat sett i forhold til flere av de øvrige avisene som økte sitt opplag i vesentlig større grad.⁷³ Tønsberg Blad valgte altså å følge okkupasjonsmaktens retningslinjer for hva som skulle trykkes, og for Pressedirektoratet var det en viktig oppgave å få avisene til å arbeide for «den nye tids ånd». Noe som var en forutsetning for at avisen kunne fortsette å eksistere under okkupasjonsårene.⁷⁴

Som propagandaleder benyttet Kjølner seg stadig av avisen med det formål å øke den lokale oppslutningen om NS. Skal man gå utifra opplagstallene kan man si at forsøket ikke var særlig vellykket. Men NS' propaganda i Tønsberg-distriktet var ikke helt resultatløs. Under et vervemøte ved NS-huset i Tønsberg, ble det 6. januar 1942 vervet 21 nye medlemmer til rikshirden.⁷⁵ Jeg har ikke lyktes i å finne håndfaste tall for hvor mange NS-medlemmer som ble vervet i Tønsberg-distriktet gjennom propaganda og vervemøter regissert av Alf Kjølner. Det som derimot er interessant er at mange av fangevokterne som tjenestegjorde på Berg ble medlemmer av NS på tidspunktet hvor Kjølner fungerte som propagandaleder for NS i Tønsberg.⁷⁶

Hva kan grunnen ha vært til at opplagstallene til Tønsberg Blad viser en såpass liten økning i forhold til flere av landets andre aviser? Dette spørsmålet kan gi en indikasjon på hvor sterk rekrutteringen av nye NS-medlemmer var i Tønsberg på denne tiden, da Tønsberg Blad som de fleste andre aviser under krigen var en nazi-avis. Det er liten grunn til å tro at det er mangel på propaganda som var grunnen til at avisen ikke økte sitt opplag i like stor grad som flere av de andre avisene i byene i Norge. En interessant faktor med propagandaen i Tønsberg Blad er at mye av propagandaen var rettet mot Nasjonal Samlings Ungdomsfylking som kun var rettet mot ungdom under 18 år, og derfor ikke hadde som overordnet mål å rekruttere personer som skulle meldte seg inn i NS umiddelbart, men å skape en felles ideologi blant unge i Tønsberg-distriktet. Jeg mener derfor det er sannsynlig at propagandaen skulle fungere som et ledd i en mer langsiktig ideologisk plan. Dette kan være noe av grunnen til at opplaget ikke hadde en like drastisk økning i opplag. I tillegg til å være propagandaleder i Tønsberg lag var Kjølner fra april 1942 og til utgangen samme år leder for Tønsberg NSUF, Nasjonal Samlings Ungdomsfylking. Det var spesielt under denne

72 Guri Hjeltnes, *Avisoppgjøret etter 1945*. Aschehoug & Co William Nygaard, Oslo 1990. s. 44

73 Hjeltnes 1990: 47. Opplagsoversikt for flere av landets største aviser.

74 Drolsum Kroglund: 111-112.

75 RA - L-sak Tønsberg politikammer dom 17/49. Tønsberg blad 08.01.1942.

76 Veum 2012: 898-913. Oversikt over 63 personers alder, bosted og tjeneste ved Berg.

stillingen at Kjølner viste stort engasjement og talte NS' sak.

3.4 Arbeidstjeneste og Tønsberg NSUF

NSUF var NS sin organisasjon for ungdom fra 18 år og yngre. Organisasjonen var underlagt NS, men at organisasjon hadde hentet inspirasjon fra sitt tyske motstykke Hitler-Jugend virker sannsynlig.

Som ungdomsleder i Tønsberg NSUF hadde Kjølner ansvar for å sørge for at Tønsbergs ungdom skulle lære å følge NS sitt partiprogram, i tillegg til å rekruttere nye medlemmer. NS innførte med lovene fra 5. februar og 26. mars 1942 at Nasjonal Ungdomstjeneste for barn og unge under 18 år ble en pålagt plikt. 1. juni 1942 opplyste Kjølner i Tønsberg Blad at den første kontingenten med innkalte til Nasjonal Ungdomstjeneste var pliktet til å møte opp dagen etter, den 2. juni.

Ungdomstjenesten skulle bygge på de beste idealer og søke å oppelske de beste egenskapene til de innkalte. Verdier som skulle bygges på var kristendom, hjemmet og fedrelandet, og at foreldrene hadde ansvar for barnas møteplikt til tjenesten. Det ble også opplyst om at den norske stat ikke skulle tåle at noen frarådet eller hindret noen i å utføre den pålagte plikten i tjenesten.⁷⁷

På dette tidspunktet var planleggingen av Berg interneringsleir godt i gang og den var i drift en måned senere. Utifra det jeg har funnet i kildene tyder det meste på at leiren kun hadde 13 tjenestemenn da de første fangene ankom. Antallet steg med ytterligere 15 tjenestemenn i 1943, mens det i 1944 og 1945 ble ansatt 25 nye tjenestemenn.⁷⁸ Kjølner ble ansatt ved Berg i oktober 1942, og fortsatte sitt arbeid for NSUF frem til hans inntreden på Berg. Siden NSUF var et nasjonalt program hadde Tønsberg kommune en pålagt plikt å følge de pålagte retningslinjene NS hadde lagt ned for organisasjonen. Var det likevel noe ved ungdomstjenesten i Tønsberg som skilte seg fra resten av landet? Utifra kildene kan det være grunn til å tro at ungdomstjenesten i Tønsberg skilte seg fra andre steder gjennom at Tønsberg muligens var et prøveprosjekt. Som organisasjonens øverste leder uttalte Axel Stang at det var bortimot umulig å ha kjennskap til alle de lokale NSUF-lederne rundt omkring i landet. Likevel gir han uttrykk for i sin vitneforklaring etter krigen at Alf Kjølner var et kjent navn. En av grunnene til at han kjente igjen navnet var at han mente Tønsberg muligens skulle være det han kalte en «prøveklut» for den nasjonale ungdomstjenesten.⁷⁹ Axel Stang spilte i det hele tatt en viktig rolle med å bringe NSUF under SS' innflytelse, ved å bygge opp

77 RA - L-sak Tønsberg Politikammer dom 17/49. Tønsberg Blad 01.06.1942

78 RA – L-sak Tønsberg politikammer, dom 17/49 dokument nr 61. Lønningsliste. Ikke alle tjenestemenn er registrert på denne listen, og tiden for ansettelse og tjenesteperiode er dermed usikker.

79 RA - L-sak Tønsberg politikammer, dom 17/49 dokument nr. 53. Vitneforklaring Axel Stang 06.03.1946

Hva var mulige grunner var det til at Tønsberg skulle være en «prøveklut» for ungdomstjenesten? Ut i fra Stang sin vitneforklaring er det vanskelig å finne noen konkret grunn til dette, men det man kan si med sikkerhet utifra kildene er at NSUF ble viet stor oppmerksomhet i propagandaen i Tønsberg Blad. Dette inntrykket blir forsterket med det faktum at propagandalederen i Tønsberg lag også fungerte som ungdomsleder for Tønsberg NSUF på dette tidspunktet. Og som følge av møteplikten og foreldrenes ansvar for at deres barn skulle møte til ungdomstjeneste anmeldte Kjølner 25 navngitte personer for å ha nektet sine barn å møte til den nasjonale ungdomstjenesten. Resultatet av anmeldelsene var fem arrestasjoner hvorav tre ble sikret i fengsel i 30 dager av Statspolitiet. I tillegg ble ni personer bøtelagt med alt fra 500 til 2500 kroner. Under denne etterforskningen bestod Kjølner Statspolitiet med lokalinformasjon om hvem han mente stod bak sabotasjen mot NSUF, og anbefalte overfor myndighetene at det burde statueres et eksempel blant foreldrene som nektet å underordne seg NS' retningslinjer, spesielt blant de Kjølner mente «representerte en viss posisjon».⁸¹

Om loven om nasjonal ungdomstjeneste var en utelukkende suksess er vanskelig å argumentere for da tusenvis av foreldre, barn og lærere boikottet den. Loven gjorde at NSUF-leder Stang fikk tusenvis av protestbrev fra foreldre, og på bakgrunn av dette ble det utarbeidet lister med konkrete navn som hadde nektet å følge den pålagte plikten, og dermed risikerte å bli arrestert eller bøtelagt.⁸² Om det var slik at Tønsberg skulle fungere som et prøveprosjekt for ungdomstjenesten, kan det med bakgrunn i motstanden og protestene mot ungdomstjenesten i Tønsberg-distriktet, kan det vanskelig argumenteres for at prosjektet var spesielt vellykket.

3.5 Demonstrasjoner, skolestrid og arrestasjoner

Jeg mener jeg at det er viktig å belyse hendelser i Tønsberg-distriktene som kan ha vært med å stimulere til at NS-ordfører Bjerck og fylkingsfører Wallestad valgte å ta initiativ til å opprette en egen fangeleir på Berg. I sammenheng med at mye av propagandaen var rettet mot ungdommen i Tønsberg var det spesielt en gruppe ansatte som ble offer for de harde retningslinjene NS og hirden la seg på i Tønsberg. For at NSUFs formål om at alle barn mellom 10 og 18 år skulle møte til ungdomstjeneste, for det NS kalte sin nasjonale oppdragelses skyld, var lærernes lojalitet til partiet et viktig verktøy for kunne lykkes. Dette førte til en skolestrid i Tønsberg-distriktet, spesielt var

80 Emberland og Kott: 150.

81 RA - L-sak Tønsberg politikammer, dom 17/49.

82 Drolsum Kroglund: 200-201.

Holmestrand gjenstand for denne striden, da fylkingsfører Wallestad hadde lokal kjennskap til mange av NS-motstanderne i Holmestrand.

Skolestriden hadde sin grobunn i en demonstrasjon fra motstandere av NS hvor fylkingsfører Wallestad anmeldte lærer John Marcussen ved en skole i Holmestrand for å ha tatt del i demonstrasjonen. Marcussen benektet senere at han hadde tatt del i denne demonstrasjonen, men fylkesfører i Vestfold Iver Leuch Elieson innestår i et brev til Generalsekretariatet for Wallestads troverdighet i saken.⁸³ Mye tyder på at NS-oppslutningen i Tønsberg, Holmestrand og områdene rundt, i det hele tatt ikke var veldig god i de to årene etter okkupasjon og frem til opprettelsen Berg. Noe som videre førte til at NS-lederne i Tønsberg og Holmestrand navnga flere lærere som var motstandere av NS og nyordningen. Hvor mange lærere som ble navngitt og suspendert fra sine stillinger er sier ikke kildene noe konkret om, men det man kan lese ut fra kildene er hvor mye plass denne skolestriden tok i arbeidet til NS-lederne i Tønsberg-distriktet. Kretsfører Darre Grønlie argumenterer i et brev til fylkesfører Elieson at skolene, spesielt i Holmestrand, måtte reformeres fordi den lokale oppslutningen omkring partiet var alt annet enn god.⁸⁴

Også Alf Kjølnner var innstilt på at en reformering av skolene var nødvendig for å øke NS-oppslutningen i Tønsberg. 5. mars 1942 oversendte Kjølnner en liste til kretsføreren over 20 lektorer, lærere, lærerinner ved Tønsberg Almenskole og Tønsberg folkskole som han foreslo burde fjernes fra stillingene og settes i arbeidstjeneste. Resultatet av dette var at ved læreraksjonen 20. mars ble 12 av disse personene arrestert, og videre ble åtte av disse sendt til arbeidsleir i Kirkenes.⁸⁵

De som stod bak mange av anmeldelsene var Eivind Wallestad og Alf Kjølnner. Enhver form for illojalitet overfor NS resulterte ofte i anmeldelser, bøter og arrestasjon, eller alle tre, for å motsette seg NS og okkupasjonsmakten. En av de større hendelsene i Tønsberg-distriktet skjedde da Wallestad, sammen med fem andre hirdmenn, rykket ut og ledet en aksjon mot omlag 200 demonstranter på Holmåsen i Sande. Hirdmennene ankom Holmåsen og brukte høyttalerne for å holde et foredrag om NS sine retningslinjer som de krevde skulle følges. De ga senere beskjed om at gatene skulle ryddes for mennesker innen få minutter, om det ikke skjedde ville hirdmennene bruke makt for å rydde gatene for demonstranter. Menneskene forble i gaten og det endte med at hirdmennene måtte rydde gaten ved hjelp av makt, og i ettertid ble det meldt om voldsbruk fra

83 RA - L-sak Tønsberg politikammer, dom 6/51 dokument 56. Brev fra NS-Vestfold Fylkesorg. v/fylkesfører W. Elieson til NS Riksledelse, Generalsekretariatet i Oslo.

84 RA - L-sak Tønsberg politikammer, dom 6/51 dokument 56. Brev fra kretsfører Grønlie til fylkesfører Elieson.

85 RA - L-sak Tønsberg politikammer, dom 17/49.

hirdmennene sin side.⁸⁶

Kildene viser også at foreninger og bedrifter som ikke innordnet seg etter NS ble slått hardt ned på. Her er det flere interessante tilfeller som jeg mener er verdt å undersøke, og som er høyst relevant i forhold til vaktmannskapene på Berg. Blant annet tok Alf Kjølner initiativ i et brev til fylkesfører Elieson til at Tønsberg Turnforening og Tønsberg Kameratene burde oppløses fortest mulig. At disse foreningene ikke innrettet seg etter NS' program virker innlysende, men det som er interessant ved dette tilfelle er at midlene ble overtatt av en ny nazistisk forening som skulle ledes Fridtjof Foyen Gulliksen, som i senere tid også ble ansatt som fangevokter på Berg.⁸⁷ Hva som var de konkrete arbeidsoppgavene eller virkeområdene til den nye nazistiske foreningen sier ikke kildene så mye om, men at den var ment i et forsøk på å øke og styrke oppslutningen til NS blant lokalbefolkningen virker det å være sterke holdepunkter for.

De lokale NS-medlemmene hadde også muligheter til å dra nytte av av jødene i Tønsberg etterhvert ble deportert. Det mest interessante tilfellet er tidligere blitt undersøkt av Bjørn Westlie i boken *Oppgjør*.⁸⁸ Westlie undersøkte i sin forskning familien Plesansky, en jødisk familie i Tønsberg som ble deportert i 1942. Isak Plesansky eide Tønsberg Ekvipering, og hans største konkurrent på markedet var Emil Kjølner AS hvor sønnen Alf hadde jobbet frem til hans stillinger i NS. Etter at Plesansky ble deportert hadde Emil Kjølner sikret seg varer fra Plesanskys Tønsberg Ekvipering svært billig. Og Isak Plesansky var også innom Berg interneringsleir før han ble sendt videre til Auschwitz, hvor han ble drept. På tiden hvor Plesansky var innom leiren, var Alf Kjølner ansatt som intendant på Berg, og kunne i kraft av sin stilling hjelpe sin egen families firma å overta varene til Tønsberg Ekvipering. Westlie viser til at det i en oppstilling fra 3. februar 1943 het at «*Tønsberg Ekviperings varebeholdning blev via Alf Kjølner overtatt av Emil Kjølner*».⁸⁹ Et annet eksempel er nestkommanderende på Berg, Leif Lindseth som tok over en deportert jøde sitt hus på Foynland i Nøtterøy kommune.⁹⁰

Selv om dette skjedde på et tidspunkt hvor Berg hadde vært i drift i noen måneder mener jeg det belyser hvordan de lokale NS-lederne i Tønsberg kunne opptre for å fremme NS og ikke minst personlige interesser ved å utnytte sitt stillingsinnehav. Annonser om auksjon av familien

86 RA - L-sak Tønsberg politikammer, dom 6/51 dokument 56. Rapport fra Eivind Wallestad til lensmannen i Sande datert 29.07.1941.

87 RA - L-sak Tønsberg politikammer, dom nr 17/49. Grunnlag for tiltale.

88 Bjørn Westlie, *Oppgjør. I skyggen av Holocaust*. Aschehoug, Oslo 2002.

89 Westlie 2002: 16-18.

90 RA - L-sak Tønsberg politikammer, Berg interneringsleir eske 2, dokument 9.

Plesanskys møbler ble også trykt i Tønsberg Blad, hvor på tross av at familien hadde blitt arrestert og senere deportert, strømmet folk til i visshet om at familien Plesansky ikke nødvendigvis ville returnere til Tønsberg.⁹¹

Jeg mener at ved å undersøke hendelser og adferd tilknyttet de fremtidige fangevokterne i årene før de ble ansatt ved Berg, kan man lettere skape et mer nyansert av bilde av hvorfor nettopp disse personene viste egenskaper som var godt egnet til å arbeide som fangevokter i en interneringsleir. Når det gjaldt å involvere NS-ledere som årene før hadde vært aktive NS-medlemmer i nærområdene, kan man argumentere for at Berg stod i en særstilling i norsk sammenheng. Hvor Grini og andre leire nesten utelukkende hadde tyske fangevoktere, med unntak av de såkalte funksjonsfangene, hadde Berg rekruttert lokale NS-medlemmer med god kjennskap til distriktene rundt Tønsberg.⁹² En naturlig årsak til dette var at Berg i motsetning til Grini var en leir opprettet av NS, men det er uansett verdt å undersøke at personer som tidligere hadde vært involvert i NS' partipolitiske program i Tønsberg ble senere i stor grad involvert i leirdriften på Berg.

3.6 Forbindelser til lokale bedrifter - Holmestrand aluminiumsfabrikk og Sem Sag

Det viktigste og mest omfattende økonomiske samarbeidet mellom Norge og Tyskland under den andre verdenskrig var produksjon av aluminium som skulle produseres til den tyske krigsindustrien. I et land som Tyskland hvor tilgangen til vannkraft var begrenset var Norge derfor spesielt interessant. Norsk Aluminium Company, heretter NACO, stod for en fjerdedel av de 37 000 tonn aluminium som ble produsert i Norge på slutten av 1930-tallet. Av forskjellige grunner kom ikke de store tyske lettmetallplanene som NACO var involvert i ordentlig i gang før etter krigens slutt.⁹³ Hvorfor er dette relevant i forhold til NS og fangevokterne på Berg interneringsleir? NACO hadde et datterselskap som var lokalisert i Holmestrand, og av den årsak hadde tyskerne derfor store lokale interesser i Holmestrand. I Holmestrand Aluminiumsfabrikk ble det produsert krigsviktig materiell i form av aluminiumsplater som var svært viktig for flyproduksjonen i Tyskland.⁹⁴

Jeg har ikke lyktes å finne noen sterke holdepunkter for at fangene på Berg var involvert i produksjonen ved aluminiumsfabrikken i Holmestrand, men siden tyskerne hadde disse interessene i Tønsberg-distriktet, mener jeg at det er verdt å drøfte hvorvidt dette hadde noen innvirkning på hvordan NS-lederne i Tønsberg handlet for å ivareta de tyske interessene. Det er grunn til å tro at

91 Westlie 2002: 18.

92 Hegland 1989: 33.

93 Drolsum Kroglund 2012: 100.

94 Drolsum Kroglund 2012: 100.

siden produksjonen av aluminium i Holmestrand var svært viktig for tyskernes krigsindustri, så var NS-lederne tjent med å sørge for at de ansatte ved fabrikken var lojale mot NS for å sikre mest mulig produksjon.

Dette inntrykket forsterkes av at Eivind Wallestad i 1941 anga en person fordi han mente han hadde bevis for at denne personen hadde hjulpet en arbeider ved aluminiumsfabrikken med å flykte. Denne saken ble sendt videre til Statspolitiet hvor Eivind Wallestad bistod med lokalinformasjon da undersøkelsene ble igangsatt.⁹⁵ Ut fra denne informasjonen mener jeg at man kan lese en viktig ting. Jeg mener dette har vist at aluminiumsproduksjonen i Holmestrand var veldig viktig for både de lokale NS-lederne og ikke minst tyskerne ettersom at det ble satt i gang undersøkelser om hvorvidt personer som arbeidet ved fabrikken hadde flyktet.

Siden leirkommandanten på Berg, Eivind Wallestad, engasjerte seg i aluminiumsproduksjonen i Holmestrand, er det grunn til å tro at det eksisterte planer om at fangene på Berg skulle involveres i aluminiumsproduksjonen? Det viser hvertfall at Wallestad mente produksjonen på Holmestrand var av stor betydning, og at det derfor kunne eksistere planer om å øke produksjonen ved å involvere Berg-fanger er sannsynlig, men som av ulike grunner ikke kunne gjennomføres. En enkel årsak kan være at transporten av fanger til og fra leiren i Tønsberg og aluminiumsfabrikken krevde ressurser leiren ikke hadde. At fangene på Berg sannsynligvis ikke hadde samme funksjon som arbeidere sammenlignet med fangene i tyske konsentrasjonsleirer ser jeg derfor på som sannsynlig. Hadde Berg-fangene hatt funksjoner som hadde fremmet tysk krigsproduksjon hadde okkupasjonsmakten mest sannsynlig vist større interesse for Berg-interneringsleir enn det de i realiteten gjorde.

For det andre kan man se klare motsetninger mellom de lokale NS-lederne og lokalbefolkningen i Tønsberg-distriktet og Holmestrand spesielt, hvor NS-opplutingen ikke var spesielt god.⁹⁶ Jeg mener dette styrker teorien om at Berg var en leir opprettet av lokale NS-ledere sine initiativ og egne interesser for å styrke NS i Tønsberg-distriktet ytterligere. Å opprette en interneringsleir kunne både hatt en avskrekkende effekt som videre kunne ført til at arbeiderne, i frykt for å havne i leiren, valgte å følge NS' retningslinjer. I tillegg hadde NS med en nyopprettet fangeleir mulighet til å internere arbeidere som enten saboterte eller forsinket produksjonen av materialer til tysk krigsproduksjon.

95 RA L-sak Tønsberg politikammer, dom 6/51.

96 RA – L-sak Tønsberg politikammer, dom 6/51. Dokument 56. Brev fra NS-Vestfold Fylkesorganisasjon til NS Riksledelse, Generalsekretariatet i Oslo.

Det faktum at arbeiderne valgte å flykte fra arbeidsplassen sin kan bety flere ting. Det kan for det første bety at arbeiderne ved aluminiumsfabrikken i Holmestrand ble presset så hardt for å øke produksjonen at de til slutt valgte alternativet å flykte. For det andre kan det vise en motvilje til å underrette seg tyskerne og NS sine retningslinjer. Arbeiderne kunne følt det slik at de ved å fortsette arbeidet ved fabrikken ville spilt en rolle og i tillegg bidratt til tyskernes krigføring i Europa. Ettersom NS-oppslutningen i Holmestrand ble beskrevet som svært dårlig gjennom brev fra både Wallestad og Elieson, som jeg tidligere har gjort rede for, mener jeg det er svært god grunn til å tro at arbeiderne ikke var villige til å bidra med arbeidskraft for å fremme den tyske krigsindustrien, da det tysk-norske samarbeidet på dette området ble et viktigste økonomiske samarbeidet mellom de to landene under den andre verdenskrig. At arbeiderne ved aluminiumsfabrikken i Holmestrand hadde noe valg er tvilsomt.

Det var ikke bare i aluminiumsfabrikken hvor tyskerne hadde interesser i Holmestrand. De hadde også interessert gjennom den norske legionen og rekruttering av frontkjemper. I januar 1942 var den norske legionens Ersatz-Bataillon i Holmestrand i drift.⁹⁷ Denne enheten skulle fungere som en utdanningsinstitusjon for den norske legionen.⁹⁸ Det var store forventninger til enheten, men den norske legionen nådde aldri mer enn en hel bataljons styrke.⁹⁹

Jeg har i tilknytning til andre bedrifter enn Holmestrand aluminiumsfabrikk funnet sterkere holdepunkter at lokale bedrifter profitterte på arbeidskraften på Berg.. Jeg har funnet klare indikasjoner på at en konkret bedrift benyttet seg av muligheten til å øke sin produksjon. Bedriften det snakk om er Sem Sag som fikk transportert tømmer til sin bedrift fra Berg interneringsleir.¹⁰⁰ Berg interneringsleir hadde et eget transport-lag som hadde i oppgave å transportere tømmer til Sem Sag. Nøyaktig når i Berg-historien dette var sier ikke kildene mye om, men siden leiren i starten var veldig uferdig og lite strukturert er det sannsynlig at dette var i løpet av leirens to siste år. Tømmeret var hugget av fangene på Berg som hadde en egen arbeidsavdeling som hadde ansvaret for vedhugst. Ofte var det jøder som hadde ansvaret for vedhugsten, men jeg har også funnet tilfeller av at andre internerte fanger arbeidet i denne avdelingen.¹⁰¹ Siden gården på Berg hvor leiren ble bygd var rik på skog var dette en naturlig arbeidsavdeling for fangene. Jeg mener det altså har vist seg at lokale bedrifter i enkelte tilfeller, valgte å utnytte mulighetene Berg interneringsleir førte med seg,

97 Gunnar S. Sjøstad *Nordmenn i tysk krigsinnsats: En kvantitativ undersøkelse av frontkjemperne under den andre verdenskrig*. Hovedfagsoppgave i historie. Universitetet i Bergen 2006.

98 Christie 1972: 86.

99 Emberland og Kott: 267.

100RA – L-sak, Tønsberg politikammer, dom 15/49, dokument 30.

101RA – Berg interneringsleir eske 3. Egen mappe med lister over arbeidsavdelinger og antall fanger i avdelingene.

slik som var tilfelle med Sem Sag.

3.7 Nær nedleggelse?

Selv om Berg interneringsleir var i drift høsten 1942 ble det også i ettertid problemer med driften av leiren. Sommeren 1943 hadde leiren vært i drift i over 6 måneder, men tyskerne var tilsynelatende skeptiske til den norsk-administrerte leiren på Berg. I et skriv 13. august 1943, anmoder SS-Obergruppenführer und General der Polizei Wilhelm Rediess at Berg interneringsleir blir nedlagt og slått sammen med Bredtvedt fangeleir. Argumentet han brukte for at han ville ha Berg interneringsleir nedlagt var at en ytterligere utvidelse av leiren ville ødelegge et fortidsminne på 20 gravhauger som lå inne på leirområde.¹⁰²

Gravhaugene var vikinggraver, og derfor av tysk interesse.¹⁰³ At tyskerne var store beundrere av den ariske rase og vikinger spesielt er gjennom nyere litteratur en kjent sak. Terje Emberland og Matthew Kott har gjort rede for en egen divisjon innenfor Waffen-SS som het SS-Division Wiking.¹⁰⁴ Ordren om at denne avdelingen skulle være kjent som SS-Division Wiking ble gitt av Adolf Hitler selv 21. desember 1940, og divisjonen fikk dermed en tydelig nordisk identitet.¹⁰⁵ At tyskerne derfor ville verne fortidsminner fra vikingtiden må derfor vurderes som en reell trussel mot Berg interneringsleir sin eksistens. I tillegg virker det som om tyskerne var lunkne til hele ideen om Berg interneringsleir fra starten, da en av deres svært få tilstedeværelser i leiren, slik jeg har klart finne, var da de overvåket bygningen gjennom Bauleitung der Waffen-SS und Polizei.¹⁰⁶ Ved å legge ned Berg ville fangene blitt overført til leire under tysk administrasjon, og det er sannsynlig at dette var å foretrekke for å kunne opprettholde mest mulig kontroll. I det store og det hele er det lite som tyder på at tyskerne var svært begeistret for Berg interneringsleir, eller at de brydde seg nevneverdig om det som foregikk i leiren. Det var sannsynligvis bare i leirens start fase at de faktisk var tilstede i leiren ved noen få anledninger gjennom å overvåke konstruksjon og oppbyggelse. Jeg har knapt funnet korrespondanse mellom NS-myndighetene i Oslo eller på Berg og de tyske myndighetene, utenom nedleggelses-saken.

I samme arkiv fant jeg derimot også et dokument som argumenterte for nødvendigheten av å opprettholde Berg som interneringsleir. I dokumentet ble det argumentert for at kapasiteten på

102RA – Berg interneringsleir eske 3, dokument 27.

103RA – Berg interneringsleir eske 2. Dokumenter angående nedleggelse av Berg interneringsleir..

104Waffen-SS var en egen militær elitestyrke innenfor SS som var involvert i både militære, politiske og ideologiske områder.

105Emberland og Kott: 229 ff.

106RA – L-sak Tønsberg politikammer. Dom 9/51.

Bredtvedt var sprengt og at en nedleggelse av Berg kun kunne skje ved en utvidelse av Bredtvedt fangeleir. Det som også er interessant i dette dokumentet er at det argumenteres for at beliggenheten til Bredtvedt var mindre heldig, siden det lå i Oslos umiddelbare nærhet. Mens Berg lå isolert til utenfor Tønsberg.¹⁰⁷ Hvorfor var dette viktig? Først og fremst ville nok hverken NS eller okkupasjonsmakten at for mye informasjon om fangeleirene skulle komme ut blant sivilbefolkningen, og at det er derfor var av interesse å opprettholde en fangeleir på Berg ved siden av Bredtvedt. Samtidig hadde det blitt investert mye penger i oppbyggingen av fangeleiren på Berg, og en nedleggelse av leiren ville nok blitt sett på som et nederlag for NS-myndighetene. Som følge av den sprengte kapasiteten på Bredtvedt og motstridende krefter mot Rediess sitt forslag om nedleggelse av Berg, ble driften av Berg fangeleir opprettholdt helt til kapitulasjonen i 1945.

3.8 Oppsummering

I dette kapitlet har jeg foretatt en undersøkelse av hvordan Tønsberg-distriktet fremstod i tiden før opprettelsen av Berg interneringsleir. Jeg har vektlagt hvordan NS-myndighetene i Tønsberg arbeidet for å øke oppslutningen blant sivilbefolkningen gjennom propaganda og rekruttering gjennom arbeidstjeneste og ungdomsorganisasjonen NSUF. Jeg mener at jeg har gjort noen funn som er spesielt interessante i den tilknytning. Spesielt er Axel Stang sitt vitneavhør i tilknytning Tønsberg NSUF interessant, hvor han antyder at Tønsberg kan ha vært en «prøveklut» for prosjektet. Jeg har ikke funnet tilleggsopplysninger som underbygge dette funnet, men det arbeidet NS i Tønsberg la ned i NSUF var av relativt omfattende karakter, og at dette var et viktig prosjekt for NS- Tønsberg virker å være tydelig.

I tillegg har jeg funnet indikasjoner på at enkelte lokale bedrifter i Tønsberg var tilknyttet Berg interneringsleir i form av at de dro nytte av arbeidskraften til fangene. Spesielt har jeg funnet gode holdepunkter for at Sem Sag fikk tømmer-leveranser fra Berg interneringsleir, arbeid utført av fangene, og fraktet av et eget transport-lag i leiren. I tillegg viste NS- Tønsberg interesse for at arbeidskraften ved aluminiumsfabrikken i Holmestrand skulle være så sterk som mulig. Dette var en fabrikk hvor produksjonen av aluminium bidro til opprustning av den tyske krigsindustrien, og var nok en avgjørende faktor for at NS engasjerte seg i saker tilknyttet fabrikk.

Jeg har også funnet korrespondanse mellom Wilhelm Rediess, representanter for NS-regjeringen og leirledelsen på Berg angående en mulig nedleggelse av Berg, fordi utbyggingen av leiren truet en rekke gravhauger fra vikingtiden som tyskerne ville bevare. Nøyaktig hvor nære Berg var en

¹⁰⁷RA – Berg interneringsleir eske 3.

nedleggelse er vanskelig å fastslå, men siden anmodningen kom fra en av de fremste lederne i SS i Norge, var nedleggelse leiren en reell mulighet. Muligens spilte vikinggravene i leirområdet en rolle i det faktum at leiren aldri ble helt ferdigstilt.

Til problemstillingen om hvorfor det ble opprettet en egen fangeleir på Berg mener jeg at jeg har funnet enkelte faktorer som har bidratt til dette. Først og fremst var det initiativtakerne Eivind Wallestad og ordfører Eivind Bjerck som må tilskrives mye ansvaret. Men jeg mener at kanskje det viktigste momentet i denne sammenhengen var at de to lokale initiativtakerne fikk med seg justisminister Sverre Riisnæs på ideen, hvor Riisnæs senere sendte brev til politiminister Jonas Lie, med anmodning om å opprette en interneringsleir på Søndre Berg utenfor Tønsberg.

Kapittel 4

Fangevoktere

Dette kapitlet skal jeg gå mer spesifikt inn fangevokterne som var ansatt som tjenestemenn på Berg. Momenter jeg mener det er nærliggende å drøfte når man skal gi et bilde av hvem som endte opp som fangevoktere i Berg interneringsleir vil bli undersøkt og drøftet. Noen av temaene jeg vil drøfte er alderen på fangevokterne, hvor de var fra, yrkesbakgrunn og eventuell frontkjemperbakgrunn. Ideologi samt forholdet til fangene og eventuelt også om det kunne være økonomiske fordeler som gjorde at de endte opp som tjenestemenn på Berg. Mitt hovedmål er å undersøke om ansettelsen av fangevokterne på Berg fulgte et spesielt mønster, eller om enkelte personer ble sett på som en slags *idealtipe*, og derfor endte opp som fangevokter. Dette er også en interessant problemstilling for meg da jeg er interessert i om det var fangevoktere med en spesiell personlig bakgrunn som ble ansett som «gode» fangevoktere av leirledelsen. Jeg har undersøkt kildene for å finne ut om personene som var ansatt på Berg over en lengre tidsperiode viste tydeligere tegn til å være en idealtipe som fangevokter, sett i forhold til de som kun var ansatt over en kortere periode.

Jeg vil i kapitlet fulgt noe av den samme strukturen som Nils Christie legger til grunnen for sin undersøkelse av norske fangevoktere i serberleirene.¹⁰⁸ Dette har jeg gjort for ha et best mulig sammenligningsgrunnlag for undersøkelsen. I Christie sin forskning rundt serberleirene kan man lese hvilken alder vokterne hadde, om de tidligere hadde blitt dømt for kriminalitet og også yrkesbakgrunn. Dette har fungert som inspirasjon for mine problemstillinger i dette kapitlet. Christie har også en tilleggsproblemstilling som vil være interessant for meg. Fantes det forskjeller i fangevokternes oppfatning av fangene de passet på?¹⁰⁹

4.1 Utvalget

Jeg vil først ta for meg utvalget av fangevokterne som vil utgjøre grunnlaget for mine momenter. Ut fra lønningslistene over tjenestemenn på Berg kan man se at 55 personer er ført opp som lønnede vaktmannskaper på Berg i løpet leirens eksistens.¹¹⁰ Imidlertid er det grunn til å tro at det var omlag 70 tjenestemenn innom Berg interneringsleir. Da det i etterkant av rettsoppgjøret er ført opp rundt

¹⁰⁸Christie 1972.

¹⁰⁹Christie 1972: 14.

¹¹⁰RA, L-sak Tønsberg politikammer, dom 17/49 dokument 61. Oversikt over lønn for funksjonærer og fangevoktere ved Berg interneiringsleir.

70 tjenestemenn under en gradering av fangevokterne utarbeidet av fangene og rettsinstansene.¹¹¹ Mange av mannskapene var sannsynligvis innom leiren kun for svært korte perioder siden de hverken er registrert som tjenestemenn eller i lønnsprotokollene.

Grunnlaget for undersøkelsen vil være 13 landssviksaker mot personer ansatt som fangevoktere ved Berg. Jeg har derfor valgt ut 13 landssviksaker blant tjenestemennene på Berg, som inkluderer personer som var ansatt i leiren iløpet av hele dens eksistens, og også flere av de sakene som ga samtidig de strengest dommene i rettsoppgjøret etter krigen. Landssviksakene jeg har valgt ut omhandler i stor grad de fangevokterne som hadde lengst tjenestetid i leiren og som derfor hadde størst sannsynlighet for å kunne bli sett på som en idealtipe for jobben som fangevokter. I tillegg har jeg gjort dette fordi jeg mener det er større sannsynlighet for at disse landssviksakene omhandler personer som innehadde ulike verv i NS, deltok som frontkjempere eller var involvert i annet samarbeid med den tyske okkupasjonsmakten. I tillegg har jeg valgt ut noen tilfeller av voktere som kun var ansatt i leiren over litt kortere perioder. Utvalgskriteriene for disse er at jeg har valgt ut noen av de som fikk strengest dom under rettsoppjøret. Grunnen til at jeg har gjort dette er fordi jeg ønsker å undersøke om fangevoktere med kortere ansettelsestid i leiren hadde noen sammenheng med at ikke ble sett på som egnet som voktere, og om de eventuelt fikk andre roller innenfor NS i Tønsberg-distriktet de var ansatt på Berg.

Dette utvalget landssviksaker mener jeg utgjør et godt grunnlag for å drøfte momentene for tidligere kriminalitet, oppfattelse av fangene og ideologi. Hadde de personene som var ansatt på Berg over en lengre periode sterkere tilknytning til NS enn de øvrige fangevokterne? Eller var det andre faktorer som bidro til at de var ansatt over en lengre tidsperiode?

At jeg har valgt ut 13 landssviksaker betyr ikke at de øvrige vaktmannskapene i leiren vil bli stilt helt utenom undersøkelsen. De vaktmannskapene som kun var innom leiren for kortere perioder eller som unngikk de strengeste dommene under landssvikoppjøret vil fortsatt være viktige i undersøkelsen av alder, lokal tilknytning til Tønsberg-distriktet, NS-medlemskap og frontkjemperbakgrunn. I tillegg til tidsaspektet ved gjennomgang av landssviksakene av dette omfanget, er det flere grunner til at jeg kun har valgt 13 landssviksaker som et utvalg. De fleste av personene som var innom Berg som tjenestemenn er blitt offentliggjort med navn, alder og bosted i litteraturen. Som nevnt i innledningen offentliggjorde Eirik Veum i 2012 informasjon om 63 personer med tilknytning stab, ledelse og tjenestemenn ved Berg som gjør at informasjon tilknyttet

111RA – L-sak Tønsberg politikammer, dom 7/51. Dokument 7. Gradering av fangevoktere.

mannskapene er tilgjengelig gjennom litteraturen.¹¹² I tillegg til de omfattende opplysningene i 13 landssviksaker og tilgang til personlige data på 63 personer, mener jeg at jeg har et tilstrekkelig kildegrunnlag for kunne trekke konklusjoner vedrørende fangevokterne på Berg.

4.2 Alder

Det er flere grunner til at jeg har ønsket å undersøke alderen på vaktpersonalet ved Berg, og hvorfor jeg mener at dette er viktig. Først og fremst har jeg ønsket å belyse hvilken aldersgruppe leirledelsen ønsket å rekruttere vaktpersonalet fra og om dette kan settes i sammenheng med en idealtipe for hvordan en fangevokter på Berg skulle være. Samtidig er jeg interessert i å sammenligne alderssammensetningen på tjenestemennene på Berg opp mot den modellen som ble fulgt i tyske fange- og konsentrasjonsleirer i både resten av Norge og Europa. Etter at SS fra 1934 hadde ansvaret for vakthold og administrasjon skulle leirene fungere som utdanningsinstitusjoner for SS og leirene hadde derfor ofte en stor andel unge soldater. I mange tilfelle var fangeleire og vakthold soldaters første møte med SS-tjenesten.¹¹³ Hvordan stilte Berg seg i forhold til resultatene i undersøkelsen til de internasjonale teoriene om at leirene var en utdanningsinstitusjon for unge SS-soldater? Først og fremst er det viktig å understreke at Berg utelukkende hadde norske fangevoktere. Kan man derfor utelukke at Berg skulle fungere som en utdanningsinstitusjon for SS? Jeg mener at man ikke kan utelukke at SS hadde interesser av å rekruttere SS-soldater blant fangevokterne på Berg. I alt fant jeg tre tilfeller av fangevoktere som tjenestegjorde ved Berg interneringsleir som også senere ble registrert som medlemmer av SS.¹¹⁴ Men at SS hadde som mål å bruke Berg som en utdanningsinstitusjon har jeg ikke klart å finne noen gode holdepunkter for i kildearbeidet. Hva som var intensjonen for fangevokterne da Berg ble opprettet er uklart, men de fleste av fangevokterne ble sendt til politiskolen i Kongsvinger for og utdannes som politikonstabler.¹¹⁵ At det var noen forbindelse med denne utdannelsen og en eventuell videre karriere i SS er mindre trolig siden SS hadde svært lite med Berg interneringsleir å gjøre etter vokterne hadde fullført sine tre måneder i Kongsvinger.

I sin undersøkelse av serberleiren fant Christie flere resultater i alderssammensetningen. Ved ankomsten til Nord-Norge viste aldersfordelingen blant fangevokterne 47 personer under 25 år, hvorav 2 var under 16, mens det fra 25-60 år ble registrert 57 fangevoktere. Det er i tillegg viktig å

112Veum 2012: 898-913. Oversikt over 63 personers alder, bosted og tjeneste ved Berg

113Christie 1972: 16. Se også Shlomo Aronson «SS-Police-Concentration Camp – From Dachau to Auschwitz i Yisrael Gutman og Avital Saf (red.), *The Nazi Concentration Camps: Structure and Aims, The Image of the Prisoner, The Jews in the Camps*. Jerusalem 1984: 28 ff.

114RA - L-sak Tønsberg politikammer, dom 7/51, dokument nr 7.

115RA – L-sak Tønsberg politikammer, dom 1/51, dokument 5.

understreke at av de 47 fangevokterne under 25 år var 34 av de under 20. Christie deler i sin undersøkelse fangevokterne inn i en ekstrem-gruppe og en kontrast-gruppe. Helt konkret innebærer det at de som falt innenfor ekstrem-gruppen var det påvist tilfeller av vold eller mishandling overfor fangene, mens det i kontrast-gruppen er fravær av dette. Det interessante med denne inndelingen er at ekstrem-gruppen i snitt hadde så mye som nesten syv år lavere gjennomsnittsalder enn kontrast-gruppen. Vold og mishandling oppstod dermed oftere blant de yngre fangene enn de eldre.¹¹⁶ Kriminalitet som faktor vil bli grundigere drøftet senere, og da har jeg valgt å knytte dette opp mot alder for å undersøke om Berg viser den samme tendens som serberleirene. Jeg vil i min undersøkelse av alder ikke følge Christie sin inndeling i ekstrem-gruppe og kontrast-gruppe. Fordi jeg er interessert i gruppen av fangevoktere som helhet og utifra dette finne eventuelle mønstre i aldersfordeling blant de som var ansatt som fangevoktere på Berg.

Eirik Veum lister opp et antall på 63 personer med tilknyttet Berg interneringsleir med navn, alder og bosted som jeg vil ta i bruk i tabellen nedenfor.¹¹⁷ I kildearbeidet fant jeg i alt 70 navn knyttet opp mot tjeneste ved Berg, sju mer enn de som er publisert i Veums liste. Noen av personene er kun registrert med etternavn, og har derfor gjort det bortimot umulig å finne tilstrekkelig persondata for til å kunne inkludere de i undersøkelsen.¹¹⁸ For å kunne ha et godt sammenligningsgrunnlag med Nils Christie sin undersøkelse har jeg valgt å dele inn i samme aldergruppene som Christie har gjort. Hvordan stiller aldersfordelingen av fangevokterne seg på Berg sett i forhold til Nils Christie sin forskning rundt serberleirene?. Her kan vi finne både likheter og ulikheter.¹¹⁹

Tabell 1

Alder	Serberleirene		Berg interneringsleir	
	Antall fangevoktere	Prosentandel	Antall fangevoktere	Prosentandel
16 – 20 år	32	30,70%	12	19,05%
21 – 25 år	15	14,42%	14	22,22%
26 – 30 år	11	10,58%	9	14,29%
31 – 40 år	32	30,70%	14	22,22%
41 – 50 år	13	12,50%	12	19,05%
51 – 60 år	1	0,96%	2	3,17%

¹¹⁶Christie 1972: 100.

¹¹⁷Veum 2012: 898-913. Oversikt over 63 personers alder, bosted og tjeneste ved Berg

¹¹⁸RA- L-sak Tønsberg politikammer, dom 7/51 dokument nr 7. Gradering av fangevoktere. Med navn, bosted og informasjon om frontkjemper og NS-medlemskap.

¹¹⁹Christie 1972: 101.

Først og fremst er det viktig å understreke at i Christie sin undersøkelse gjelder oversikten et større antall fangevoktere med et totalt antall på 104. Likevel kan vi se flere både likheter og ulikheter i alderssammensetningen på Berg sammenlignet med serberleirene i Nord-Norge. De største likhetene finner man i aldergruppene 26-30 og 51-60 år med en forholdsvis jevn prosentandel fangevoktere. Det er likevel en aldergruppe som skiller seg ut fra de øvrige. På Berg var det 12 fangevokterne mellom 16 og 20 år med en prosentandel på 19, mens det i serberleirene viste seg å være en adskillig høyere prosentandel av fangevoktere i denne aldersgruppen med over 30 prosent. Det vil si at nesten en tredjedel av fangevokterne i serberleirene var 20 år eller yngre,¹²⁰ mens det i den tilsvarende aldergruppen på Berg kun var en seksdel av det totale antallet fangevoktere som var innom leiren. Nesten nøyaktig de samme tallene finner man når i sammenligningen av aldersgruppen 31-40 år.

Hvorfor viser Berg interneringsleir en såpass mye mindre prosentandel av yngre fangevoktere i aldersgruppen 16-20 år, enn det som var tilfelle i serberleirene? Som jeg har argumentert for i mitt forrige kapittel, slet de lokale NS-myndighetene i Tønsberg med rekruttering blant de yngre i sivilbefolkningen i distriktet. Mye kan derfor tyde på at den store andelen eldre fangevoktere henger sammen med at tilgangen til yngre fangevoktere var svært dårlig. Hvis man skal lese noe ut i fra disse undersøkelsene vil jeg først og fremst argumentere for at ansettelsen av fangevoktere på Berg viser en større grad av uavhengighet i ansettelsen av fangevoktere når det kom til alder. Serberleirene viser større forskjeller i prosentandeler mellom de ulike aldergruppene og sannsynligheten for at ansettelsesprosessen av fangevokterne i serberleirene pekte mer mot en spesiell aldergruppe eller idealtipe enn det som var tilfelle på Berg er derfor stor. Med en jevn aldersfordeling mellom aldergruppene på Berg er det lite sannsynlig at alderen på fangevokterne var av de største prioriteringene når det kom til ansettelsen av fangevoktere.

De andre grunnene til at aldersfordelingen på Berg viser en annen tendens enn serberleirene og de SS-opprettede konsentrasjonsleirene, kan være sammensatte. Noe av årsaken til dette mener jeg kan tilskrives leirkommandant Eivind Wallestad. I kildearbeidet fant jeg flere tilfeller i tjenesteuttalelsene hans angående fangevokterne at de eldre vokterne ofte fikk en mer positiv omtale av leirledelsen enn det som var tilfelle hos de yngre. I en tjenesteuttalelse til en av de eldre fangevokterne skriver han at vedkommende passer godt som vaktkonstabel, og begrunner det med

120Christie 1972: 100-101.

at han utifra erfaring mener at de eldre utgjør de støeste og beste fangevokterne.¹²¹ At dette har vært grobunn for at prosentandelen eldre fangevoktere var høyere på Berg enn tilfelle var i serberleirene, spesielt fra alderen 40 år og oppover, virker derfor å være sannsynlig.

4.3 Kriminalitet og fangebehandling blant fangevokterne

En interessant faktor i diskusjonen omkring fangevokterne er eventuell kriminalitet som de utførte i leiren. Nils Christie viser i sin forskning interessante faktorer knyttet til en ekstrem-gruppe og en kontrast-gruppe i forhold til mishandling blant fangevokterne. Hans resultater viser at ekstrem-gruppen hadde et svært høyt innslag av personer som alle hadde vist en usedvanlig kriminell adferd overfor serberne. Det dreide seg her om mishandlinger eller drap uten påviselig grunn eller ut fra motiver som domstolene i de fleste av disse saker regnet som skjerpene.¹²² Blant ekstrem-gruppen viste det seg at en stor grad av vokterne var personer under 20 år, mens kontrast-gruppen, hvor vold, mishandling og drap oppstod svært sjeldent, var det et stort flertall av personer over 30 år. Gjennomsnittsalderen i Christie sin ekstrem-gruppe var på 24,8 år, mens kontrast gruppen hadde en gjennomsnittsalder på 31,3.¹²³

Jeg har valgt å legge de samme premissene og struktur i grunnen for Berg-vokterne, og undersøke om eventuell vold og mishandling i leiren hadde en sammenheng med alderen på vokterne. Siden alderssammensetningen på Berg var noenlunde jevnt sammensatt av eldre og yngre fangevoktere mener jeg dette er en viktig faktor. Da jeg ikke har hatt tilgang til samtlige landssviksaker blant vokterne på Berg har det vært metodisk utfordrende å finne kilder gode nok til å gjøre en slik undersøkelse. Jeg mener likevel at jeg har funnet dokumenter og materialet som gjør at jeg har kilder nok til å gjøre en kvalifisert undersøkelse.

Måten jeg har valgt å løse den metodiske utfordringen på er å knytte alderen til vokterne, som har blitt tilgjengelig i litteraturen, opp mot arkivkilder jeg har funnet. I rettsoppjøret mot Berg-vokterne ble det som nevnt tidligere i kapitlet utarbeidet det som ble betegnet som en gradering av fangevokterne på Berg. De ble delt opp i fire kategorier, eller grader, hvor hver grad tilsvarte adferden til fangevokterne. Grad 4 inneholdt personer som hadde vist en særlig aggressiv adferd overfor fangene i leiren, grad 3 viste mindre aggressive voktere. Mens grad 2 og 1 inneholdt personer med henholdsvis noenlunde god oppførsel og god oppførsel.¹²⁴ I tillegg hadde en svært

121RA - L-sak Helgeland politikammer avgjort l-dom bok 48, dokument 28.

122Christie 1972: 74 ff.

123Christie 1972: 101 ff.

124RA – L-sak Tønsberg politikammer., dom 7/51. Dokument 7. Gradering av fangevoktere.

liten andel stått utenom inndelingen da de hadde vist vilje til å hjelpe fangene under oppholdet på Berg.

Tabell 2

Alder	Grad 4	Grad 3	Grad 2	Grad 1	Sum
16 – 20 år	8 voktere	1 vokter	Ingen	4 voktere	13 voktere
21 – 25 år	4 voktere	2 voktere	1 vokter	2 voktere	8 voktere
26 – 30 år	5 voktere	1 vokter	2 voktere	1 vokter	9 voktere
31 – 40 år	7 voktere	Ingen	1 vokter	2 voktere	10 voktere
41 – 50 år	2 voktere	2 voktere	1 vokter	5 voktere	10 voktere
51 – 60 år	Ingen	1 vokter	Ingen	1 vokter	2 voktere
Sum	26 voktere	7 voktere	5 voktere	15 voktere	52 voktere

I tabellen overfor har jeg satt opp hvor mange voktere innenfor de ulike aldersgruppene som havnet under de fire forskjellige gradene under rettsoppgjøret.¹²⁵ Tabellen inneholder et mindre antall voktere enn det totale antallet voktere som tjenestegjorde på Berg, da jeg ikke har lyktes i å finne fødseldato på alle tjenestemennene, eller at ikke alle ble ført opp i protokollene for graderingen av vokterne. Jeg har valgt å ta utgangspunkt i alderen på det tidspunktet tjenestemennene ble ansatt på Berg. Tabellen viser mye av den samme tendensen som den generelle alderfordelingen blant fangevokterne. Eventuell mishandling, vold og generell dårlig adferd overfor fangene virket ikke å ha noen åpenbar tilknytning til alder, men blant vokterne under 20 år, har over halvparten av vokterne som ble gradert havnet under grad 4. Dette er noe av den samme tendensen som Nils Christie har vist til for serberleirene.¹²⁶

Der mine tall for serberleirene skiller seg fra Christie, er andelen fangevoktere i aldergruppen 31-40 år. På Berg ble over halvparten av personene i denne aldergruppen satt inn under grad 4, mens i serberleirene ble over halvparten av denne aldergruppen satt inn i Christie sin kontrast-gruppe hvor mishandling og vold var mishandling og vold var svært sjeldent. Denne aldergruppen viser altså en motsatt tendens på Berg enn i serberleirene. Det skal nevnes at tilfellene av vold og mishandling nok foregikk i større grad og av mer alvorlig art i serberleirene, hvor også drap forekom blant vokterne,¹²⁷ enn det som var tilfelle på Berg. Jeg har ikke funnet noen tilfeller av drap blant fangevokterne på Berg, men at fangene kunne bli utsatt for former for vold og mishandling er

125RA – L-sak Tønsberg politikammer, dom 7/51. Dokument 7. Gradering av fangevoktere.

126Christie 1972: 101 ff.

127Christie 1972: 75.

tydelig, spesielt gjennom forskjellige former for straffeeksersis. Imidlertid er verdt å argumentere for at etnisk avstand mellom fangevoktere og fanger i serberleirene kunne bidra til færre motforestillinger mot å utføre ordre om vold, enn det som kunne være tilfelle på Berg hvor de var av samme nasjonalitet, og som man muligens også kunne kjenne fra det sivile liv.

Hva var grunnen til at Berg viser en tendens som sier at vold og mishandling i bortimot like stor grad forekom blant eldre voktere som blant de yngre? Denne problemstillingen mener jeg er legitim å drøfte i en historisk fremstilling av fangevoktere. Hvis man først ser på sammenligningen mellom Berg og de tyske konsentrasjonsleirene er det to forskjellige utgangspunkt for fangevokterne. De yngre fangevokterne i de tyske konsentrasjonsleirene i de siste årene av krigen, var under nazistenes maktovertakelse i 1933 svært unge, og hadde dermed større forutsetninger for å ha tydelig nazistisk ideologi enn etnisk norske fangevokter på Berg. At dette hadde en innvirkning på volden og mishandlingen overfor fangene er derfor en viktig faktor.

Sammenlignet med serberleirene var prosentandelen yngre fangevoktere i disse leirene større enn på Berg, men dette forklarer likevel ikke hvorfor prosentandelen av de eldre som var sannsynlig å ha utøvd vold og mishandlinger overfor fangene var høyere på Berg. Bestod fangevokterne på Berg av et forholdsvis lite, men radikalt, NS-miljø i Tønsberg hvor også de eldre fangevokterne i større grad var villig til å gå lenger i stillingen som fangevokter? Det er en mulighet, men det er likevel en viktig faktor som må drøftes i den sammenhengen. Det som ble sett på som mishandling og dårlig adferd overfor fangene på Berg, ville ikke nødvendigvis blitt karakterisert som vold eller mishandling på lik linje i serberleirene. Direkte fysisk vold fra fangevokterne i serberleiren var nok mer utbredt enn på Berg. Dette var langt fra fraværende på Berg, men at straffeeksersisen på Berg var nok i like stor grad psykisk mishandling som fysisk. Det som også er en viktig faktor er de ulike typer fangesammensetningene. Fangene i serberleirene bestod i hovedsak av øst-europeere, mens det på Berg i hovedsak satt norske politiske motstandere i tillegg til et antall jøder. Nazisters forutsetninger for å utsette øst-europeiske fanger for vold og mishandlinger, vil jeg argumentere for at det, av ideologiske årsaker, var større forutsetninger for enn det var for Berg fangevokterne overfor etnisk norske.

Også i et internasjonalt perspektiv var det i stor grad yngre menn som tjenestegjorde i de tyske konsentrasjonsleirene, og SS som organisasjon, som fangevoktere. Selv lederen av Sicherheitsdienst, Reinhardt Heydrich, ledet som 27-åring denne tyske etterretningstjenesten som

var sterkt tilknyttet de tyske konsentrasjonsleirene.¹²⁸ De eldre nazistene ble ofte satt til administrative stillinger både innenfor SS som organisasjon og konsentrasjonsleirene, mens yngre nazister utgjorde et radikalt lederskap.¹²⁹ På Berg var tendensen noe annerledes. De få administrative stillingene på Berg ble riktignok innehatt av to av de eldre tjenestemennene, og fulgte i så måte den tyske strukturen for fangevokterne.¹³⁰ Forskjellen på Berg var at eldre også var ansatt som fangevoktere og derfor daglig kontakt med fangene, og på grunn av den hyppigere kontakten med fangene og vakt hold hadde større forutsetninger å utøve vold enn i en administrativ stilling.

4.4 Hvor var de fra?

Et moment jeg mener er viktig som både vil kunne bidra til å gi et bilde av hvem som ble ansatt som fangevoktere på Berg, og i tillegg kunne sette Berg inn i ulike perspektiver både lokalt, nasjonalt og internasjonalt, er å drøfte hvor fangevokterne var fra. Jeg vil også her ta for meg Eirik Veum sin oversikt over de 63 personene han har navngitt i tilknyttet tjenesten på Berg. I tillegg vil jeg inkludere de syv personene jeg har funnet som ikke ble inkludert i drøftingen av alderssammensetningen. Fødested er derimot registrert på samtlige fangevoktere i protokollen.

Jeg er interessert i hvor mange av fangevokterne på Berg som hadde en umiddelbar nærhet til Tønsberg-distriktet og derfor også kan betraktes som lokale NS-medlemmer. Jeg mener dette kan gi et mer nyansert bilde av Veum sin teori om at mange søkte stillinger på Berg for unngå væpnet tjeneste i andre avdelinger innenfor NS.¹³¹ Jeg ønsker å undersøke hvor stor andel av fangevokterne som kom fra Tønsberg spesielt, men også de nærliggende byene og stedene hvor hirden i Tønsberg hadde nære samarbeid, som Holmestrand, Horten, Sandefjord, Larvik, Stokke og Sande. Her er det grunn til drøfte hva som kan betraktes som lokalt rent geografisk. Etersom jeg har argumentert for at Eivind Wallestad var fylkingsfører for hirden i Vestfold og hadde hovedkontor i Tønsberg samt nære forbindelser til det tyske sikkerhetspolitiet i Larvik, i tillegg til at han utførte aksjoner på flere av de nevnte stedene, mener jeg alle disse stedene kan betraktes som lokale i denne sammenhengen.

128 Sicherheitsdienst, eller SD, var en tysk etterretningsavdeling under lagt SS som ble opprettet i 1932 og som var involvert i rase- og etniske spørsmål og hadde personell i konsentrasjonsleirene. Reinhardt Heydrich var en av de mest sentrale personene tilknyttet konsentrasjonsleirsystemet og tyskernes «endelige løsning» på jødespørsmålet. Lederen av SD og fra 1939 Reichsicherheitshauptamt, det tredje rikets øverste etterretningsavdeling. Ledet Wannsee-konferansen i 1942 hvor nazistene diskuterte jødespørsmålet.

129 Shlomo Aronson, SS-Police-Concentration Camps – From Dachau to Auschwitz, i *The Nazi Concentration Camps*. Jerusalem 1984: 28 ff.

130 RA – L-sak Tønsberg politikammer, dom 17/49. Dokument 5. Tjenesteuttalelse fra leirledelsen. Se også RA – L-sak Tønsberg politikammer, dom 32/48.

131 Veum 2012: 847.

Kildene viser at 42 personer som var innom Berg som tjenestemenn var fra et av de ovennevnte stedene med nær tilknytning til Tønsberg og nærområde. I en leir med i alt 70 registrerte tjenestemenn, som jeg har klart finne, er over halvparten av tjenestemennene tilknyttet Tønsberg-distriktet.¹³² Dette inkluderer de sju personene jeg har funnet som ikke er nevnt i Eirik Veums liste over tjenestemenn.¹³³ Hvis man tar utgangspunkt i min drøfting av hva som kan oppfattes som lokal tilhørighet til Tønsberg-distriktet, fra Nøtterøy i sør til Holmestrand og Sande i nord må dette sies å være en svært høy andel av lokale voktere.

Var det høye antallet lokale voktere et resultat av sterk rekruttering av NS-medlemmer i Tønsberg-distriktet? Som nevnt i tidligere kapittel var ikke kretsfører Darre Grønlie spesielt fornøyd partiets oppslutning i de to første årene etter okkupasjonen, og oppfordret fylkesfører Elieson til å reformere skolene for å øke oppslutningen.¹³⁴ Det motstridende faktum til dette spørsmålet er at det i mitt utvalg av landssviksaker viser seg at svært stort antall av personene som tjenestegjorde som fangevoktere på Berg, var medlemmer av Nasjonal Samling allerede de to første årene av okkupasjonen i 1940 og 1941, altså i god tid før opprettelsen av selve leiren på Berg. Dette støttes også av Eirik Veums oversikt over 63 tjenestemenn som også inneholder tiden for innmeldelse i NS. Det skal sies at på tross av at mange hadde vært medlem i et eller opp til to år, så ble det blant fangevokterne på Berg registrert nye NS-medlemskap frem til mars 1945 og frem til den tyske kapitulasjonen.¹³⁵ Om store deler av vaktmannskapene på Berg var medlemmer før opprettelsen av Berg, så var rekrutteringen av nye medlemmer langt ifra fraværende etter opprettelsen av leiren.

Grunnene til at mange av vaktmannskapene på Berg hadde vært medlemmer av NS allerede i 1940 og 1941 kan være flere. Jeg mener at dette må ses i sammenheng med flere faktorer. Jeg vil først og fremst påpeke viktigheten av at mange av tjenestemennene på Berg var sentrale personer i NS Tønsberg allerede i årene 1940-1941 og at en tjeneste på Berg derfor var en naturlig veg å gå da det er stor sannsynlighet for at deler av ansettelsene på Berg gikk på bekjentskap og som det ikke nødvendigvis lå veldig mye jobb bak.

I tillegg hadde leirkommandant Wallestad stor kjennskap til pålitelige NS-medlemmer gjennom arbeidet han utførte for NS gjennom sin rolle som fylkingfører for Hirden i Vestfold. At kretsfører

132RA - L-sak dom 7/51 dokument nr 7. Gradering av fangevoktere. Med navn, fødested og informasjon om frontkjemper og NS-medlemskap. Kryssjekket med Veum 2012: 898 ff.

133RA - L-sak dom 7/51 dokument nr 7. Gradering av fangevoktere. Med navn, fødested og informasjon om frontkjemper og NS-medlemskap.

134RA - L-sak Tønsberg politikammer dom 6/51 dokument 56. Brev fra kretsfører Grønlie til fylkesfører Elieson.

135Veum 2012: 898-913. Oversikt over 63 personers alder, bosted og tjeneste ved Berg.

Darre skriver brev til fylkesfører Elieson om reformering av skolene, og uttrykker misnøye om oppslutningen av NS trenger ikke nødvendigvis bety at oppslutningen blant folket var unormalt dårlig, men at de også hadde sterke motstandere i form av lærere og andre offentlige ansatte, og at dette var noe av grunnen til Darres misnøye.¹³⁶

At en så stor del av tjenestemennene på Berg var sterkt lokalt tilknyttet til Tønsberg-distriktet må sies å ha vært en unik faktor, spesielt i nasjonal målestokk, men også internasjonalt var Berg en av et mindretall av ikke-tyskdrevne fangeleire, da de andre fange- og konsentrasjonsleirene i det aller fleste tilfeller ble administrert av tyskerne selv. Riktignok hadde serberleirene i Nord-Norge innslag av norske fangevoktere, men her hadde tyskerne større administrativt ansvar da fangene var politiske fanger, fraktet av tyskerne selv fra Jugoslavia.¹³⁷ Fra litteraturen vet vi at tyskerne måtte gå igjennom trening for å kunne inneha en stilling som tjenestemenn i det SS-administrerte konsentrasjonsleirene i Tyskland og Europa. Å være trofast nazist var vanligvis ikke nok til ha en stilling som fangevokter.¹³⁸

Leirledelsen på Berg forsøkte å innføre et lignende system i på Berg, om enn noe mindre vellykket enn tyskerne, men likefullt en viktig del av historien om Berg-fangevokterne. Selv om ansettelsen av fangevoktere på Berg i stor grad skjedde på et lokalt nivå, måtte de gjennom en tre måneders politiutdanning på Kongsvinger.¹³⁹ Utdanningen til fangevokterne fikk på Kongsvinger bestod i hovedsak av nasjonalsosialistisk ideologi, våpenhåndtering og skyteøvelser.¹⁴⁰ Dette kan også ses på som en form for SS-skole, da norske politisoldater ble instruert av tyske soldater i et skritt mot å omorganisere det norske politiet, og det til en del av SS.¹⁴¹ Men at tjenestemennene på Berg var topprente politikonstabler og fangevoktere vil nok være en feilvurdering. At NS forsøkte å adoptere tyskernes struktur gjennom en tre måneders politiutdanning virker derimot å være en legitim påstand..

4.5 Motiver for å søke stilling som fangevokter

Hvorfor valgte flere av fangevokterne å søke om en stilling som fangevokter og tjenestemann ved Berg interneringsleir? Var det utelukkende fordi de var ideologiske overbeviste nazister, eller fantes

136RA - L-sak Tønsberg politikammer, dom nr 17/49. Punkt f) i grunnlaget for tiltale.

137Christie 1972: 44.

138Shlomo Aronson, SS-Police-Concentration Camp – From Dachau to Auschwitz i «*The Nazi Concentration Camps*» Vad Yashem. Jerusalem. 1984: 19 ff.

139RA - L-sak, dom 32/48 Dokument om grunnlag for tiltale.

140RA – L-sak, dom 1/51 dokument 5.

141Emberland og Kott 2012: 205.

det andre grunner for hvorfor de søkte om ansettelse på Berg? Det å skulle spekulere i hvilke motiver hver enkelt hadde for søke en stilling på Berg er en vrien øvelse, og det er umulig å konkludere med hva som var motivene til den enkelte. Jeg mener uansett at det er viktig å drøfte ulike årsaker som kan ha hatt innvirkning på den enkelte på en kvalifisert måte. Spesielt vil det være nærliggende å drøfte fangevokternes personlige og yrkesfaglige bakgrunn. Dette mener jeg er viktig da blant annet Kjetil Braut Simonsens har påvist at spesielt bondebevegelsen hadde en nærmere tilknytning til NS enn det fleste andre yrkesgrupper i Norge.¹⁴² De store ideologiske forskjellene og innstilling til NS og okkupasjonsmakten i det forskjellige yrkesgruppene gjør at å undersøke yrkesbakgrunnen til personene i mitt utvalg av landssviksaker kan være et bidrag til diskusjonen om enkelte yrkesgrupper hadde sterkere økonomiske eller ideologiske motiver for å søke stilling som fangevokter.

For å kunne drøfte denne problemstillingen mener jeg det er viktig å først ha et innsyn i hvilke personlige og yrkesmessige bakgrunner fangevokterne på Berg hadde. Mitt utvalg av landssviksaker er her ikke tilstrekkelig for å kunne undersøke yrkesbakgrunnen til samtlige fangevoktere. Jeg har heller ikke klart finne noen fullstendig oversikt over yrkesbakgrunn i noen av de andre arkivkildene jeg har undersøkt fra Berg. Jeg er derfor nødt til å støtte meg til opplysningene Eirik Veum har publisert, men heller ikke her er alle personenes yrkesbakgrunn kjent.¹⁴³ Jeg har derfor tatt i bruk mitt utvalg av landssviksaker og bruke litteraturen for kunne sette sammen et utvalg som vil kunne fungere representativt for yrkesbakgrunnen til vokterne på Berg.

I alt har jeg gjennom mitt eget utvalg av kildematerialet og litteraturen klart å finne yrkesbakgrunnen til 40 av tjenestemennene på Berg, altså over halvparten av tjenestemennene som var innom leiren. Jeg har ikke hatt tilstrekkelig kildematerialet om yrkesbakgrunnen til fangevokterne for å kunne si nøyaktig hvor mange av de lokale fangevokterne som var gårdbrukere. Men jeg mener at dette utgjør et representativt utvalg som bidrar til å kunne få et mer nyansert bilde av den generelle yrkesbakgrunnen fangevokterne på Berg hadde, og derfor drøfte mulige motiver for å søke en stilling som tjenestemann i leiren.

Tabell 3

Yrkesgruppe	Antall
-------------	--------

¹⁴²Kjetil Braut Simonsen, *Antisemittisme, innvandringsfiendtlighet og rasetenkning i norsk bondebevegelse, 1918-1940* HL-senterets temahefte nr. 13 Oslo 2012

¹⁴³Veum 2012: 898-913. Oversikt over 63 personers alder, bosted og tjeneste ved Berg

Gårdbruker/tilknyttet bondebevegelsen	11
Håndverkere: Snekkere, malere, murer, mekanikere og rørleggere	8
Forretningsmenn	2
Politi- og fengselsbakgrunn	6
Andre yrkesgrupper, som bl.a sjømenn, bakere, leger	14

Individuelle gårdbrukere og personer tilknyttet bondebevegelsen har et antall på 11 personer i utvalget. At denne yrkesgruppen var sterkt representert på Berg er ikke noen overraskende faktor da bondebevegelsen allerede gjennom 1920 og 1930- årene hadde en sterk ideologisk tiltrekning mot nasjonalsosialismen. De fremmedfiendtlige, rasistiske og antisemittiske forestillingene var veldig vanlig i norsk bondebevegelse i hele mellomkrigstiden.¹⁴⁴ Flere bondeaviser uttrykte klart positive standpunkter til Hitler og nasjonalsosialismens maktovertakelse i Tyskland i 1933, og bidro til at nasjonalsosialismen fant grobunn blant gårdbrukere i Norge.¹⁴⁵ Det er en viktig forskjell som må gjøres rede for her. Den individuelle bonde og bondebevegelsen er ikke synonymt. Den individuelle bonde hadde ikke nødvendigvis nazismens ideologiske overbevisninger, mens bondebevegelsen var en større bevegelse som hadde vist sympati overfor nazismen i 1930-årene. Det er også en økonomisk faktor tilknyttet gårdbrukere i Vestfold jeg mener kan ha hatt en innvirkning på motivasjonen for å søke seg til Berg. I oktober 1944 var det problemer blant Vestfold-bøndene å levere tilstrekkelig mengder poteter til Wehrmacht og sivilbefolkningen, da potethøsten hadde slått feil.¹⁴⁶

Sannsynligvis kunne disse fangevokterne ha økonomiske motiver bak søknaden til Berg. Dette er derimot ingen forklaringsfaktor for hvorfor gårdbrukerne som ble ansatt på Berg ved tidligere anledninger, søkte stillinger som fangevoktere på Berg. Å være gårdbruker under krigen må kunne sies å kunne ha vært et lønnsomt yrke da etterspørselen av gårdsprodukter var stor både blant sivilbefolkningen og den tyske okkupasjonsmakten. Sannsynligvis kan dette være med på å forklare hvorfor andelen gårdbrukere på Berg ikke var enda større enn det den faktisk var. Siden vi vet at nazismen stod sterk i dette miljøet er det nærliggende å tro at enn stilling som fangevokter innenfor det norske Statspolitiet var en lukrativ stilling å inneha. Det kan derfor tenkes at etterspørselen av gårdsprodukter gjorde at de fleste bøndene valgte å holde seg i yrket. Dette svekker min teori om at

¹⁴⁴Braut Simonsen 2012: 6.

¹⁴⁵Braut Simonsen 2012: 29.

¹⁴⁶Rune Sørli og Tore Dyrhaug, *Vestfold under krig og okkupasjon 1940-45*. Tønsberg Aktietrykkeri. Tønsberg 1984.

gårdbrukerne som endte opp som fangevoktere på Berg ble ansatt gjennom en sterk ideologisk overbevisning. Jeg har derfor ikke noe grunnlag for å konkludere med at den nazistiske ideologien stod veldig sterkt i Tønsberg-distriktet, da andelen gårdbrukere på Berg ikke var i klart flertall.

Håndverkerne er representert med åtte personer i utvalget, mens personer med faktisk politi- og fengselsbakgrunn har et antall på seks personer. Andre yrkesgrupper er representert med 14 personer. De aller fleste av disse var tilknyttet sjømannsykket. Det kan være grunn til å tro at det store innslaget av sjømenn kunne ha bakgrunn i at det på grunn miner var lite arbeid å oppdrive. Den minste yrkesgruppen representert var forretningsmenn hvor kun har klart å finne to personer.

Fra denne informasjonen kan man lese at gårdbrukere, håndverkere og sjømenn var i sterkt flertall i dette utvalget, mens innslagene av forretningsmenn på Berg var liten, men ikke helt fraværende. Som nevnt i tidligere kapittel var propagandaleder og en av Tønsberg-distriktets mest fremtredende NS-personer, Alf Kjølner, en av de få fangevokterne som hadde forretningsbakgrunn.¹⁴⁷ En annen var Bortenius Skjei som hadde bakgrunn som kontorist. Disse to får i sine tjenesteuttalelser fra leirledelsen på Berg, ikke det de betraktet som gode skussmål som politibetjenter, men hadde gode egenskaper innen forvaltning og administrative oppgaver. Det var også disse to som stod for hovedansvaret for forvaltning på Berg.¹⁴⁸

Kan man derfor kunne nyansere diskusjonen av hva som var motivene til fangevokterne for å søke seg til Berg gjennom denne informasjonen? Siden innslaget av gårdbrukere og personer tilknyttet gårdbruk og håndverk var i flertall kan man ikke utelukke at ideologiske motiver var en vesentlig faktor, da NS stod sterkt i norsk bondebevegelse før og under krigen. Men jeg mener at flertallet ikke er stort nok til å bygge opp under teorien.¹⁴⁹ Det er sannsynlig at det store innslaget av håndverkere på Berg kan forklares med at etterspørselen etter murere, malere og snekkere var noe mindre under i årene etter okkupasjonen, og at det derfor kunne være økonomiske motiver som bak at de søkte seg til Berg.

Det som er en spennende faktor ved diskusjonen rundt motivene fangevokterne kunne ha for å søke en slik stilling, dette gjelder spesielt i tilfellet Berg, er at mange av fangevokterne i mye større grad enn tilfelle var i serberleirene var over 40 år. Det er nærliggende å tro at personer i denne alderen under krigen hadde en familie å forsørge og at man av økonomiske årsaker kunne være tvunget til å

147RA - L-sak Tønsberg politikammer, dom 17/49 .

148RA - L-sak Tønsberg politikammer, dom 32/48. Tjenesteuttalelse fra leirledelsen.

149Braut Simonsen 2012: 29.

søke stillingen. Spesielt hvis de tilhørte en yrkesgruppe hvor etterspørselen av arbeidskraft var dårlig. At personer over 40 år søkte stillinger som fangevoktere for å forfølge en karriere innen NS sin kampenhet hirden var lite trolig. Motivasjonen for dette var trolig større hos de yngre fangevokterne. At en stilling som fangevokter kunne bidra til å sikre økonomien er sannsynlig. For en tjenestemann som var ansatt i en periode på 2 år og 8 måneder, fra 3. august 1942 og frem til 30. april 1945, få dager før den tyske kapitulasjonen, lå gjennomsnittslønnen på overkant av 11 000 kroner. Eller i snitt en årslønn på 4020 kroner.¹⁵⁰ For å sette dette i et nasjonalt perspektiv var lønn per normalårsverk i 1942, året da Berg interneringsleir ble opprettet, på 4070 kroner.¹⁵¹ Siden gjennomsnittslønnen på Berg lå omtrent på nivået til lønn per normal årsverk i 1942, er det vanskelig å argumentere for at fangevokterne hadde store økonomiske motiver bak å søke en stilling som fangevokter på Berg, med unntak hvor personer hadde yrker med lav etterspørsel under krigen. At en stilling på Berg også kunne være attraktivt for frontkjempere som kom tilbake fra sin tjeneste og trengte en jobb, og eldre fangevoktere som hadde familier å forsørge, var dette en relativt gunstig løsning rent økonomisk da den lå omtrent på normal årslønn.

I tillegg til lønnen som fangevokter er det et kjent fenomen fra tyske fange- og konsentrasjonsleire at tyveri blant vaktmannskapene var vanlig. Stillingen som fangevoktere i fangeleire kunne være lønnsom dersom man vaktene valgte å benytte seg av muligheten som åpnet seg både gjennom bestiktelser, korrupsjon og tyveri.¹⁵² På dette punktet skilte ikke Berg seg fra andre fangeleire og tyveri fra matforsyningene som var ment til fangene, og også av gjenstander fangene leverte fra seg ved ankomst, skjedde ved flere anledninger.¹⁵³

Eirik Veum mener at mange søkte seg til Berg for å unngå andre typer tjeneste i Hirdens Alarmenhet eller Hirdens Bedriftsvern.¹⁵⁴ Dette var væpnet tjeneste som var forbundet med høyere risiko enn en stilling som fangevokter på Berg.¹⁵⁵ Påstanden er i utgangspunktet grei og at en tjenestestilling på Berg var attraktiv på grunnlag av dette er vanskelig å argumentere mot. Jeg mener likevel at påstanden trenger ytterligere argumentasjon. Som jeg har argumentert for i tidligere kapittel mener jeg at NS i Tønsberg-distriktet hadde et nærmere samarbeid med Statspolitiet enn det som var

150RA - L-sak Tønsberg politikammer, dom 17/49. Dokument 61. Lønningsliste over registrerte fangevoktere ved Berg interneringsleir.

151Statistisk Sentralbyrå. Lønn per normalårsverk 1930-2002 nominelt og reelt. Gjennomsnitt for næringer.

<http://www.ssb.no/a/histstat/aarbok/ht-0901-lonn.html>

Sist besøkt 09.05.2014.

152Lorenz 2007: 21.

153Haave og Herstad 1948: 26.

154Hirdens Alarmenhet skulle bistå Statspolitiet med væpnede styrker i tilfeller hvor dette var nødvendig. Blant annet innenfor vakthold og uttrykninger. Hirdens bedriftsvern skulle beskytte bedrifter og institusjoner mot sabotasje.

155Veum 2012: 847.

vanlig i mange andre kommuner. Leirkommandant Wallestad ble sommeren 1941 utnevnt som fylkingsfører for Hirten i Vestfold, og deltok aktivt i arrestasjoner, razzia og hirdoppmarsjer.¹⁵⁶ Hirten i Tønsberg hadde også nære forbindelser til det tyske sikkerhetspolitiet og samarbeidet nært med dem, spesielt gjennom Wallestad sin forbindelse til den tyske sikkerhetssjefen i Larvik, Wernich.¹⁵⁷ Var Berg interneringsleir en leir for lokale NS-medlemmer hvor lokal tilhørighet stod sterkere enn alder og egnethet til tjenesten? Dette mener jeg er et viktig moment i undersøkelsen og som jeg mener må drøftes videre nedenfor.

I løpet av kildearbeidet med landssviksaken har jeg flere ganger møtt på tilfeller hvor flere av fangevokterne har hatt nære forbindelser fra andre forhold enn gjennom Berg interneringsleir. At flere av fangevokterne på Berg hadde bekjenskaper er isolert sett ikke noen stor overraskelse, siden de alle var en del av NS-miljøet i Tønsberg-distriktet. Under kildearbeidet ble jeg likevel overrasket over hvor ofte navnene til flere av fangevokterne på Berg dukket opp i dommene til de øvrige tjenestemennene også i andre institusjoner og sammenhenger enn Berg interneringsleir.

Det er flere tilfeller i landssviksakene som peker mot at mye av ansettelsene av fangevoktere på Berg gikk mye av det på personlig bekjenskap, og at dette i enkelte tilfeller kunne gå på bekostning av det NS så på som egnethet som fangevokter verdt å argumentere for. Det er spesielt et tilfelle jeg mener belyser denne diskusjonen.¹⁵⁸ En av fangevokterne på Berg var tidligere frontkjemper ved Leningrad-fronten, men ble såret og deretter sendt tilbake til Norge. Da han kom tilbake til Norge og Tønsberg argumenterte han i rettsforhørene for at det ikke var noen jobber i Tønsberg-distriktet som han hadde lyst på.¹⁵⁹ Vedkommende hadde vært medlem av Hirten NSUF fra 1941 og var derfor kjent med flere av vaktmannskapene på Berg.¹⁶⁰ I rettsoppgjøret kommer det frem at han søkte seg til Berg interneringsleir på det grunnlag at han hadde mange bekjente som allerede var ansatt i leiren. Fra før av kjente han både Johan Hüttner, Jørgen Bogen, Birger Karlsen, Oddmund Wikestad og Leif Lindseth, som alle var ansatt som tjenestemann på Berg på det tidspunktet vedkommende søkte seg dit.¹⁶¹

Denne informasjonen mener jeg støtter opp om mitt argument om at ansettelsen av fangevoktere i

156RA - L-sak Tønsberg politikammer, dom 6/51 dokument 68.

157RA - L-sak Tønsberg politikammer, dom 6/51. Dokument med med punkter som var grunnlaget for tiltalen mot siktede.

158RA – L-sak Tønsberg politikammer, dom 31/48.

159RA – L-sak Tønsberg politikammer, dom 31/48, dokument 2 .

160RA – L-sak Tønsberg politikammer, dom 31/48, dokument 4.

161RA – L-sak Tønsberg politikammer, dom 31/48, dokument 18. Rapport til Oslo politikammer 30.11.1945.

Identiteten er anonymisert av personvernansyn.

leiren ikke fulgte noe fast mønster eller retningslinjer, i motsetning til fangevokterne i de tyske konsentrasjonsleirene. Det eneste mønsteret som skiller seg litt ut er at noen av ansettelsene virker å ha gått på personlig bekjentskap og forbindelser, og at dette var av større betydning for de som ble ansatt som tjenestemenn på Berg. Jeg mener det kan det se ut som at det var et mindre miljø av lokale NS-medlemmer i Tønsberg-distriktet som utgjorde leirledelsen og svært store deler av vaktmannskapene i leiren.

4.6 Frontkjempere på Berg

Etter okkupasjonen av Norge ble det fra tyskernes side innført vervekampanjer for å øke antallet frontkjempere. Den generelle tendensen i Norge var at disse vervekampanjene ikke var noen suksess. Etter at tyskerne iverksatte Operasjon Barbarossa¹⁶² ble det registrert en liten økning i antall vervede til fronttjeneste, men økningen falt fort utover høsten 1941, dette på tross av at vervingspropagandaen ble intensivert.¹⁶³ Hvor høyt var innslaget av frontkjempere blant fangevokterne på Berg?

Som jeg har argumentert for tidligere var det på Berg en jevn aldersfordeling blant fangevokterne. Derfor er det i utgangspunktet grunn til å tro at antall frontkjempere blant fangevokterne var forholdsvis liten, da de fleste frontkjempere var yngre menn. Mye av grunnen til det at de eldre ofte ble satt til administrative oppgaver fremfor militære. Siden innslaget av eldre tjenestemenn på Berg, med eldre i militær sammenheng regner jeg fra 30 år og oppover, så er det svært sannsynlig at fronttjeneste var utelukket på grunn av familiære årsaker. Likevel var det flere over 30 år som hadde vervet seg til fronttjeneste og noen av dem havnet også på fronten, mens andre tjenestegjorde i andre avdelinger.¹⁶⁴

Generelt virker det som et forholdsvis høyt antall fangevoktere på Berg hadde vervet seg til fronttjeneste, det totale antallet tjenestemenn tatt i betraktning. I alt virker det som det totale antallet voktere som hadde vervet seg til fronttjeneste var på omlag 20 personer, i en leir som i alt hadde et totalt antall tjenestemenn på omlag 70 personer. De fleste av de innenfor Den norske Legion.¹⁶⁵ Den norske Legion, som kjempet sammen med tyskerne på østfronten, ble etterhvert sendt til Leningradfronten, og det var i hovedsak her de av fangevokterne på Berg som tjenestegjorde som frontkjempere havnet. Av det jeg har klart å finne virker det som de fleste fikk treningskurs i

¹⁶²Operasjon Barbarossa kodenavnet for tyskernes invasjon av Sovjetunionen som startet i juni 1941.

¹⁶³Emberland og Kott 2012: 19.

¹⁶⁴RA – L-sak Tønsberg politikammer. Dom 28/48. Se også RA – L-sak Tønsberg politikammer. Dom 17/49 og RA – Helgeland politikammer: avgjorte landssvikdommer boks 48.

¹⁶⁵RA – L-sak Tønsberg politikammer. Dom 7/51. Dokument 7. Gradering av fangevoktere.

Tyskland før de ble sendt til fronten. Da mest sannsynlig til et 6 måneders treningskurs i Fallingbostel utenfor Hamburg, etterfulgt av 1 måned i Stettin.¹⁶⁶

Nøyaktig hvor mange av vokterne som hadde vervet seg til fronttjeneste som endte opp på fronten er noe uklart siden jeg ikke har hatt tilgang til alle landssviksakene til personene det omfatter. Men at antallet er noe lavere enn de 20 som hadde vervet seg er nok sannsynlig. Hva som var grunnen til at såpass mange av Berg-vokterne meldte seg til fronttjeneste er vanskelig å spekulere i da jeg ikke har funnet noen spesielle holdepunkter for at Tønsberg-distriktet hadde et unormalt høyt antall frontkjempere. Likevel er det en interessant faktor at flere av vokterne som hadde meldt seg til fronttjeneste var bekjente fra tidligere og vervet seg også på noenlunde samme tidspunkt, mest sannsynlig i 1941 etter tyskernes invasjon av Sovjetunionen i juni 1941.¹⁶⁷

4.7 Lokale fangevoktere – lokale fanger?

Som jeg så langt har påvist i min undersøkelse av fangevokterne på Berg, var store deler av vaktmannskapene lokale NS-medlemmer. Utenom de som var fra Tønsberg-distriktet og Vestfold, var store deler av de øvrige tjenestemennene fra Buskerud.¹⁶⁸ Jeg mener dette viser at det i hovedsak var et relativt lite NS-miljø i Tønsberg-området og Vestfold som både tok initiativet til opprettelsen, og etterhvert fikk gjennomslag for planene, som også stod for den daglige driften av leiren. Innslagene av fangevoktere fra andre steder enn Tønsberg, andre steder i Vestfold og til dels Buskerud var i det hele tatt svært liten.

Hvor stiller fangene seg i dette perspektivet? Hvem var det som ble internert på Berg? Der det var et stort flertall av lokale fangevoktere på Berg, var innslaget av lokale fanger også påfallende stort.¹⁶⁹ Hvis man tar utgangspunkt i hvordan sammensetningen av fangevoktere kontra fangesammensetningen kan man argumentere for at Berg interneringsleir, i tillegg til å internere jøder, i stor grad var ment for å huse lokale politiske motstandere av NS i Tønsberg, enten for å forandre de ideologiske overbevisningene til de internerte eller rett og slett isolere de fra lokalsamfunnet. I tillegg mener Rune Sørli at hevnaksjoner fra fangevokternes side overfor de lokale fangene forekom på Berg.¹⁷⁰ Da planene for Berg interneringsleir var i startfasen, har jeg

166RA – L-sak Tønsberg politikammer. Dom 28/48. Grunnlag for tiltale. Se også RA – L-sak Tønsberg politikammer dom 17/49 og RA – L-sak Tønsberg politikammer. Dom 15/49.

167RA – L-sak Helgeland politikammer: avgjorte landssvikdommer boks 48. Se også RA- L-sak Tønsberg politikammer, dom 15/49 og RA – L-sak Tønsberg politikammer, dom 31/48.

168Veum 2012: 898 ff.

169RA – Berg interneringsleir eske 2. Se fangeprotokoller.

170Graver i Tønsbergs nazi-historie, Tønsberg Blad 14.01.2010

tidligere argumentert for å være at leiren skulle fungere som en avlastningsenhet for de tyske fangeleirene i Norge, som Bredtvedt og Grini, men slik leiren utviklet seg mener jeg det er større sannsynlighet for at leiren beveget seg mer i retning av en leir hvor lokale fangevoktere internerte lokale politiske motstandere og jøder. Dette mener jeg setter Berg i en særegen posisjon i norsk sammenheng.

Var Berg en måte et relativt moderat NS-miljø i ren størrelse, men med sterke ideologiske overbevisninger, kunne nøytralisere den politiske motstanden i distriktet? Dette er en problemstilling som er interessant, men som må drøftes ytterligere. Først og fremst virket det ikke som om alle fangevokterne på Berg var så ideologisk tilknyttet nazismen at de gjorde det som stod i deres makt for å gjøre hverdagen til fangene i leiren verst mulig, selv om dette nok var tilfelle blant flere av fangevokterne. Flere av tjenestemennene hjalp også fanger på ulike måter gjennom leirens eksistens.¹⁷¹ Imidlertid fikk en mindre gruppe initiativtakere i Tønsberg gjennomslag for planene blant NS-myndighetene i Oslo, men at leiren ikke utviklet seg på den måten som først antatt og derfor i større grad ble en leir med en stor lokal sammensetning både blant fangevokterne og fangene. Frontkjempere som kom tilbake fra sin tjeneste på øst-fronten, yrkesgrupper som på grunn av krigen hadde problemer med å finne tilstrekkelig med arbeid, eldre menn med familier å forsørge var alle faktorer som stimulerte til at mange valgte å søke en stilling på Berg, selv om de i utgangspunktet hadde et valg. Imidlertid kan det også være tilfellet at enkelte gjennom den maktposisjonen de hadde som tjenestemenn på Berg, beveget seg mer i retningen av nazistisk overbevisning, rent ideologisk, gjennom tjenesten de hadde der.

Igjen mener jeg at Berg interneringsleir fulgte en utvikling preget av mye tilfeldigheter og uforutsigbarhet. Den tyske rekvireringen av landets fengsler førte også til Berg skulle internere 100 landsfengselsfanger, og at disse fangene skulle få utbetalt arbeidspenger for jobben de gjorde i leiren.¹⁷² Eivind Wallestad uttrykker i et svarbrev til Karl Marthinsen at det ikke er noe hinder for at Berg interneringsleir kunne ta imot 100 landsfengselsfanger, og at de ved oppholdet måtte adskilles fra de politiske fangene. Samtidig mener han at utbetaling av arbeidspenger ikke burde forekomme i en interneringsleir.¹⁷³ Dette støttes i et dokument fra 14. desember 1943, der det argumenteres for at landsfengselsfangene ikke burde blandes med politiske fanger, da noe av hensikten med Berg interneringsleir var å gi de internerte politiske motstanderne en endring i ideologi. Generalmajor

171RA – L-sak Tønsberg politikammer, dom 7/51, dokument 7

172RA – Berg interneringsleir eske 2, brev fra justisminister Sverre Riisnæs til Generalmajor Karl Marthinsen. Brevet ble også sendt til leirkommandant Eivind Wallestad. Udatert, men senere korrespondanse tyder på at dette var høsten 1943.

173RA – Berg interneringsleir eske 2, brev fra Eivind Wallestad til Generalmajor Marthinsen.

Marthinsen sa seg enig i prinsippet, men spørsmålet skulle forelegges ministeren. Ministeren i dette tilfelle kan være Quisling selv.¹⁷⁴ Dette viser at leirledelsen i de tilfellene de øverste NS-myndighetene engasjerte seg i saker tilknyttet Berg, så var leirledelsen veldig tilbøyelige til internere flere fanger, samtidig som de ville legge ned forbud mot å gi landsfengselsfangene arbeidspenger.

Fangevokterne brukte også i enkelte tilfelle de fanger for å avsløre illegal aktivitet blant fangene i leiren. Kildene forteller blant annet om en fange som var svært dårlig likt blant de øvrige internerte på grunn av angiveri. Fangen holdt seg i stor grad til vaktmannskapene og bistod ofte tjenestemennene med å avsløre fanger som ikke hadde fulgt leirreglementet.¹⁷⁵ Om disse tilfellene var fanger som var satt inn av leirledelsen som såkalte provokatører for å avdekke illegal aktivitet er vanskelig å si, men dette var en strategi tyskerne ofte brukte i sine fangeleire, inkludert Falstad.¹⁷⁶

4.8 Rettsoppgjøret til Berg-vokterne

Hvis man ser på hele spekteret for domsresultatene til Berg-fangevokterne, fikk tjenestemennene alt fra livsvarig tvangsarbeid til 6 måneders fengsel. Det var kun tre tjenestemenn på Berg som ble dømt til livsvarig fengsel, mens flesteparten av fangevokterne fikk mellom seks og tre års fengselsstraff.¹⁷⁷ De fleste av fangevokterne ble dømt i byretten, mens enkelte fikk saken inn for Høyesterett. Var det forskjell i domsresultatene mellom byretten og Høyesterett? I denne forbindelsen har Eirik C. Brazier foretatt en undersøkelse av rettsoppgjøret mot frontkjemperne fra Beitstad og Tønsberg.¹⁷⁸ Det interessante i denne undersøkelsen, i forhold til min oppgave, er at han tar for seg en tiltalt som hadde vært frontkjemper og i tillegg tjenestegjort som fangevokter på Berg. Dette er en landssviksak som jeg har hatt tilgang til i mitt utvalg.¹⁷⁹ Brazier drøfter hvordan man overprøvde det lokale rettsoppgjøret på en sak som ble anket videre til Høyesterett. Den tiltalte var blitt dømt til fem års tvangsarbeid ved byretten som hadde lagt vekt på tiltaltes tjeneste på Berg, og hans oppførsel overfor de jødiske fangene i tillegg til at han hadde stått i fiendens tjeneste som frontkjemper, som viktige faktorer i domsslutningen. Høyesterett påpekte i sin vurdering av saken de samme forhold som byretten, men i motsetning til byretten mente de at det ikke var noe som skulle tilsi at han hadde misbrukt sin stilling på Berg. Han hadde tvert imot vist hjelpsomhet overfor

174RA – Berg interneringsleir eske 2, dokument datert 14. desember 1943.

175RA – Berg interneringsleir eske 2. Se vitneforklaringer.

176Reitan og Risto Nilssen 2008: 33.

177Haave og Herstad: 193 ff.

178Eirik C. Brazier, «vi famler så å si i blinde»: rettsoppgjøret med frontkjemperne fra Beitstad og Tønsberg. 1945-1948. Hovedoppgave i Historie, Universitetet i Oslo 2002.

179RA – L-sak Tønsberg politikammer. Dom 28/48.

enkelte fanger. Høyesterett fant det likevel nødvendig å endre dommen fra fem til seks års tvangsarbeid.¹⁸⁰ Fra Brazier sin analyse ser man at byretten og Høyesterett i stor grad deler den samme oppfatningen av hvordan dommen skulle vurderes. Det er derfor grunn til å tro at de som ble dømt i byretten og de sakene som ble anket til Høyesterett ble vurdert på en noenlunde lik måte.

Er det likevel andre forskjeller i rettsoppgjøret mot Berg-tjenestemennene? Et spørsmål jeg i utgangspunktet hadde vært interessert i å undersøke var om det var forskjeller i straffeutmålingen til fangevokterne som ble dømt de to første årene etter krigens slutt, i forhold til de som ble dømt senere i rettsoppgjøret. Siden samtlige av de utvalgte landssviksakene mine var dommer fra et noenlunde begrenset tidsrom var dette en problemstilling som kildene ikke tillot meg å drøfte.

Et annet moment jeg mener kan ha bidratt til at enkelte av fangevokterne fikk vesentlig strengere straffe enn andre, uavhengig av adferd overfor fangene, var hvor mange tiltalepunkter fangevokterne hadde. En fangevokter som hadde ulike verv i NS og som eventuelt også var frontkjemper hadde forutsetninger for å ha flere tiltalepunkter enn de øvrige fangevokterne og dermed en strengere straff i domsresultatene. I kildematerialet mener jeg at det er holdepunkter som støtter opp under denne teorien. At personer med flere tiltalepunkter fikk lengre straff er i prinsippet veldig naturlig, og spesielt virker det som ulike verv innenfor NS var av størst betydning for straffeutmålingen.¹⁸¹

4.9 Berg interneringsleir i det nasjonale narrativ

I oppgavens andre kapittel tok jeg for meg det nasjonale narrative i norsk krigshistorie under den andre verdenskrig. Hvor stiller Berg interneringsleir seg i forhold til dette narrative? Jeg mener at gjennom publikasjoner som *Quislings Høsegård* og *Nådeløse Nordmenn*, har formidlingen av historien rundt Berg fulgt det dominerende narrative i norsk okkupasjonshistorie der nordmenn i tysk tjeneste blir sett på som «de onde». At historiefortellingen rundt en norsk-administrert fangeleir som internerte norske politiske motstandere av nazismen, i tillegg til norske jøder, norske jøder har fulgt dette narrative er naturlig da mye av forskningen har tatt for seg ulike deler av motstandskampen. De senere år har det oppstått et nytt narrativ hvor det har blitt formidlet et mer kritisk syn på norsk okkupasjonshistorie, ved å ha fokusert forskningen rundt gråsonene som eksisterer rundt nordmenn i tysk tjeneste.

¹⁸⁰Brazier 2002: 90 ff.

¹⁸¹Se RA – L-sak Tønsberg politikammer, dom 6/51. Se også RA – L-sak Tønsberg politikammer, dom 17/49 og RA – L-sak Tønsberg politikammer, dom 9/51.

Jeg mener at historieformidlingen rundt fangevokterne på Berg har vært ensidig, da man kan få den oppfattelsen av at alle fangevokterne som var ansatt på grunn av at de var en nazistisk idealtipe med en sterk ideologisk overbevisning. I mange flere tilfeller stemmer dette, men jeg mener at det representerer et svært unyansert bilde for hvorfor fangevoktere endte på Berg. Tjenestemennene hadde alltid et valg for om de ville gå inn i en tjeneste som innebar et vakthold av sine egne landsmenn, men mange ble ikke ansatt på Berg fordi de var idealtyper til tjenesten eller fordi de var ihuga nazister. Etterspørselen av fangevoktere var sannsynligvis stor siden NS-miljøet i Tønsberg ikke var unormalt stort, og at flere på grunn av økonomiske motiver, mangel på andre alternativer eller rett og slett via bekjenskaper valgte å søke stillinger på Berg.

Jeg håper min oppgave kan bidra til å nyansere bildet som har blitt skapt av Berg og leirens fangevoktere gjennom tidligere publikasjoner, og være et bidrag i det nyere narrative som har oppstått de siste ti årene rundt okkupasjonshistorien. Berg interneringsleir var en lokal fangeleir på de fleste mulige måter. Den var initiert av lokale NS-myndigheter, de lokale fangevokterne var i relativt stort flertall og også fangene var i stor grad nært tilknyttet Tønsberg-distriktet. Forholdene på Berg har i tidligere publikasjoner blitt formidlet med skrekk, og det med rette, for forholdene var svært dårlige. Siden fangene ikke har vært en svært sentral del av min oppgave, mener jeg at den tar et annet perspektiv som ikke tar utgangspunkt i å forklare de dårlige forholdene, men å forklare utviklingtrekkene Berg viste fra et administrativt og NS-politisk perspektiv.

4.10 Oppsummering

I dette kapitlet har jeg drøftet fangevokterne på Berg ut fra spørsmål som jeg stilte i innledningskapitlet. Hvem ble ansatt som fangevoktere på Berg, og hvorfor? Dette var det mest sentrale spørsmålet i min problemstilling tilknyttet dette kapitlet. Jeg mener at jeg har gjort funn i min analyse som er med på belyse denne problemstillingen. Først og fremst har jeg undersøkt i hvor stor grad alderssammensetningen hadde noe å si for ansettelsen av fangevokter på Berg. Ut fra mine analyser mener jeg at dette ikke var en avgjørende faktor for ansettelsesprosessen. Grunnen til at jeg mener dette er fordi alderssammensetningen viser en svært jevn fordeling mellom de ulike aldersgruppene som vist i tabell 1.

Samtidig mener jeg at jeg har funnet holdepunkter for at en del av ansettelsene på Berg ble gjort gjennom personlige bekjenskap, noe jeg mener bidro til at Berg ble en veldig lokal leir om man ser på fangevokternes lokale tilhørighet rent geografisk. Flere av fangevokterne var kjente før tiden på Berg og hadde forbindelser gjennom Hirten og andre NS-avdelinger og organisasjoner i Tønsberg-

distriktet. Man kan argumentere for at NS-miljøet i Tønsberg var relativt lite og at det derfor var uunngåelig at fangevokterne var bekjente fra tidligere. Men på Berg var det blant annet flere brødrepar som tjenestegjorde som fangevoktere, noe jeg mener gir en tydelig indikasjon på at bekjentskap spilte en viktig rolle for hvorfor enkelte ble ansatt på Berg.¹⁸²

Jeg har også analysert yrkesbakgrunnen til et utvalg fangevoktere på Berg, som vist i tabell 3. Også denne tabellen viser en relativt jevn fordeling innenfor de ulike yrkesgruppene, med et ikke altfor stort flertall av gårdbrukere og sjømenn. Jeg gikk inn i undersøkelsen med en teori om at gårdbrukerne var i et relativt stort flertall blant fangevokterne. Dette er en teori som etter analysen har blitt noe svekket. Gårdbrukere er likevel den yrkesgruppen som var sterkest representert på Berg, men ikke i så stor grad at det gir inntrykk av nazismen stod unormalt sterkt blant gårdbrukere i Tønsberg-distriktet. Forretningsmenn var med klar margin den minst representerte yrkesgruppen blant fangevokterne på Berg med bare to innslag. Av fangevoktere med politi- og fengselsbakgrunn fant jeg seks personer i utvalget, noe som må sies å være relativt lite da tjenesten omhandlet vakthold.

182RA – L-sak Tønsberg politikammer, dom 31/48.

Kapittel 5

Leiradministrasjon

I dette kapitlet skal jeg ta for meg oppbyggingen leiradministrasjonen på Berg, og sammenligne den med den tyske leirmodellen og de norske leirene på Grini og Falstad. Jeg er interessert i hvordan den indre strukturen i de tyske leirene, Grini og Falstad var bygd opp, å undersøke om Berg interneringsleir som ikke var under direkte tyske administrasjon, hadde en lignende struktur eller om leiradministrasjonen på Berg fulgte et annet mønster. Viste Berg lignende strukturer som de man fant i tyske administrerte konsentrasjonsleirer? Hvordan forholdt administrasjonen på Berg seg i forhold Nasjonal Samlings øverste organer? Dette vil være sentrale spørsmål i dette kapitlet som jeg ønsker å drøfte i et internasjonalt og nasjonalt perspektiv. Grunnen til at jeg velger å sammenligne Berg med både norske og internasjonale leire er fordi jeg vil sette Berg inn i en større kontekst ved å belyse likheter og ulikheter.

I tillegg er ønsker jeg å drøfte hvilke instruksjoner og retningslinjer vaktmannskapene på Berg jobbet utifra sett i forhold til SS sine vaktmannskaper i tyske konsentrasjonsleirer og de tysk-administrerte leiren i Norge? Eksisterte det grunnleggende forskjeller hvordan de skulle løse arbeidsoppgavene sine? Brukte administrasjonen på Berg fangene i administrative stillinger for å gjøre den daglige driften av Berg enklere og mer økonomisk gunstig? Dette sentrale spørsmål som har vært undersøkt tilknyttet de tyske konsentrasjonsleirene, og som jeg mener er nærliggende å diskutere også i forhold til Berg sin administrasjon og struktur.

5.1 Den tyske leiradministrasjonen

Utviklingen av leirsystemet i Tyskland var en prosess som startet rett etter nazistenes maktovertakelse i januar 1933. De første konsentrasjonsleirene i det tredje riket var Oranienburg ved Berlin og Dachau utenfor München.¹⁸³ Å legge leirene utenfor de større byene var oftest de vanlige områdene å legge konsentrasjonsleirene. Dette så man også i Norge der leirene Grini, Ulven og Falstad var tilknyttet byene Oslo, Bergen og Trondheim. Modell-leiren for det tyske leirsystemet ble Dachau som ble åpnet i 1933, og SS-Reichsführer Heinrich Himmler selv stod for åpningen av leiren.¹⁸⁴

¹⁸³Lorenz 2007: 7.

¹⁸⁴Hegland 1989: 17

Arbeidet med å utvikle den indre strukturen i leirene startet for fullt først da Theodore Eicke ble utnevnt til kommandant i Dachau. Eicke ble senere også utnevnt til den første *Inspekteur der Konzentrationslager*, noe som samlet administrasjonen av alle konsentrasjonsleirene under en felles ledelse. Administrasjonen omfattet også SS sin fangevokteravdelingen SS Wachverbände.¹⁸⁵ I tillegg til å samle alle konsentrasjonsleirene under en felles administrasjon, var hensikten ved å utnevne Eicke til Inspekteur der Konzentrationslager å legge ned felles direktiver for administrasjon og fangevoktere i konsentrasjonsleirene som gjorde leirkommandanten og leirledelsen de ubestridte makthaverne i leirene.¹⁸⁶

En av de viktigste faktorene for at kommandanten og leirledelsen skulle opprettholde kontrollen i leiren var et reglement av 1. oktober 1933, utarbeidet av Eicke. Kåre Preben Hegland har i sin hovedoppgave om Grini fangeleir oppgitt reglementet i sin helhet:¹⁸⁷

- Dødsstraff, for bl.a sabotasje.
- Prylestøt, 25 stokkeslag.
- Leirkommandanten har tilnærmet ubegrenset makt i straffesaker.
- Arreststraffer: 8, 14, 21 og 42 dager. Strengest var enecelle på vann og brød.
- Av mildere straffer kan nevnes, hardt og skittent arbeide under spesielt oppsyn, straffe-eksersis, postsperre og dårligere kosthold.
- Arrest og straffearbeide forlenger Schutzhaft (varetekt) med minst 8 uker, andre straffer med 4 uker, mens fanger som er blitt satt i enecelle ikke vil bli løslatt i overskuelig fremtid.

I vaktinstruksene var det spesielt to hovedmomenter som gikk igjen i vaktinstruksene helt frem til krigens slutt:¹⁸⁸

- Det er forbudt å mishandle eller sjikanere fangene
- Regler om fange-appell, kommando-ord, når fangene skulle hilse og det meste av daglige rutiner stod i Eickes vaktforskrifter.

185Falk Pingel, *The Concentration Camps as Part of the National-Socialist System of Domination*, i *The Nazi Concentration Camps*. Jerusalem 1984: 9

186Falk Pingel, *The Concentration Camps as Part of the National-Socialist System of Domination*, i *The Nazi Concentration Camps*. Jerusalem 1984: 9

187Hegland 1989: 18.

188Hegland 1989: 18

Grunnen til at jeg har valgt å gjengi reglementet i sin helhet er fordi jeg mener det gir et godt grunnlag for komparasjon opp mot eventuelle funn av vakt- og fangeforskrifter jeg har funnet i mitt kildearbeidet fra Berg interneringsleir. Ved å sammenligne vakt- og fangeinstrukser, mener jeg at jeg har et godt grunnlag for å undersøke likheter og ulikheter i den grunnleggende administrasjonen i leirene, og Berg på noen områder hadde hentet inspirasjon fra de tyske konsentrasjonsleirene.

Fra før vet vi de administrasjonsstrukturen i de tyske konsentrasjonsleirene var preget av hierarkier og maktstrukturer, formet utifra samme prinsippene som Nazi-Tyskland generelt. Ved å sette inn fangeadministrasjoner og i tillegg bruke fangene til å ta seg av ulike deler av leirdriften hadde tyskerne utviklet et system som på god vei kunne fungere også uten SS' sitt nærvær.¹⁸⁹ Hva var fordelene ved et slikt system? Først og fremst er det grunn til å argumentere for at dette var en økonomisk gunstig måte å drive en konsentrasjonsleir på. Ved å sette inn fangeadministrasjoner kunne man spare utgifter på ekstra vaktmannskaper og likevel opprettholde kontroll i leiren, da enkelte fanger fikk maktposisjoner i leiren. En annen grunn er at dette i stor grad splittet fangene inn i grupperinger og at det derfor var mindre sannsynlig at større fangegrupperinger kunne formes og utgjøre en trussel mot leirledelsen og vaktmannskapene. I stedet for ble de ulike fangekategoriene satt opp mot hverandre som gjorde den daglige driften lettere for SS, men tilværelsen desto mer krevende for fangene.¹⁹⁰

I konsentrasjonsleirene ble administrasjonen delt inn i ulike avdelinger som hver for seg skulle stå for ulike deler av den daglige driften av leiren. Den skjematiske oppstillingen av hvordan den indre leirstrukturen skulle se ut ble sendt ut av Theodore Eicke i 1936. Leiradministrasjonen fulgte den samme modellen i alle de tyske konsentrasjonsleirene og for å kunne ha et godt sammenligningsgrunnlag for Berg mener jeg det er nærliggende å gjengi leirstrukturen i sin helhet.¹⁹¹

– Avdeling 1: Kommandantur

Denne avdelingen var leirens øverste administrative avdeling hvor leirkommandanten var den øverste administrative lederen. Leirkommandanten hadde med seg et fåtall personer, ofte en adjutant, som skulle være kommandantens forbindelse til de øvrige avdelingene og vaktpersonalet. Leirkommandantene i de tyske konsentrasjonsleirene stod alltid ansvarlig overfor Inspekteur der Konzentrationslager.

¹⁸⁹Lorenz 2007: 21.

¹⁹⁰Lorenz 2007: 21.

¹⁹¹Hegland 1989: 19 ff.

– Avdeling 2: Politische Abteilung

Avdelingen ble ledet av en person som var administrativt underlagt RSHA i Berlin, men stod samtidig ansvarlig overfor leirens Kommandantur. De viktigste administrative oppgavene til denne avdelingen var blant annet å føre kartotek over fangene, ansvarlig for innlevering av nye fanger i tillegg til eventuell frigivelse og for at fangenes *Schutzhaftbefehl*¹⁹² inneholdt alle påkrevde opplysninger.

– Avdeling 3: Schutzhaftlager

Denne avdelingen stod i nært samarbeid med Politische Abteilung og var av tydelig hierarkisk oppbygning. Avdelingen bestod i hovedsak av fem stillinger for tjenestemennene.

Schutzhaftlagerführer var leirkommandantens stedfortreder og stod for den daglige driften av leiren. Dette var avdelingens øverste leder. Direkte underlagt *Schutzhaftlagerführer* var det en *Rapportführer* som var ansvarlig for ro og disiplin i leiren. De daglige appellene i leirene var ofte rapportfører sitt ansvar og hadde også ansvar for å registrere eventuelle forandringer i fangeantallene. Det hierarkiske systemet fortsetter med en *Blockführer* som hadde det overordnede ansvaret for ro, orden og disiplin i de ulike fangebrakkene. *Arbeitsdienstführer* var lederen for alle arbeidsplassene som var tilknyttet leiren. Dette inkluderte også vaktholdet ved de ulike arbeidsplassene. Den siste stillingen i Schutzhaftlager-avdelingen var *Kommandoführer* som ledet de forskjellige arbeidskommandoene som var tilknyttet arbeidsplassene i leiren.

– Avdeling 4: Verwaltung

Avdeling 4 var leirens forvaltningsorgan og bestod i hovedsak av noen få personer. Avdelingen hadde det overordnede ansvaret for alle forsyninger tilknyttet leiren, blant annet matleveranser og utstyrsleveranser.

– Avdeling 5: Lagerartz

Lagerartz var leirens sykeavdeling som bestod av SS-leger og hadde ansvaret for leirens hygieniske forhold.

Hva var det som var spesielt med tyskernes måte å organisere leiradministrasjonene på? For det første er det en viktig faktor at fangevokterne og vaktmannskapene ikke var inkludert blant

¹⁹²*Schutzhaftbefehl* var en av nasjonalsosialismens språklige tilsløringer og var en form for varetektordre. Arrestformen var en forebyggende arrest på ubestemt tid uten noen som helst form for dom.

konsentrasjonsleirenes fem ulike avdelinger. Nevnte SS-Wachverbände var SS sin egen avdeling for fangevoktere, og stod uavhengig av de andre avdelingene innenfor konsentrasjonsleirenes interne struktur. SS-Wachverbände ble senere, 29. mars 1936, reorganisert av SS-Reichsführer Heinrich Himmler og fikk da sitt nye og mer kjente navn SS-Totenkopfverbände, dødningshodeavdelingene.¹⁹³

Det andre som jeg mener er svært interessant og som gjør det tyske konsentrasjonsleirsystemet spesielt er den hierarkiske strukturen leiradministrasjonen var bygd opp på. Som i Nazi-Tyskland forøvrig, hvor førerprinsippet var den grunnleggende tanken, fulgte konsentrasjonsleirene en lignende struktur, hvor leirkommandanten den øverste ansvarlige leder. Det interessante er likevel den hierarkiske strukturen innenfor hver av avdelingene. Samtlige avdelinger i konsentrasjonsleirene hadde en øverste administrativ leder som til syvende og sist stod ansvarlig overfor leirkommandanten. Et stort byråkratisk system utviklet seg også i konsentrasjonsleirene som i Tyskland forøvrig, men som fangevokterne stod nærmest helt uavhengig av.

Jeg mener dette er interessante faktorer ved administrasjonen av de tyske konsentrasjonsleirene som utgjør et interessant komparasjonselement med leiradministrasjonen ved Berg interneringsleir. For å kunne ha et sammenligningsgrunnlag for tilknyttet Berg også et nasjonalt perspektiv mener jeg også at det er nærliggende å drøfte hvordan de tysk administrerte fangeleirene i Norge forholdt seg til den tyske leirmodellen.

5.2 De tyske fangeleirene i Norge – SS Straffefangenelager Falstad

Hvordan fulgte de tysk-administrerte fangeleirene i Norge under den andre verdenskrig den tyske administrasjons-modellen? Jeg har her valgt å fokusere på hvordan Grini og Falstad sin administrasjon så ut for å senere drøfte Berg-administrasjonen. SS-straffefangenelager Falstad utenfor Levanger i Nord-Trøndelag ble etablert høsten 1941, og var i full drift 10. november samme år. I boken *Falstad: Nazileir og landssvikfengsel*, beskriver Jon Reitan og Trond Risto Nilssen kommandostrukturen i leiren som forholdsvis rettlinjet.¹⁹⁴ Øverstkommanderende for de tyske fangeleirene i Norge var naturlig nok Reichskommissar Josef Terboven. Direkte under Terboven stod SS-Obergruppenführer und General der Polizei Wilhelm Rediess, som øverste leder for SS og det tyske politiet i Norge. SS-offiseren Heinrich Fehlis ledet institusjonen Befehlshaber der Sicherheitspolizei und des SD, heretter BdS, som var underlagt Wilhelm Rediess. BdS Oslo var

¹⁹³Jewish Virtual Library, *Totenkopfverbände – Death's Heads Formations*.

<http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/Holocaust/deathhead.html> Nettside besøkt 17. april.

¹⁹⁴Reitan og Risto Nilssen 2008: 28.

avdeling som alle de tyske fangeleirene i Norge formelt sett var underlagt, men BdS var delt inn i flere regionale Kommandeure der Sicherheitspolizei, heretter KdS. For Falstad betydde dette at den daglige driften av leiren falt under KdS Trondheim, under ledelse av Kommandeur der Sicherheitspolizei und des SD – SS Obersturmbannführer und Oberregierungsrat Gerhard Flesch. Både BdS i Oslo og de regionale KdS i Norge var inndelt i seks avdelinger som hadde ulike ansvarsområder:¹⁹⁵

- Avdeling 1 - Personell und Organisation
- Avdeling 2 – Verwaltung
- Avdeling 3 – SD- Sicherheitsdienst
- Avdeling 4 – Gestapo
- Avdeling 5 – Kriminalpolizei
- Avdeling 6 – Auslandsnachrichtendienst

Man ser altså tydelige likhetstrekk i hvordan den øverste administrasjonen av de tyske fangeleirene i Norge var organisert, sammenlignet med strukturen til de tyske konsentrasjonsleirmodellen. Byråkratiske avdelinger inndelt i ytterligere flere underavdelinger med en tydelig hierarkisk struktur med som alle stod ansvarlig overfor en enkelt leder virker å være det grunnleggende prinsippet også i den øverste administrasjonen i Norge.

Hva så med den indre administrasjons-modellen for SS-Strafgefangenenlager Falstad? Noen skjematisk oppstilling av avdelingene på Falstad foreligger ikke, men Reitan og Risto Nilssen setter opp leirens viktigste avdelinger. Som i de tyske konsentrasjonsleirene var kommandanturet leirens øverste organ, og bestod i regelen av bare tre personer som inkluderte leirkommandanten, hans nestkommanderende og en forvaltningsleder. I tillegg hadde leiren en sykeavdeling som var underlagt tyske politileger fra Trondheim, på tross av at det var norske fangeleger som ledet den daglige driften av denne avdelingen på Falstad. Ansvar for alt bygningsarbeid i leiren falt under organisasjonen Bauleitung der Waffen SS und Polizei.¹⁹⁶

I tillegg til dette var leirens vaktmannskaper underlagt institusjonen Befehlshaber der Ordnungspolizei, heretter BdO, i Oslo. Vakhold av sikkerhetspolitiets fangeleire og fangetransporter var en av hovedoppgavene til den største avdelingen underlagt BdO, som ble kalt

¹⁹⁵Reitan og Risto Nilssen 2008: 30.

¹⁹⁶Reitan og Risto Nilssen 2008: 31 ff.

Schutzpolizei.¹⁹⁷ Vaktmannskapene kom altså fra en avdeling nærmest uavhengig fra resten av leiradministrasjonen.

5.3 Polizeihäftlingslager Grini

Som en tysk-opprettet fangeleir i Norge under tysk administrasjon er det da naturlig at Grini stod ansvarlig overfor den samme øverste administrasjonen som det som var tilfellet på Falstad. Den var administrativt underlagt BdS Oslo, med KdS ud SD Oslo som den regionale underavdelingen som hadde ansvaret for den daglige driften leiren. Men i enkelte tilfeller måtte leirkommandanten henvende seg direkte til BdS fremfor KdS i spesielt viktige saker for å få en endelig avgjørelse.¹⁹⁸

Fra Grini foreligger det i Kåre Preben Heglands hovedoppgave en konkret oversikt over leirens administrative avdelinger:¹⁹⁹ Avdelingenes ansvarsområder er redegjort for tidligere i kapitlet.

- Avdeling 1 – Lagerkommandantur
- Avdeling 2 – Schutzhaftlager
- Avdeling 3 – Verwaltung
- Avdeling 4 – Krankenabteilung/Lagerartz

Sett i forhold til den skjematiske oppstillingen som ble utarbeidet for leiradministrasjonen for de tyske konsentrasjonsleirene, er leiradministrasjonen på Grini tilnærmet identisk med denne. I alt argumenterer Hegland for at de tre avdelingen, om man ser bort fra Kommandanturet, i alt hadde nærmere 29 underavdelinger som alle hadde ulike ansvarsområder rundt leirdriften. Grini viser den samme tendensen som Falstad med et stort byråkratisk apparat som alle stod ansvarlig overfor leirkommandanten, som igjen svarte til sine foresatte i KdS og BdS Oslo.²⁰⁰

I tillegg til at Falstad og Grini fulgte den tyske administrasjons-modellen for leirledelsen, så brukte de også fangeadministrasjoner for å opprettholde kontroll og disiplin i leirene. Som jeg har argumentert for tidligere i kapitlet var dette en økonomisk gunstig måte for nazistene å drive en konsentrasjonsleir på, samtidig som de satte de ulike fangekategoriene opp mot hverandre. Om dette forekom også i de tysk-administrerte leirene i Norge er det få eller ingen beviser for.

197Reitan og Risto Nilssen 2008: 31.

198Hegland 1989: 38 ff.

199Hegland 1989: 47 ff.

200Hegland 1989: 48 ff.

Derimot er det bevist tilfeller hvor fangeledelsen hjalp medfanger i fluktstilfelle eller at de også drev illegal virksomhet parallelt med de daglige arbeidsoppgavene de hadde i leiren.²⁰¹ På mange måter er det sannsynlig at fangeadministrasjonene på Grini og Falstad fungerte mot sin opprinnelige hensikt om å skape orden og disiplin i leiren, men at de økonomiske fordelene ved å organisere en fangeleir på denne måten i stor grad veide opp for ulempene. Etterhvert er det kommet frem at store deler av den daglige driften, spesielt i det siste året av krigen, i hovedsak ble gjort av fangene selv, da leirledelsen ikke engang møtte opp til morgenappell.²⁰²

5.4 Utgangspunkt for leiradministrasjonen på Berg

Når det gjelder leiradministrasjonen på Berg er utgangspunktet for undersøkelsen annerledes enn tilfellet Grini og Falstad. Grunnen til det er at Berg interneringsleir var underlagt NS og Statspolititet. Er det derfor grunn til å tro at leiradministrasjonen var annerledes på Berg enn tilfellet var i andre konsentrasjons- og fangeleire? I hvor stor grad stod leirledelsen på Berg ansvarlig overfor de ledende NS-myndighetene og også den tyske okkupasjonsmakten? Siden Berg interneringsleir var administrert av nordmenn er det nærliggende for meg å drøfte om strukturen til administrasjonen på Berg var utarbeidet av NS-myndighetene eller av de lokale NS-lederne som hadde ansvaret på Berg.

5.5 Leiradministrasjonens forhold til NS-myndighetene

I kildearbeidet har jeg funnet korrespondanse mellom leirledelsen på Berg tilknyttet en rekke av de øverste administrative lederne i NS. Med Vidkun Quisling som NS' øverste administrative leder var han etter all sannsynlighet den som formelt sett hadde siste ord i avgjørelsene tilknyttet Berg interneringsleir. Jeg har imidlertid ikke funnet direkte korrespondanse mellom leirledelsen på Berg og Quisling. Gjennom den korrespondansen som jeg har funnet i arkivkildene, virker det som politiminister Jonas Lie, formelt sett, var den øverste administrative lederen som leirledelsen på Berg måtte forholde seg til i avgjørelser som var tilknyttet leiren. Med unntak av den tidligere nevnte konferansen 12. juni 1942 hvor Jonas Lie godkjente byggeplanene på Berg²⁰³, har jeg ikke funnet holdepunkter for at Lie var direkte involvert i mange avgjørelser tilknyttet Berg, utenom at han spilte en avgjørende rolle i hvorfor NS-myndighetene i Tønsberg fikk gjennomslag i regjeringen i planleggelsen av en interneringsleir på Berg.

201Reitan og Risto Nilssen 2008: 33.

202Falstadarkivet – Intervju Arnold Marthinsen, 10.06.1997. Arnold Marthinsen var fangenes tillitsmann under frigjøringen.

203RA – Berg interneringsleir eske 3. Dokument 16.

En av grunnene til at jeg mener dette er at mye av korrespondansen mellom politiminister Jonas Lie og leirledelsen på Berg gikk ofte gjennom justisminister Sverre Riisnæs, og det virker som justisdepartementet hadde mye av ansvaret rundt avgjørelsene tilknyttet Berg interneringsleir. Det var også justisminister Riisnæs som gjorde Jonas Lie oppmerksom på at Eivind Wallestad og Eivind Bjerck hadde utarbeidet planer og funnet et skikket sted hvor leiren kunne ligge.²⁰⁴ Jonas Lie, sammen med Sverre Riisnæs, er også regnet for å ha vært de mest tyskvennlige og pangermansk innstilte i Quislings andre regjering.²⁰⁵ Jonas Lie hadde også en tilknytning til Tønsberg-distriktet gjennom at han hadde en sakførerforretning i Holmestrand.²⁰⁶ Dette var 1925, og sannsynligvis noen år for tidlig til at jeg har klart funnet noen forbindelse mellom Lie og personer i leirledelsen og fangevokterne på Berg.

Et interessant moment er likevel at høsten 1941, på omtrent samme tidspunkt som planleggelsen av en norsk-administrert fangeleir i Norge var i gang, så skal Jonas Lie ha vært på besøk hos en av Nazi-Tyskland viktigste planleggere av Holocaust, Reinhardt Heydrich i Berlin. Det var også på dette tidspunktet at det ble utført omfattende jødeaksjoner i Tyskland.²⁰⁷ Samtidig gikk Berg interneringsleir fra å være en idé utarbeidet av Tønsbergs lokale NS-medlemmer til å bli et diskusjonstema i regjeringen i Oslo. I hvor stor grad kunne Jonas Lie sitt innblikk i hvordan de tyske jødeaksjonene og aksjoner overfor politiske motstandere foregikk, bidratt til at Wallestad og Bjerck fikk gjennomslag for sine planer om en interneringsleir på Berg? På grunn av mangelen på direkte korrespondanse mellom Lie og de lokale NS-myndighetene i Tønsberg er det vanskelig å konkludere med dette. Likevel mener jeg at tidspunktet for når planleggelsen av Berg fikk gjennomslag i regjeringen, og tidspunktene for når Jonas Lie hadde vært i Tyskland og vært vitne til jødeaksjonene som pågikk der, er påfallende.

Politiminister Jonas Lie som tidligere hadde sagt nei til å sitte i Quislings kuppregjering, og isteden meldte seg for hærens overkommando for å kjempe mot tyskerne, og senere var med på å opprette et militærpoliti som skulle arrestere nordmenn som var mistenkt for NS-medlemskap og spionasje,²⁰⁸ inntok høsten høsten 1941 en tilsynelatende annen holdning til politiske motstandere av NS og jødeaksjonene han hadde vært vitne til i Tyskland. At dette bidro til at initiativtakerne i Tønsberg og NS-myndighetene inngikk forhandlinger om en interneringsleir på Berg, ser jeg på som svært sannsynlig.

204RA – Berg interneringsleir eske 3. Dokument 8. Brev til minister Jonas Lie fra justisminister Sverre Riisnæs.

205Drolsum Kroglund 2012: 230.

206Drolsum Kroglund 2012: 230.

207Drolsum Kroglund 2012: 234 ff.

208Drolsum Kroglund 2012: 232 ff.

I tillegg til Politidepartementet og Justisdepartementet hadde Finansdepartementet, representert ved finansminister Frederik Prytz, diskusjoner omkring lønnsforhandlingene til fangevokterne og driftskostnadene som ble estimert til driften av Berg interneringsleir.²⁰⁹ Forholdet mellom Wallestad og Finansdepartementet var ikke det beste da Finansdepartementet i utgangspunktet ville lønne fangevokterne som fengselsbetjenter, heller enn politibetjenter. Og en del av kommunikasjonen mellom disse gikk ofte via Statspolitiet ved Oliver Møystad og senere Karl Marthinsen.²¹⁰

5.6 Berg-administrasjonen

Som vist tidligere i kapitlet har jeg gjort rede for hvordan den tyske administrasjons-modellen og at to av de tysk-administrerte fangeleirene i Norge, Grini og Falstad, i svært stor grad fulgte de samme prinsippene. En hierarkisk struktur med byråkratiske avdelinger som hadde ulike ansvarsområder innenfor de forskjellige delene av leirdriften. Hvordan forholdt Berg seg til denne modellen? Var det trekk ved leiradministrasjonen på Berg som gjorde den spesielt egnet for en interneringsleir? Dette er sentrale spørsmål som vil drøftes videre.

I likhet med de tyske konsentrasjonsleirene var Berg interneringsleir som øverste administrative leder leirkommandanten, Eivind Wallestad. Som leirkommandant hadde han den militære graden av major, og i den daglige driften var det Wallestad som hadde det overordnede ansvaret. Siden det ikke foreligger noen skjematisk oppstilling av hvordan leiradministrasjonen på Berg så ut, har jeg måttet bruke finne andre løsninger i kildene for å kunne gi et bilde av hvordan den var satt sammen. Jeg har derfor brukt landssviksaker, arbeidslister og vaktinstrukser for å på best mulig måte løse de metodiske utfordringene det fører med seg å ikke ha en skjematisk oppstilling å forholde seg til. Jeg har på best mulig måte forsøkt å rekonstruere administrasjonsstrukturen ut fra kildene som eksisterer.

Leirkommandanten hadde også en nestkommanderende som tok av store deler av den daglige driften, men som til sist stod ansvarlig og rapporterte til Wallestad. Nestkommanderende på Berg var Løytnant Leif Lindseth som også fungerte som vakt sjef og derfor også hadde utarbeidet vaktinstruksene som fangevokterne på Berg som fungerte som fangevokternes retningslinjer i det daglige arbeidet.²¹¹ Vaktinstruksene vil bli grundigere drøftet senere i kapitlet. Leif Lindseth bare en

209RA – Berg interneringsleir eske 3, dokument 11.

210RA – Berg interneringsleir eske 3, dokument 17. Brev fra Eivind Wallestad til generalmajor Oliver Møystad 3. september 1942.

211RA – L-sak Tønsberg politikammer, Berg interneringsleir eske 2. Dokument 1.

av to fangevoktere, utenom leirkommandant Wallestad, som hadde løytnant grad eller høyere på Berg.

Den andre var Alf Kjølner som ble personlig ansatt av leirkommandanten på grunn av sine egenskaper innen forvaltning. I et brev fra Wallestad til hirdsjef Oliver Møystad understreker han at Berg hadde bruk for en intendant som kunne ta seg av forvaltningen, og anbefalte derfor den tidligere kommunesekretæren Kjølner til stillingen, som dermed ikke personlig søkte seg til Berg interneringsleir. Ut fra kildene mener jeg at leirkommandanten Wallestad, nestkommanderende Lindseth og forvaltningssjef Kjølner var de tre som i hovedsak utgjorde den øverste leiradministrasjonen på Berg, med hver sine ansvarsområder innenfor driften.²¹² Kjølner hadde sannsynligvis med seg en assistent i forvaltningsarbeidet. Det meste tyder på at dette var Bortenius Skjei som sammen med Kjølner var to av svært få som hadde bakgrunn innenfor kontor- og forretningsarbeid.²¹³ Jeg har ikke funnet noen holdepunkter for at forvaltning var en egen avdeling innenfor leir-strukturen, men arbeidsoppgavene falt i stor grad disse to enkeltpersonene. Noe av forklaringen på hvorfor det ikke ble opprettet en egen avdeling for forvaltning ligger nok i at Berg aldri ble ferdig utbygd til å huse de antallet fanger initiativtakerne opprinnelig hadde sett for seg, og at leiradministrasjonen mente en egen forvaltningsavdeling var nødvendig.

Foruten kommandanturet på Berg er det vanskelig å se noen som helst form for struktur i selve leiradministrasjonen. Leiren hadde en egen sykebrakke, men noen egen avdeling kan det ikke sies å være. For å kunne få et bilde av hvordan leiren ble administrert mener jeg derfor at det er viktig å se på arbeidsfordelingen blant fangevokterne og om de i den daglige driften av også brukte fanger. Hvis man først ser på arbeidsfordelingen blant fangevokterne ser man tydelig at det utenom leirkommandant Wallestad, nestkommanderende Leif Lindseth og forvaltningssjef Kjølner som hadde løytnant grad eller høyere, bestod fangevokterne utelukkende av politibetjenter og politikonstabler, politibetjentene var av høyere rang. At de fleste av politibetjentene fungerte som lagførere virker det å være sterke holdepunkter for.²¹⁴ Det fleste av politibetjentene virker også å være blant de eldre fangevokterne i leiren, mens politikonstablene ofte var yngre med mindre ansvar.²¹⁵

212RA – L-sak Tønsberg politikammer, Berg interneringsleir eske 2. Se også RA – L-sak Tønsberg politikammer: Berg interneringsleir eske 1, dom 6/51 og RA – L-sak Tønsberg politikammer, dom 17/49.

213RA- L-sak Tønsberg politikammer, dom 32/48.

214RA – Berg interneringsleir eske 3. Vaktinstruks for konstabler ansatt ved Berg interneringsleir, utarbeidet av Leif Lindseth 25. januar 1943.

215RA – L-sak Tønsberg politikammer, dom 7/5. Dokument 7. Gradering av fangevoktere med oversikt over grad.

Under lagførerne, eller politibetjentene, hadde vi konstablene som stod for vaktholdet både inne i leiren, fungerte som portvakter og ledet arbeidslagene til fangene.²¹⁶ Det tyder altså på at basisstrukturen blant fangevokterne bestod av vaktlag med en lagfører som rapporterte til nestkommanderende i leiren, Leif Lindseth. Hadde fangene noen administrative stillinger som gjorde de til noe mer ordinære fanger? Slik jeg kan tolke kildene hadde hver brakke en sjef som hadde ansvaret for ro, orden og disiplin i brakkene.²¹⁷ I tillegg virker det som hver av brakkene hadde flere romsjefer som rapporterte til brakkesjefene sine.²¹⁸

Hvis jeg ut fra de eksisterende kildene skal rekonstruere leiradministrasjonen på Berg til en skjematisk oppstilling eller en form for hierarkisk oppbygning, mener jeg at denne så omtrent slik ut:

- Kommandanturet: Inneholdt i hovedsak 3 personer med leirkommandanten som øverste administrative leder. En nestkommanderende som var ansvarlig for den daglige driften i leiren, og en forvaltningssjef som utelukkende hadde administrative arbeidsoppgaver i leiren.
- Lagførere/politibetjenter: Etter antall politibetjenter i leiren er det grunn til å tro at antallet lagførere i leiren lå på omkring 12- 16 lagførere som hadde ansvaret for hvert sitt vaktlag.
- Vaktmannskaper/politikonstabler: Politikonstablene var i overtall i leiren da det var disse som i hovedsak stod for den daglige driften i leiren, og hadde ansvaret for arbeidslagene, portvakter og øvrig vakttjeneste i leiren.
- Brakkesjefer: Sannsynligvis fanger som hadde fått ansvaret fra leirledelsen om å opprettholde orden og disiplin på brakkene.
- Romsjefer som rapporterte til brakkesjefene i tilfeller dette var påkrevd.

Hvorfor valgte leirledelsen på Berg å organisere leiren på denne måten? Først og fremst mener jeg det er like viktig å fremheve mangelen på struktur på Berg i forhold til de tyske konsentrasjonsleirene og også de tysk-administrerte leirene i Norge. Det meste av det administrative arbeidet som ble utført på Berg virket å gå mest på slump, og noen tydelig avdelings-inndeling fra Berg foreligger ikke. Spesielt virker det ikke som fangene ble brukt noen som helst form for fangeadministrasjon med unntak av de få fangene som ble utnevnt til brakke- og romsjefer. Noen

216RA – Berg interneringsleir eske 3.

217RA – Berg interneringsleir eske 2. Oversikt over antagelige driftskostnader ved Berg interneringsleir som inneholdt 3 brakkesjefer.

218RA – Berg interneringsleir eske 3, dokument 30.

svært tydelig hierarkisk struktur er det heller ikke, med unntak av at leiren hadde en kommandant og en nestkommanderende, og forskjellene i arbeidsfordelingen blant de øvrige vaktmannskapene virket å være svært marginale. En av grunnene til at den ble organisert som den gjorde kan være at denne organiseringen ga kommandanturet bortimot all makt i innenfor samtlige deler av leirdriften, og at vaktmannskapene kun hadde lagførere og leirkommandant å forholde seg i til.

5.7 Vaktinstruksen til fangevokterne på Berg

Som tyske konsentrasjonsleirer og de tysk-administrerte fangeleirene Grini og Falstad ble det på Berg også utviklet vaktinstruks for fangevokterne. Det som er påfallende med den vaktinstruksen jeg har klart finne er at den er datert 25. januar 1943, altså flere måneder etter at de første fangene ankom leiren i oktober 1942. Noen tidligere utarbeidet vaktinstruks har jeg ikke funnet, og det er derfor sannsynlig at fangevokterne på Berg høsten 1942 jobbet uten noen offisiell vaktinstruks. En mulig tolkning av dette er at Berg interneringsleir ikke var en leir som var preget av orden struktur, men snarere av tilfeldige avgjørelser helt fra ansettelsen av fangevoktere i leiren og til arbeidet som ble utført av tjenestemennene i leiren. I starten av Berg interneringsleir sin eksistens er dette spesielt tydelig, og Anton Jervell, formann i Tønsberg krets av Røde Kors beskriver leiren som langt ifra ferdig og han fikk inntrykket av at leiren nettopp var påbegyndt.²¹⁹

I januar 1943 ble det likevel utarbeidet en vaktinstruks i leiren, og fangevokterne hadde derfor formelle retningslinjer å forholde seg til å vaktarbeidet. Vaktinstruksen bestod av i alt 14 punkter som skulle fungere som reglement og retningslinjer for hvordan vakttjenesten på Berg skulle utføres. Vaktinstruksen i sin helhet virker svært generell, og med unntak av lagførernes rolle, går den ikke spesielt dypt i forhold til noen av arbeidsoppgavene i leiren.²²⁰ Måten å løse vaktholdet på blant fangevokterne på Berg virket å være opp til hver enkelt tjenestemann, og styrker i den grad teorien om en hverdag i leiren som var preget av tilfeldigheter og lite strukturerte arbeidsmåter blant vokterne.

Det er spesielt lagførernes arbeidsoppgaver i leiren som blir viet mer oppmerksomhet enn det som var tilfelle hos de øvrige tjenestemennene i leiren. De siste seks punktene i vaktinstruksen avklarer lagførernes rolle i leiren og deres arbeidsområder. Vaktinstruksen setter lagføreren i en foresatt rolle i vakttjenesten og han var ansvarlig for blant annet at vaktpostene var plassert på en måte som skulle gjøre det umulig for fangene å flykte fra leiren, at de øvrige vaktmannskapene under hans

219RA – Berg interneringsleir eske 2. Rapport fra Anton Jervell, formann i Tønsberg krets av Røde Kors, til Røde Kors-organisasjonen.

220RA – Berg interneringsleir eske 3. Vaktinstruks av 25.01.1943 utarbeidet av Leif Lindseth, punkt 1 – 7.

kommando utførte vaktholdet i henhold til instruksene, at han hadde ansvaret for punktlig avløsning av vaktmannskapene og i tillegg uskadeliggjøre uvedkommende som forsøkte å ta seg inn i leiren.²²¹

Hvilke retningslinjer hadde fangevokterne på Berg sett i forhold til instruksene SS-vaktmannskapene i tyske konsentrasjonsleirer og på Grini og Falstad? Her er det først og fremst viktig å gjøre et klart skille på forhånd. Berg interneringsleir var ingen konsentrasjonsleir på lik linje med Auschwitz, Treblinka og andre såkalte utryddelsesleirer i Europa som inneholdt gasskamre. At retningslinjene for fangevokterne på Berg hadde et annet utgangspunkt enn konsentrasjonsleirene må derfor legges til grunn for en undersøkelse.

I konsentrasjonsleiren Dachau forelå det i vaktinstruksene at det var forbudt å mishandle eller sjikanere fangene.²²² At denne instruksene ikke ble fulgt er i de senere år påvist i litteraturen. Siden vaktinstruksene i de tysk-administrerte leirene forandret seg lite frem til 1945, var denne instruksene mest sannsynlig også gjeldende for Grini og Falstad. Det som er interessant med vaktinstruksene på Berg kontra andre fangeleire, er at fangebehandling knapt nok er nevnt i vaktinstruksene til fangevokterne. Hvilke konsekvenser kunne dette ha for Berg som fangeleir? Jeg mener dette langt på vei ga fangevokterne en form for autorisasjon til å behandle fangene på den måten de selv måtte ønske. At dette i større grad muliggjorde straffe-eksersis og mishandling av fanger på Berg er derfor nærliggende å tro, dersom det ikke eksisterte noe bestemt forbud. Så kan man argumentere for at vold og mishandling av fanger, på tross av et formelt forbud, likevel skjedde i de tyske konsentrasjonsleirene både i Europa og i Norge, og at det derfor også ville skjedd på Berg. Fraværet av denne instruksene på Berg er likevel en faktor som bidrar til å styrke teorien om en uforutsigbar hverdag for Berg-fangene, der det i stor grad var opp til fangevokterne selv hvilke midler de ville ta i bruk overfor fangene.

5.8 Oppsummering

I dette kapitlet har jeg argumentert for at Berg interneringsleir viste tegn som gjør at den skilte seg fra de tysk-administrerte leirene i Norge og Europa. For det første er det mangelen på struktur i leiradministrasjonen på Berg som er påfallende. Berg hadde adoptert basisstrukturen for hvordan de tyske leirene ble drevet med et Kommandantur bestående av leirkommandanten, hans nestkommanderende og slik jeg har tolket kildene, en forvaltningssjef. Resten av leirstrukturen er, eller rettere sagt fraværet av den, er vanskelig å tolke. Vaktinstruksene som ble utarbeidet av leirens

221RA – Berg interneringsleir eske 3. Vaktinstruks av 25.01.1943 utarbeidet av Leif Lindseth, punkt 8 – 14.

222Hegland 1989: 18.

nestkommanderende er svært vag i forhold til instruksene som fangevokterne hadde overfor fangene. Instruksene gikk mest på hvilke ansvar fangevokterne hadde overfor hverandre. På Berg var det heller ingen fangeadministrasjon såvidt jeg har tolket ut fra kildene. Dett var en av de tysk-administrerte leirene sine viktigste faktorer ved leirstrukturen. Den bidro til at driften av leiren ble billigere ved at man kunne kutte utgifter for ekstra vaktmannskaper, i tillegg til å sette fangene opp mot hverandre. Det imidlertid slik at fangesammensetningen på Berg var adskillig mindre sammensatt på Berg da fangene nærmest utelukkende bestod av nordmenn, og de fleste også lokale. Å sette fanger opp mot hverandre gjennom fanger i administrative stillinger, som skulle ha makt over de øvrige fangene, ville nok vært langt vanskeligere på Berg i sett i sammenligning med tyske leirer.

Mine analyser om angående leiradministrasjonens forhold til NS-myndighetene i Oslo mener jeg viser tendensen til at svært lite av det som foregikk på Berg nådde NS-regjeringen. Slik jeg kan tolke var Politiminister Jonas Lie relativt lite involvert i avgjørelsen på Berg, utenom det faktum at det var han som godkjente byggeplanene. Justisminister Sverre Riisnæs var den som tilsynelatende tok seg av mye av korrespondansen mellom leiradministrasjonen og NS-myndighetene i Oslo. Forholdet mellom Finansdepartementet og leirkommandant Wallestad virket også å være på frysepunktet i starten av leirens eksistens på grunn av lønnsforhandlingene til fangevokterne. Jeg mener det kan argumenteres for at Berg var en leir som på mange måter levde sitt eget liv i Tønsberg, mens svært lite av driften nådde andre myndigheter og distrikter.

Kapittel 6

Avslutning

Berg interneringsleir ble opprettet gjennom initiativ fra de lokale NS-myndighetene i Tønsberg høsten 1942. Planleggelsen og opprettelsen var en lang prosess, hvor byggeplanene ble godkjent under en konferanse mellom den lokale NS-ledelsen i Tønsberg og Politiminister Jonas Lie. For at NS i Tønsberg skulle ha muligheter for å få gjennomslag for planene sine måtte de ha klare ideer om hvor leiren skulle ligge, forslag til leirkommandant og en oversikt over kostnadene ved å opprette å drive en interneringsleir. Fremtidig leirkommandant Eivind Wallestad utarbeidet sammen med ord fører i Tønsberg, Eivind Bjerck, en driftskostnadsoversikt, hvem som skulle sitte i leirledelsen og ikke minst et konkret forslag til hvor leiren skulle ligge.

På tross av de konkrete planene til NS i Tønsberg var opprettelsen avhengig av flere faktorer slik jeg har tolket kildene. For det første var kapasiteten i enkelte av de tysk-administrerte fangeleirene i Norge sprengt, og behovet for en ny fangeleir var derfor stor. Dette ble gjort klart overfor Vidkun Quisling i november 1941, og var en viktig faktor til at NS besluttet å opprette den eneste norsk-administrerte fangeleiren i Norge. I tillegg var det en annen faktor som kan ha vært viktig for at Jonas Lie godkjente byggeplanene på Berg. Høsten 1941 var han på besøk hos en av arkitektene bak det tyske leirsystemet, Reinhardt Heydrich, og var vitne til både jødeforfølgelsen og leirsystemet i praksis. Jeg mener dette kan ha bidratt til en holdningendring hos Jonas Lie overfor en NS-styrt fangeleir i Norge. Som Politiminister var NS i Tønsberg avhengig av å ha Lies godkjennelse for en norsk fangeleir, og det hele endte med at Lie i mai 1942 godkjente byggeplanene av en ny interneringsleir på Berg. Det ble argumentert for at Berg var et spesielt godt egnet sted å legge en fangeleir, da området var rikt på skog og derfor muligheter for arbeidstjeneste for fangene. I tillegg lå gården isolert til omlag 6 km nord for Tønsberg, noe som var en fordel i motsetning til Grini og Bredtvedt som var nært tilknyttet til Oslo.

Da Berg interneringsleir kom i drift i oktober 1942 var det jøder som ble de første fangene som ankom leiren. På det tidspunktet var forholdene i leiren svært dårlige da bygningsarbeidet i leiren ikke var ferdig. Fangevokterne som ble ansatt var i stor grad lokale NS-medlemmer som enten hadde søkt seg til stillingen eller at de hadde blitt personlig ansatt gjennom bekjentskaper i leiren.

Motivene bak at mange selv søkte seg til Berg er vanskelige å tolke ut fra kildene, men det kan være flere innvirkende faktorer. For det første var det flere innslag av tidligere frontkjempere som søkte en stilling som fangevokter på Berg. Jobb-alternativene for tilbakevendte frontkjempere i Tønsberg var ikke nødvendigvis mange. At en stilling på Berg derfor var en utvei for komme tilbake inn under NS-tjeneste er derfor sannsynlig. I tillegg var innslaget av eldre fangevoktere stort på Berg sammenlignet med andre fange- og konsentrasjonsleirer i Norge og Europa. En av årsakene til dette kunne være at de hadde yrker med lav etterspørsel av arbeidskraft og produkter under den andre verdenskrig. I tillegg er det grunn til å tro at de eldre fangevokterne på denne tiden hadde familier å forsørge, og derfor kunne en stilling på Berg være en løsning for sikre familien. De økonomiske betingelsene som fangevokter på Berg lå omtrent rundt gjennomsnittet for et normal årsverk i 1942. For enkelte, spesielt blant de eldre fangevokterne, kunne det altså være økonomiske motiver bak avgjørelsen om å søke en stilling som fangevokter på Berg. En siste faktor som jeg mener var avgjørende for hvem som endte opp som fangevoktere i leiren var personlig bekjentskap fangevokterne mellom. NS-miljøet i Tønsberg og Vestfold var ikke unormalt stort under den andre verdenskrig, og at mange av fangevokterne kjente hverandre gjennom hirden og andre avdelinger innenfor NS i Vestfold er stor grunn til å tolke i retning av ut fra kildene. På Berg var det både brødrepar og andre som kjente hverandre gjennom det arbeidet NS hadde nedlagt i Tønsberg-distriktet både før og etter opprettelsen av Berg interneringsleir.

Berg interneringsleir var sammenlignet med andre fange- og konsentrasjonsleirer i Norge og Europa i en særstilling slik jeg ser det. Der fangevokterne var lokale, var også en stor andel av fangene også det samme. Noe som må sies å være en svært sjelden tendens blant andre leirer både i Norge og Europa. De tysk-administrerte leirene i Norge hadde tyske fangevoktere som hadde ansvaret for jøder, politiske fanger og øvrige som hadde havnet i leirene. Dette var den vanlige strukturen for sammensetningen av fangevoktere og fanger også i Europa. Det som var spesielt med Berg var at fangevokterne i stillingen skulle vokte over lokale fanger, som de i mange tilfeller hadde kjennskap til fra før. Dette må sies å være en svært sjeldent i fange- og konsentrasjonsleirenes historie under den andre verdenskrig. At hevnaksjoner derfor oppstod av ulike årsaker fra fangevokternes side overfor fangene er også et argument som har blitt brukt i de senere år. Imidlertid kunne den lokale forbindelsen mellom fangevokterne og fangene også bidra til argumentasjon i den motsatte retningen, da det ut fra kildene viser seg at flere av fangevokterne også hjalp fangene. Dette kan også ha sammenheng med bekjentskap og lokal tilhørighet mellom fangevoktere og fanger. Jeg mener at Berg, mer enn noe annet, var en leir for lokalbefolkningen i Tønsberg og Vestfold, uavhengig om man var ansatt som tjenestemann eller om man var internert som fange. På mange

måter vil jeg argumentere for at Berg var en ny type fangeleir, spesielt i et norsk perspektiv, med en svært lokal forankring.

Den tyske okkupasjonsmakten hadde i det hele tatt svært liten tilknytning Berg interneringsleir. Slik jeg har tolket kildene ble NS overlatt til seg selv i driften av leiren, og kunne drive den på den måten de selv ønsket. Under oppbyggingen av leiren hadde riktignok den tyske okkupasjonsmakten en avdeling som overvåket bygningsarbeidet, og var sporadisk tilstede de første ukene leiren var i drift, men i etterkant var det ikke mange tilfeller av tyske myndigheter i leiren. I hovedsak var det et tilfelle hvor tyskerne hadde en direkte forbindelse med Berg interneringsleir, og det var tilknyttet en sak som var nær en nedleggelse av Berg. En videre utbyggelse av leiren truet en rekke vikinggraver som fantes inne på leirområdet. Tyske myndigheter, som hadde egne interesser overfor vikinger og den nordiske tanke, foreslo derfor en nedleggelse av Berg interneringsleir for forsikre seg om at gravhaugene ble bevart i henhold til tyske interesser. Om dette var en reell interesse for å redde gravhaugene eller om de var skeptisk til hvordan NS drev fangeleiren på Berg er vanskelig å konkludere med, men at tyskerne dro fordeler og egne interesser med Berg interneringsleir er det vanskelig å se for seg etter denne informasjonen.

Leirstrukturen på Berg framstod, sammenlignet med tysk-administrerte fangeleire i Norge og Europa, i beste fall som svært forenklet. Leiren viser en viss grad av struktur i den forstand at den, ut fra slik man kan tolke kildene, hadde et Kommandantur som i hovedsak bestod av to-tre personer. Dette var leirkommandanten og hans nestkommanderende i tillegg til at de tilsynelatende hadde med seg en forvaltningssjef. Utenom denne overordnede strukturen er det svært vanskelig å se noen form for organisasjons kart i kildene. Blant fangevokterne hadde de noen få lagførere som hadde ansvaret for at vakt holdet ble utført i henhold til en noe vag vaktinstruks, som ble utarbeidet i januar 1943. I tillegg var det noen få av fangene som hadde en rolle som brakkesjefer og romsjefer som skulle holde ro og orden i brakkeene. Det begrensede antallet brakker på Berg gjør at dette antallet er svært lite. Noen annen form for fangeadministrasjon som var vanlig i de tyske fange- og konsentrasjonsleirene i Norge og Europa virker ikke å ha eksistert på Berg. Man hadde et eget transport-lag som hadde i oppgave å frakte tømmer ut fra leiren i tillegg til ansvaret for leveranser av utstyr og mat til leiren. Dette mener jeg må betraktes mer som en arbeidsavdeling enn en form for fangeadministrasjon.

Gjennom arbeidet med denne oppgaven mener jeg å ha funnet informasjon som setter Berg i et perspektiv både nasjonalt og internasjonalt. Jeg har funnet særtrekk ved Berg som var svært sjeldne

i andre leirer. I tillegg mener jeg og ha funnet spennende opplysninger rundt hvilket arbeid NS i Tønsberg utførte i tiden før og etter opprettelsen av Berg interneringsleir. Jeg har også undersøkt sammenhengen mellom NS-medlemmene som utførte dette arbeidet, og om de senere også skulle spille noen rolle i historien om Berg interneringsleir, noe jeg mener å ha funnet flere tilfeller av i min undersøkelse.

Likevel eksisterer det fortsatt gråsoner i forskningen rundt Berg interneringsleir som stimulerer til videre forskningen. Vi vet fortsatt lite i forhold til om den tyske okkupasjonsmakten spilte en større rolle i leirens historie enn det jeg har klart å påvise i min oppgave. I tillegg er opplysningene rundt de lokale bedriftene, og om de benyttet seg av arbeidskraft eller andre tjenester som Berg interneringsleir kunne tilby, svært begrenset. Dette krever derfor ytterligere forskning. Dette er spennende historie som stadig bidrar til å nyansere det rådende narrative i norsk krigshistorie, og gråsonene som fortsatt eksisterer rundt nordmenn som havnet på tysk side under den andre verdenskrig.

Litteraturliste

- Aronson, Shlomo. «SS-Police-Concentration Camp – From Dachau to Auschwitz» I *The Nazi Concentration Camps: Structure and aims, The Image of the Prisoner, The Jews in the Camps*. Redigert av Yisrael Gutman og Avital Saf. Yad Vashem,. Jerusalem 1984
- Brazier, Eirik C. «vi famler så å si i blinde» *Rettsoppgjøret med frontkjemperne fra Breistad og Tønsberg. 1945-1948*. Hovedoppgave i historie. Universitetet i Oslo 2002.
- Braut Simonsen, Kjetil. *Antisemittisme, innvandringsfiendtlighet og rasetenkning i norsk bondebevegelse 1918-1940*. HL-Senteret, Senter for studier av Holocaust og livssynsminoriteter. HL-senterets temahefte nr.13. Oslo 2012.
- Bugge, Svein. *Skyggen fra Quislings hønsegård*. Færder Forlag, Tønsberg 2001.
- Christie, Nils. *Fangevoktere i konsentrasjonsleire: En sosiologisk undersøkelse av norske fangevoktere i «serberleirene» i Nord-Norge 1942-43*. Pax Forlag, Oslo 1972.
- Corell, Synne. «The Solidity of a National Narrative: The German Occupation in Norwegian History Culture» I *Nordic Narratives of the Second World War*: 101-126. Redigert av Henrik Stenius, Mirja Österberg og Johan Östling. Nordic Academic Press, Lund 2011.
- Drolsum Kroglund. *Hitlers Norske Medhjelpere: Nordmenns samarbeid med Tyskland 1940-45*. Forlaget Historie & Kultur AS, Oslo 2012.
- Emberland, Terje og Matthew Kott. *Himmlers Norge: Nordmenn i det storgermanske prosjekt*. Aschehoug & Co, Oslo 2012.
- Eriksen, Anne. *Det var noe annet under krigen: 2.verdenskrig i norsk kollektivtradisjon*. Pax Forlag A/S, Oslo 1995.
- Fure, Odd-Bjørn. «Norsk okkupasjonshistorie. Konsensus, berøringsangst og tabuisering» I *Krigens Kjølvann: Nye sider ved norsk krigshistorie og etterkrigstid*. Universitetsforlaget,

Oslo 1999.

Haave, Carl og Sverre J. Herstad. *Quislings Høsegård: Berg interneringsleir*. Alb. Cammermeyers Forlag, Oslo 1948.

Haukland, Linda Helèn. *Bodø under andre verdenskrig: Narrativ og faktisk tilnærming til muntlige kilder*. Masteroppgave i historie. Høgskolen i Bodø 2010.

Hegland, Kåre Preben. *Polizeihäftlingslager Grini 1941-1945*. Hovedoppgave i historie. Universitetet i Oslo 1989.

Hjeltnes, Guri. *Avisoppjøret etter 1945*. Aschehoug & Co William Nygaard, Oslo 1990.

Höss, Rudolf, Pery Broad og Johann Paul Kramer. *KL Auschwitz Seen by the SS*. The Auschwitz-Birkenau State Museum, Oswiecim 2010.

Kjeldstadli, Knut, Bjarne Hodne og Göran Rosander. *Muntlige kilder. Om bruk av intervju i etnologi, folkeminnevitenskap og historie*. Universitetsforlaget, Oslo-Bergen-Tromsø 1981.

Kjeldstadli, Knut. *Fortida er ikke det den en gang var*. Universitetsforlaget, Oslo 1999.

Knutsen, Paul. *Analytisk Narrasjon: En innføring i historiefagets vitenskapsfilosofi*. Fagbokforlaget Vigmostad & Bjørke AS. Bergen 2002.

Lorenz, Einhart. *Veien mot Holocaust*. Pax Forlag A/S, Oslo 2003.

Lorenz, Einhart. *Leirene*. HL-Senteret, Senter for studier av Holocaust og livssynsminoriteter. HL-senterets temahefte nr. 3. Oslo 2007.

Pingel, Falk «The Concentration Camps as Part of the National-Socialist System of Domination» I *The Nazi Concentration Camps: Structure and Aims, The Image of the Prisoner, The Jews in the Camps*. Yad Vashem, Jerusalem 1984.

Reitan, Jon og Trond Risto Nilssen. *Falstad Nazileir og Landssvikfengsel*. Tapir Akademisk Forlag,

Trondheim 2008.

Sjåstad, Gunnar. *Nordmenn i tysk krigsinnsats: En kvantitativ undersøkelse av frontkjemperne under andre verdenskrig*. Hovedoppgave i historie, Universitetet i Bergen 2006.

Storeide, Anette. *Fortellingen om fangenskapet*. Conflux AS, Oslo 2007.

Sørli, Rune og Tore Dyrhaug. *Vestfold i krig og okkupasjon: krigsårene skildret i tekst og bilder*. Sparebanken Vestfold, Tønsberg 1984.

Veum, Eirik. *Nådeløse Nordmenn: Statspolitiet 1941-1945*. Kagge Forlag, Oslo 2012.

Westlie, Bjørn. *Oppgjør: I skyggen av Holocaust*. Aschehoug, Oslo 2002

Ågotnes, Knut. *Komparasjon – metode eller oppdagelsesreise?* Universitetet i Bergen 1989.

Arkivkilder

Riksarkivet – L-saker:

Tønsberg politikammer: dom 1/51

Tønsberg politikammer: dom 15/49

Tønsberg politikammer: dom 31/48

Tønsberg politikammer: dom 32/48

Tønsberg politikammer: dom 28/48

Tønsberg politikammer: dom 2/50

Tønsberg politikammer: dom 6/50

Tønsberg politikammer: Berg interneringsleir: eske 1: dom 6/51

Tønsberg politikammer: dom 17/49

Tønsberg politikammer: dom 7/51

Tønsberg politikammer: dom 9/51

Helgeland politikammer: avgjorte landssvikdommer boks 48-L.Ritter

Tønsberg politikammer: Berg interneringsleir: eske 3

Tønsberg politikammer: Berg interneringsleir: eske 2: Leif B. Lindseth

Aviskilder og tidsskrifter

Grimnes, Ole Kristian. «Hvor står okkupasjonshistorien nå?» I *Nytt Norsk Tidsskrift*. 03/04-2009

Klassekampen 23.12.2008. - *Har skapt et glansbilde*. Intervju med Tore Pryser.

Tønsberg Blad 01.06.1942

Tønsberg Blad 08.01.1942

Nettkilder

Aftenbladet 22.10.2012. -*Nådeløs Nordmann*

http://www.aftenbladet.no/meninger/kommentar/Nadelos-nordmann-3054257.html#.U276Jfl_s-U

Hundstad, Dag. *Komparasjon i historiefaget – metodiske og teoretiske utfordringer*. Universitetet i Bergen 2013

<http://teststruct.uib.no:8080/ahkr/proveforelesning/2013/02/proveforelesing-for-ph.d.-graden.-dag-hundstad>

Statistisk Sentralbyrå. Lønn per normalårsverk 1930-2002

<http://www.ssb.no/a/histstat/aarbok/ht-0901-lonn.html>

Sist besøkt 08.05.2014

Jewish Virtual Library

<http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/Holocaust/deathhead.html>

Sist besøkt 09.05.2014

